CURS DE BIZANȚ PE SEM.II

Prof. Univ. Dr. Emilian Popescu

IMPERIUL BIZANTIN SUB DINASTIA MACEDONEANĂ
VASILE I MACEDONEANUL

Deşi inaugurată printr-o crimă, dinastia macedoneană a durat aproape două secole (867 – 1057) şi a fost cea mai glorioasă din istoria Bizanțului. Împărații au fost, în general, oameni destoinici, dornici să ridice puterea şi strălucirea imperiului, buni administratori şi diplomați, şi mai ales iluştri generali, care şi-au petrecut o bună parte din timp pe câmpul de luptă în mijlocul ostaşilor; pe aceşti ostaşi i-au şi sprijinit prin măsuri administrative şi economice.

Fondatorul dinastiei a fost **Vasile,** un om simplu, dar inteligent, energic şi abil, bun administrator şi bun soldat, care a ştiut să se facă popular prin măsuri de ajutorare şi de dreptate luate în favoarea poporului de jos. El zicea: „pentru un împărat este o zi pierdută, dacă în ea n-a făcut nici un bine cuiva". În acelaşi timp el s-a dovedit fără scrupule, şiret şi chiar crud.

Cronicarii bizantini şi unii membri ai dinastiei, cum a fost împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul, au înfrumusețat originea modestă a lui Vasile îmbrăcând-o în legendă. Unele povestiri dau valoare de simbol, de povestire a câtorva întâmplări care au avut loc în copilăria lui Vasile, ori după aceea în tinerețe. De pildă se relatau legende ca aceasta; „Cum într-o frumoasă zi de vară, pe când adormise pe câmp, un vultur planând deasupra copilului îi ținea umbră cu aripile sale, cum mama sa văzuse în vis ieşind din sânul lui un arbore de aur, încărcat cu flori şi cu fructe de aur, care devenea imens şi îmbrăca toată casa; şi cum altădată, un vis îi arătase pe Sfântul Ilie Tesviteanul ca pe un bătrân înalt, cu barbă albă, din a cărui gură ieşeau flăcări şi cum profetul anunța mamei sale soarta înaltă care-l aştepta pe fiul ei" (Fig. Biz. I, 307). La fel este povestită prima apariție a tânărului Vasile la Constantinopol: „Pe vremea când Împărăteasa Teodora împărțea tronul cu soțul ei Teofil, către anul 840, un om tânăr, îmbrăcat sărăcăcios, dar căruia statura înaltă, constituția robustă, tenul ars de soare, îi dădeau o înfățişare destul de mândră, intra într-o seară, cu traista în spinare şi cu bățul în mână, în Constantinopol, pe poarta de aur. Era într-o duminică şi noaptea era aproape. Obosit şi prăfuit, călătorul se duse să se culce sub porticul unei biserici aproape de Sfântul Diomid unde, nu trecu mult şi adormi profund. Ori în timpul nopții, starețul mănăstirii de care ținea biserica, se deşteaptă brusc şi auzi un glas care îi spune: <<Scoală-te şi deschide împăratului poarta bisericii!>>. Călugărul ascultă;

dar nevăzând în curte decât un biet necăjit în zdrențe, întins pe lespezi, crezu că visase şi se întoarse la culcare. Atunci a doua oară glasul îl deşteaptă din somn şi-i repetă aceeaşi poruncă; şi din nou sculându-se şi nevăzând decât pe zdrențărosul adormit, se întoarse în patul său. Atunci, pentru a treia oară, vocea şi mai poruncitoare răsună în liniştea adâncă şi, în acelaşi timp ca să nu se mai îndoiască de faptul că era treaz, egumenul primi în coaste, o lovitură puternică şi misterioasă. Scoală-te, porunci vocea şi fă să intre acela care e culcat în fața uşii. El e împăratul. Tremurând, omul sfânt, părăseşte în grabă chilia, coboară şi-l cheamă pe necunoscut. Iartă-mă, preasfinte, răspunse celalalt scuturându-se; ce porunceşti sclavului tău? Starețul îl roagă să-l urmeze, şi-l aşează la masa lui; dimineața îl pune să facă o baie, şi-i dă haine noi; şi deoarece călătorul surprins, nu înțelege nimic din aceste atenții cu care e copleşit, călugărul, în mare taină, îi dezvăluie misterul viitorului său şi-i cere să fie de aici înainte prietenul şi fratele său" (Fig. Biz. I, 305 – 306).

Vasile reuşeşte să facă în scurtă vreme o carieră strălucită în capitala imperiului, pornind de la munci modeste şi până la aceea de parakimomen, apoi împărat asociat (866) al lui Mihail al III-lea şi în sfârşit singur împărat începând cu 24 sept. 867 până la 29 aug. 887.

El s-a căsătorit de două ori: prima soție s-a numit Maria, era din Macedonia şi cu ea Vasile a avut pe copilul Constantin, mort de tânăr. Cea de a doua soție a fost Evdochia Ingerina şi din această căsătorie au rezultat trei copii: Leon, care-i va succeda la tron, Alexandru şi Ştefan, ultimul destinat carierei eclesiastice şi devenit chiar patriarh.

Politica externă

Confruntările cu arabii rămân prioritare şi în vremea lui Vasile. Împăratul profită de faptul că arabii din orientul apropiat se aflau într-o stare de criză internă, la care se adăugau consecințele nefaste ale înfrângerii emirului de Melitene în anul 863, de către Petronas. De altfel, cea de a doua jumătate a sec. al IX-lea este caracterizată prin mişcări separatiste puternice atât în emiratele de pe Tigru şi Eufrat, cât şi în Egipt. Armata slăbeşte ca urmare a faptului că în locul ostaşilor arabi, care luptaseră altădată pentru „războiul sfânt", au fost angajați mercenari, mulți proveniți dintre sclavii de origine turcică şi mai puțin eficienți în lupte. Unele familii şi înalți demnitari arabi din provinciile de graniță se desprind şi constituie emirate aparte.

Primele acțiuni în Orient au fost îndreptate de Vasile împotriva Pavlicienilor, aliați ai arabilor care, sub conducerea lui Chrysocheir, în primii ani de după schimbarea dinastiei amoreană cu cea macedoneană, făcuseră incursiuni în Asia Mică, devastând regiuni întinse până la Nicomidia şi Efes.

Riposta armatei Bizantine condusă de împărat le aduce acestora înfrângeri şi asigură controlul imperiului asupra principalelor trecători prin Munții Taurus, Antitaurus, pe unde se efectuau invaziile. Bizantinii atacă în 871 şi pe Pavlicieni, aliații arabilor, dar nu pot cuceri centrul lor politic şi militar, cetatea Tephrike, unde suferă chiar o înfrângere. Victoria împotriva Pavlicienilor a fost obținută abia în anul 872 de către Christofor, ginerele împăratului, domestic al scholelor şi ea are ca rezultat prinderea şi decapitarea lui Chrysocheir. A urmat convertirea în masă a Pavlicienilor, dar unii s-au retras la Melitene, unde au întărit rândurile arabilor. Cetatea Melitene n-a putut fi cucerită de bizantini, ci doar izolată.

Ofensiva militară bizantină în Orient va continua şi în anii următori şi ea va avea ca rezultat eliberarea drumurilor dintre Cilicia şi Mesopotamia, recucerirea unor oraşe ca Sozopetra, Samosata, Luluas, Maluon, Tars şi altele, dar fără Melitene; s-a restabilit autonomia Armeniei, care va fi pentru imperiu un aliat prețios.

Dar un efort deosebit depune Vasile pentru a combate atacurile piratereşti ale arabilor din Marea Mediterană, din Marea Egee, din sudul Italiei şi din Marea Adriatică. Flota bizantină recucereşte din mâna arabilor insula Cypru (874 – 881) şi acelaşi lucru se întâmplă cu Creta ca urmare a victoriei obținute de amiralul Niceta Oryphas. În vestul Peninsulei Balcanice acelaşi amiral eliberează de arabi Ragusa (Dubrovnicul de astăzi) şi transformă regiunea într-o themă: thema Dalmației, care cuprinde oraşele şi insulele dalmate dependente de Bizanț. Întărirea puterii bizantine pe țărmul oriental al Adriaticei face posibilă creştinarea sârbilor (între anii 867 – 874), opera misionară în aceste părți cunoscând un nou impuls, mai ales în Macedonia şi Bulgaria, datorită ucenicilor lui Metodie (+ 885) alungați din Moravia, care vin aici şi predică în limba slavă. În timp ce Moravia va trece în mare parte sub influența Romei, Peninsula Balcanică va intra în zone jurisdicțională a Bizanțului.

Un interes deosebit manifestă Vasile pentru îndepărtarea arabilor din Italia şi restabilirii puterii imperiale aici. În 876 armata bizantină cucereşte importantul oraş Bari, iar în 880 ocupă şi Tarentul, dar fără să poată relua Sicilia, unde Syracusa căzuse în 878 în mâna arabilor. Sudul Italiei va trece din 885 sub conducerea energicului general Nichifor Focas, care va recuceri alte cetăți şi teritorii din mâna arabilor, lărgind serios posesiunile bizantine de aici. Administrația imperială se reorganizează în Italia de sud şi odată cu ea şi cea bisericească, prin aceea că iau ființă noi episcopii. Într-un anumit sens, Vasile a reuşit să împlinească o parte din visurile lui Iustinian I.

Politica internă

Unul dintre ţelurile politice interne ale lui Vasile I a fost să restaureze ordinea în stat şi în acest sens socotea că trebuie să i se acorde împăratului puterea supremă: „Nimic în lumea aceasta nu este mai presus decât împăratul şu lui nimeni nu poate să-i comande”. Prestigiul imperial se menţine nu numai prin zidirea de clădiri monumentale, prin luxul de la palat, ci şi prin buna activitate a instituţiilor statului. De aceea, el s-a străduit în toate aceste direcţii. A vegheat ca dreptatea să fie acordată de tribunale, a fost sensibil mai ales la păsurile oamenilor sărmani. Vasile dorea ca „săracii să nu fie oprimaţi de bogaţi” şi de aceea a limitat creşterea marii proprietăţi funciare, încurajând în schimb, mica proprietate liberă. Pentru a întări instituţiile statului el a promovat ocuparea diferitelor funcţii de oameni cinstiţi şi capabili, formaţi în cadrul Universităţii din Constantinopol. De altfel, această universitate şi mişcare culturală, începută în timpul lui Mihail al III-lea, va continua să facă noi progrese. Chiar dacă Vasile nu era un om instruit, el avea un mare respect pentru ştiinţă şi recunoştea că „ea este podoaba imperiului şi ceea ce face pe împăraţi nemuritori”.

O realizare deosebită şi durabilă a lui Vasile I Macedoneanul este în domeniul juridic. El a pregătit o mare reformă legislativă, cunoscută sub numele de „purificarea vechilor legi” (ἀνακάθαρσισ τῶν παλιῶν νόμων), menită să le aducă claritate şi precizări şi să lase la o parte pe cele depăşite societăţii bizantine de atunci. „Ordinea în legi, însemnează ordinea în stat, zice el, dar a avea legi bune, este tot atât de important pentru stat cum sunt ochii pentru viaţa omului”. Legislaţia lui Iustinian este astfel, adaptată timpului său şi acesteia i se adaugă legi noi, toate în greceşte. Şi Ecloga Împăratului Leon al III-lea este înlăturată, considerată a fi „impregnată cu legi inutile şi periculoase imperiului”. Prima lucrare apărută la 1 dec. 872 sub numele împăraţilor Vasile, Constantin şi Leon este Procheironul (ὁ πρόχειρος νόμος), de fapt, un manual practic la îndemâna judecătorilor. În 40 de titluri erau reunite principalele legi din Corpus Iuris Civilis, mai ales din Institutiones, de mare utilitate în dreptul civil şi public. Textele legilor erau scurtate prin lăsarea la o parte a greşelilor ori contradicţiilor anterioare. Terminologia latină este înlocuită cu cea grecească, dar sunt operate şi modificări de conţinut, făcându-se adaosuri pentru probleme absente în vechile legi. Cel mai adesea se tratează despre familie, logodnă, căsătorie, zestre, testamente, înstrăinarea de bunuri, cumpărare, arendare, împrumut, ipotecare, închiriere, dreptul de moştenire etc. Procheironul era considerat indispensabil juriştilor, de aceea ei puteau primi o funcţie în aparatul judecătoresc numai dacă absolveau facultatea de drept şi ştiau pe de rost cele 40 de titluri ale lui. Procheironul devine manualul juridic cel mai utilizat şi el a rămas în vigoare până la căderea imperiului. El a fost tradus şi aplicat la popoarele slave de dincolo de graniţele bizantine.

Cea de a doua lucrare Epanagoga, alcătuită în numele împăraților Vasile, Leon şi Alexandru aparține perioadei de după anul 879 (apărută poate în 886) şi este la fel structurată în 40 de titluri. A fost concepută ca o introducere la „purificarea vechilor legi". Se inspiră din Ecloga lui Leon şi din Procheiron. Primele titluri privesc probleme generale ale dreptului: despre lege şi dreptate, despre împărat, patriarh, locul prefectului cetății şi alți înalți demnitari bisericeşti, despre ținuta episcopilor, a preoților şi diaconilor, a clerului, în general şi a monahilor, despre arendă şi arendare de către Biserică etc. Ideile unt interesante şi ele reprezentând concepția împăraților macedoneni despre cele înalte puteri în stat şi în biserică. Se consideră că prologul şi cel de al doilea titlu al lucrării aparține lui Fotie

Noutatea deosebită din Epanagoga constă în precizările privind raporturile dintre Stat şi Biserică, dintre împărat şi Patriarh, drepturile şi obligațiile acestora şi ale demnitarilor lor din mai multe părți şi membri în fruntea căreia se află Împăratul şi Patriarhul ca doi conducători ai lumii (oikumene). Sarcina este să conlucreze în armonie (ἐν σνμφωνία) pentru binele umanității. Rolul celor două puteri se manifestă în paralel: Împăratul este responsabil de binele material al oamenilor, Patriarhul de grija spirituală. Aceste idei, inspirate desigur de Fotie, vor deveni caracteristice societății bizantine şi lumii ortodoxe.

Deşi planurile de reformare ale lui Vasile I în ceea ce priveşte dreptul erau mult mai mari, el n-a putut realiza decât Procheiron-ul şi Epanagoga. El a luat insă şi alte măsuri pentru a contribui la creşterea prestigiului justiției. Astfel, el a pus la dispoziție clădiri de judecată impunătoare, a amenajat palatul Chalke, unde aveau loc procese în toate zilele, apoi palatul Magnaura şi chiar în Hipodrom. Pentru a le da celor săraci posibilitatea de a-şi cere dreptatea a creat la Constantinopol un birou în care li se acorda acestora asistență juridică.

În problemele religioase Vasile I avea să ia, la scurtă vreme după urcarea sa pe tron, hotărârea de a înlătura din scaun pe Patriarhul Fotie (23 nov.867) şi al readuce în locul său pe Ignatie, sperând, în felul acesta să pună capăt tensiunii apărute în raporturile cu Roma şi să readucă pacea internă, dând satisfacție partidei Ignatiene. De fapt, nici unul din aceste obiective nu a fost atins. Deşi Papa Nicolae I murise cu 10 zile înaintea depunerii lui Fotie, succesorul său Adrian al II-lea (867 – 872) continuă aceeaşi politică față de Bizanț. Împăratul Vasile cere papei Adrian al II-lea să consimtă la provocarea unui sinod la Constantinopol în vederea refacerii unității Bisericii, lucru care este acceptat de pontiful roman. Cei doi reprezentanți ai papei sunt primiți cu onoruri deosebite şi sinodul se deschide la 5 oct. 869, cu un număr redus de participanți (ca la 100). Reprezentanți ai guvernului Bizantin au supravegheat, în consens cu legații papali, lucrările sinodului, au convocat pe Fotie să se explice, dar acesta a refuzat cu demnitate să se apere. A urmat condamnarea şi excomunicarea lui şi a adepților săi.

S-a mers atât de departe încât au fost condamnate şi anulate toate actele şi hotărârile lui din perioada păstoririi. Chiar clericii hirotoniți de Fotie nu mai puteau sluji, un element care nu putea aduce pace.

Sinodul îşi încheie lucrările la 28 feb. 870 cu un succes total al Bisericii Romei. El a şi fost considerat de aceasta al 8-lea sinod ecumenic. Totuşi, succesul a fost aparent şi de scurtă durată, căci imediat după închiderea sinodului au sosit la Constantinopol delegați ai Țarului Boris, ca să exprime nemulțumirea acestuia față de refuzul papei de a recunoaşte ca şef al Bisericii Bulgare pe episcopul propus de el. A fost convocată o reuniune extraordinară a sinodului, la care atât Împăratul Vasile cât şi Patriarhul Ignatie au fot intransigenți față de pretențiile legaților papali, apărând dârz, ca pe vremea lui Fotie drepturile jurisdicționale ale Bizanțului asupra Bulgarilor. La succesul bizantinilor au contribuit şi reprezentanții patriarhatelor din Orient. Patriarhul Ignatie a şi hirotonit un Arhiepiscop pentru conducerea Bisericii Bulgare şi a trimis 10 episcopi bizantini care să înlocuiască clerul latin instalat de legatul papal Formosus.

Aceste evenimente ar fi dus la o nouă schismă între cele două biserici, dar se pare că regele Ludovic al II-lea a oprit acest curs, deoarece avea nevoie de Bizanț în lupta sa împotriva arabilor.

Hotărârile sinodului din 869 – 870 nu puteau linişti pe partizanii lui Fotie, de aceea împăratul nu a realizat liniştea dorită în interior. La aceasta s-a ajuns abia în anul 877, când moare Ignatie (28 oct. 877) şi Vasile readuce pe tronul patriarhal pe Fotie. Cu doi ani înainte, Fotie fusese adus la curtea imperială ca profesor – educator ai copiilor lui Vasile (Leon, Alexandru şi Ştefan). După Viața lui Ignatie, Fotie ar fi plăsmuit o genealogie a împăratului Vasile , potrivit căreia împăratul şi-ar avea originea în familia regilor din Armenia. Dacă Fotie a făcut sau nu acest lucru nu se poate spune, dar este posibil ca Vasile să fi voit ca prin readucerea lui Fotie pe scaunul patriarhal să readucă pacea în Biserică. Şi Fotie la rândul său s-a arătat conciliant față de vechii săi inamici din interiorul imperiului şi chiar față de Roma, trimițând papei Ioan al VIII-lea (succesorul lui Adrian al II-lea, moare în dec. 872) o scrisoare plină de bunăvoință. Deşi la apelul lui Fotie papa pune unele condiții pentru reconciliere, el îl primeşte, deoarece avea nevoie de flota bizantină împotriva arabilor, chiar trimite trei delegați la sinodul de la Constantinopol, are loc în iarna anilor 879 – 880. La acest sinod au participat foarte mulți ierarhi: 81 de mitropoliți şi arhiepiscopi şi 270 de episcopi, şi a fost privit de bizantini ca ecumenic. Sinodul a fost un triumf pentru Fotie deoarece au fost anulate condamnările anterioare, iar el fiind socotit chiar de legații papali „sfințitul patriarh şi mărit”. Tot acum a fost adoptată ca formulă de credință ortodoxă purcederea Sfântului Duh numai de la Tatăl. După sinodul din 879 – 880 nu s-a ajuns, aşa cum s-a crezut în chip eronat, la o nouă schismă între Fotie şi papa Ioan al VIII-lea, raporturile dintre ei fiind dominate, în ciuda unor tensiuni de bunăvoință, ambii având în minte

pericolul comun care le venea din partea arabilor. Implicarea împăratului în relațiile dintre patriarh şi papă, este mai mult decât probabilă, acesta având interes să-l îndemne pe Fotie la concesii. Pe timpul celei de a doua păstoriri a lui Fotie nu s-a ajuns însă la o pace durabilă cu adepții lui Ignatie.

Privită în ansamblu domnia lui Vasile I reprezintă o etapă de însemnate realizări externe şi interne, care vor fi continuate de succesorii săi, mai cu seamă în cursul sec. al X-lea şi primele decenii ale celui de al XI-lea. Atât în Orient cât şi în Occident el a avut importante succese militare, care vor face mai stabile frontierele imperiului şi vor contribui la pătrunderea culturii bizantine şi credinței creştine la alte popoare. Vasile I a fost fondatorul unei noi dinastii, cea mai glorioasă din istoria imperiului, şi pentru asigurarea continuității ei a desemnat ca succesori la conducerea politică pe fiii săi Leon (la 6 ian. 870) şi Alexandru, iar pentru patriarhat pe cel de al III-lea fiu Ştefan (886 – 893). Vasile I este privit în istoria bizantină ca primul împărat, care a introdus principiul legitimității în favoarea unei familii domnitoare, adică a dreptului la conducere a porfirogeneților (a copiilor de împărat născuți în camera de purpură a palatului). Numai acestora li se cuvenea de jure preluarea conducerii imperiului şi față de ei poporul a manifestat dragoste şi devotament. Cei care nu respectau acest principiu erau clasați ca uzurpator, făptuitori de crime împotriva legii cu toate consecințele care decurgeau din acestea.

La 29 aug. 886 Vasile I îmbătrânit moare, după cât se pare din cauza unei răni primite în cursul unei vânători. Cel care îi va lua locul la conducerea imperiului va fi Leon alături de fratele său Alexandru. De fapt, adevăratul conducător va fi Leon, căci Alexandru se va complace în distracții frivole, ținându-se departe de treburile statului.

IMPERIUL BIZANTIN SUB *LEON AL VI-LEA* (30 aug. 886 – 11 mai 912) Mari realizări în domeniul juridic. Apariția ungurilor în politica europeană.

Noul împărat Leon se deosebea de tatăl său atât prin felul de a fi, cât şi prin cultură. Cu o sănătate şubredă el era şi un om static, de aceea se complăcea în viața de palat, în cercurile mondene de la curte, fără nici o înclinare spre viața de campanie. Tot timpul vieții lui nu a participat la nici un război, sarcina aceasta revenind generalilor săi. Din această cauză domnia lui este caracterizată prin mari insuccese în politica externă, pe de altă parte el deosebea de tatăl său prin cultură. Foarte instruit, mai cu seamă de Fotie el se complăcea în activitatea literar – ştiințifică. A primit o educație enciclopedică cu cunoştințe de logică, morală, metafizică, teologie, drept, poetică şi chiar de ştiințe oculte şi profeții. Contemporanii l-au numit „foarte învățatul" (σοφώτατος), iar cunoştințele sale

universale au făcut să i se dea numele de „filosoful”, care de fapt era titlul cel mai înalt acordat de Universitatea din Constantinopol. Poate această denumire să se explice şi prin diferenţă de cultură între el şi tatăl său. Iubea oratoria, a compus şi rostit multe discursuri şi predici cu prilejul marilor sărbători religioase, când se remarca gustul său pentru teologie. I se atribuie şi o cuvântare funebră ținută cu prilejul celei de a doua aniversări a morţii tatălui său Vasile, devenind astfel primul său panegiric. Nu i-a fost străină nici poezia, dar realizările sale în acest domeniu sunt mediocre. Un loc aparte l-au constituit oracolele cu privire la destinul imperiului, care s-au bucurat de succes în lumea bizantină.

Era foarte credincios și în timpul lui puteau fi văzuți la palatul imperial mulți monahi, iar între ei Eftimie, duhovnicul său ocupă primul loc. În legile sale a arătat rigoare cerând păstrarea și apărarea moravurilor, cu toate că el însuși a fost pus în situația de a nu le respecta.

Leon a beneficiat în activitatea sa de sprijinul unor colaboratori prețioși. Între aceștia trebuie menționat Stelianos Zautzes de origine armeană, care a și sugerat realizarea operei juridice. Stelianos Zautzes a îndeplinit înalte funcții în stat, între care și pe cea de prim-ministru (magister afficiorum). Influența lui la palat a crescut mai cu seamă începând cu primăvara anului 894, când i se acordă titlul de basileopator (βασιλεοπάτωρ), adică socru al împăratului, în urma casătoriei lui Leon cu fiica sa Zoe.

După lui moartea lui Stelianos Zautzes în 896 locul său a fost luat de Samonas, un tânăr arab eunuc convertit la creștinism și care s-a bucurat de încrederea împăratului pe o perioadă îndelungată (896 – 911). Samonas a sfârșit în dizgrația împăratului, deoarece a scris o lucrare defăimătoare la adresa sa; a sfârșit închis într-o mănăstire pierzând imensa sa avere , confiscată în favoarea statului.

Leon al VI-lea sa lipsit însă de colaborarea patriarhului Fotie, pe care îl scoate din scaun chiar de la începutul domniei sale, trimițându-l în exil. Motivele acestei măsuri ingrate luate de elev împotriva profesorului său nu sunt bine cunoscute. Este posibil ca Leon să fi avut în vedere realizarea păcii interne, dând satisfacție partizanilor lui Ignatie,. Încă destul de puternici, ori întreținerea unor mai bune relații cu Roma, căci dacă Fotie fusese restaurat în scaun, el nu fusese însă complet reabilitat în ochii succesorilor lui Ioan al VIII-lea. Dar înlăturându-l din scaun pe Fotie, Leon nu aduce în locul său un om din partida ignatiană, ci profitând de vacanța creată îl pune patriarh chiar pe fratele său Ștefan, creând astfel un precedent pentru alți împărați de a-și numi în această înaltă funcție pe membrii familiei.

Ștefan moare însă tânăr în anul 893 și în locul său este ales Antonie Culeas monah de la Muntele Olimp. Acesta rămâne în scaun până în anul 901 și în timpul păstoririi lui se străduiește să împace două partide ostile, ignatiană și fotiană, și să normalizeze raporturile cu Roma ale ignatienilor, supărați că papa recunoscuse reînscăunarea lui Fotie.

În sfârșit, după moartea lui Antonie Culeas, scaunul este ocupat de Nicolae Misticul, rudă a lui Fotie și aproape colaborator al împăratului căruia îi fusese secretar intim (μυστικός).

Politica externă: războaiele cu bulgarii și arabii

Am spus mai sus că în politica externă Leon al VI-lea a înregistrat numai eșecuri. Dușmanii care i-au provocat cele mai mari greutăți au fost bulgarii și nesansa lui Leon a fost că aceștia erau conduși de cel mai mare țar bulgar, Simeon (893 – 927). Simeon era fiul mai mic al lui Boris Mihail (852 – 889) și aluat conducerea țaratului bulgar după ce fratele său mai mare Vladimir fusese obligat să părăsească tronul, deoarece trecuse la păgânism. Crescut ca ostatec la Bizanț, el a avut prilejul să cunoască strălucirea civilizației și culturii din capitala imperiului și să priceapă avantajele pe care le prtezenta creștinismul pentru poporul său. De fapt religia creștină contribuise la unificarea statului bulgar și la omogenizarea spirituală a populației slavo-bulgare, creând o puternică politică în stare să-și mărească sensibil granițele în Peninsula Balcanică. Crescut la Bizanț în cultura de acolo, Simeon devenise un admirator al civilizației imperiului, al luxului și strălucirii de la curte și așa s-a născut în el dorințe de a cuceri Constantinopolul și de a pune pa capul său coroana de basileu.

Primul conflict cu Bizanțul a izbucnit chiar de la începutul domniei din motive economice. Între bizantini și bulgari domnise până atunci o lungă pace inaugurată prin tratatul încheiat în 815 cu Leon al V-lea Armeanul și întărită de încreștinarea țarului Boris. Acum provocarea vine din partea Bizanțului și are la bază puterea prea mare dobândită de Stelianos Zautzes. Cu sprijinul acestuia doi negustori bizantini obținuseră monopolul comerțului cu Bulgarii și pentru a evita orice concurență a mutat antrepozitele bulgare de la Constantinopol la Tesalonic. În același timp au mărit și taxele pentru mărfuri. Trebuie spus că Bulgarii realizau mari venituri la Constantinopol, deoarece ei își desfăceau aici nu numai propriile mărfuri ci și pe cele care veneau prin intermediul lor din Europa centrală din sudul Rusiei și de gurile Dunării. Mutarea la Tesalonic înseamnă pierderea unor importante venituri.

Protestele adresate de Simeon nu au fost luate în seama de Leon, astfel că Țarul bulgar invadează ca represalii Thracia și Macedonia, înfrânge armata bizantină trimisă împotriva lui și amenință chiar Constantinopolul (în 894). Deoarece împăratul nu avea prea multe trupe la dispoziție, ele fiind trimise împotriva arabilor, recurge la ajutorul maghiarilor, o populație fino-ugrică (desemnata în izvoare și sub numele de turci) și care locuia în regiunea dintre Nipru și Dunăre, în așa zisa regiune Atel Kuzu (dintre ape). Maghiarii fusese izgoniți din stepele ruse de către alte popoare turanice, anume de pecenegi și se aflau în dependența chazarilor. Pe la anul 880 ei erau conduși de Arpad.

Cu ajutorul ungurilor care au trecut Dunărea pe vasele flotei bizantine conduse de drongarul (amiralul) Eustatie și al unor unități chemate din Orient, puse sub comanda generalului Nichifor Focas, chemat din Italia, bizantinii înfrâng pe bulgari și îl determină pe Simeon să ceară încheierea unui armistițiu. Perioada de calm a fost însă scurtă, căci Simeon recurge la pecenegi, dușmanii maghiarilor și cu ajutorul lor armata bizantină este înfrântă în 896 la Bulgarophygon. Se încheie pace în condiții moderate pentru bizantini, dar ei se obligă să plătească tribut anual bulgarilor și să le dea chiar o parte din Macedonia meridională și Albania de sud ocupate de slavi.

Maghiarii, după înfrângerea suferită și după ocuparea de către pecenegi a regiunii de unde veniseră (cele 5 râuri), pornesc spre nord prin Galiția de astăzi și trec Carpații așezându-se în Campia Panonică. Aici găsesc o populație romanizată, pe care o dislocă triburi slave și marele Regat al Moraviei, pe care îl împart în două. Războaiele bizantino-bulgare aduc astfel pentru prima oară în politica europeană pe maghiari, un trib turanic nu prea numeros (cca. Loc. 12.000 oameni), dar războinic și crud care va tulbura viața pașnică a populației din centrul Europei. Din câmpia Panonică maghiarii vor întreprinde campanii militare împotriva populațiilor din jur, inclusiv împotriva românilor din Transilvania. Vor reuși sub regii din dinastia arpadiadă să cucerească pas cu pas teritorii românești, să anihileze voievodatele constituite aici și să domine secole de-a rândul un pământ care nu le-a aparținut niciodata de jure. În istoria scrisă de notarul Anonim al regelui Bela găsim amănunte despre modul cum maghiarii au cotropit teritoriul Transilvan și despre rezistența opusă de voievozi ca Menumorut, Gelu și Glad etc. Sfârșitul sec. al IX-lea este marcat deci de un eveniment cu consecințe foarte negative pentru populația românească din Transilvania și aceste consecințe nu s-au încheiat, din păcate nici astăzi. Instalarea ungurilor în Câmpia Panonică a însemnat o schimbare esențială politică și etnică în centrul Europei.

Și în raporturile cu arabii Bizanțul înregistrează eșecuri. Dacă în Orient la frontiera dintre Cilicia și Armenia bizantinii pot face față incursiunilor de pradă ale acestora,ba chiar să obțină victorii importante ca aceea a generalului Nichifor Focas, care a reușit să ia un mare număr de prizonieri și să aducă la Constantinopol o prada bogată, în arhipeleagul egean, pe coasta Asiei Mici și în Sicilia eșecuriile bizantine sunt mari.Ultima fortăreață bizantină din Sicilia, orașul Taormina, cade în anul (902), încheind, astfel, dureros o perioadă de rezistență crâncenă de 75 de ani.

Din anul 826 arabii stăpâneau insula Creta și aceasta devenise un cuib al expedițiilor piratерești asupra insulelor din Marea Egee, a porturilor din Asia Mica și din Grecia. Arabii dominau practic Marea Mediterana și Marea Egee. În anul 902 ei devastează bogatul oraș Demetrias din Tesalia, iar doi ani mai târziu (904) reușesc să cucerească Tesalonicul, cel de al II-lea oraș al imperiului după Constantinopol. Flota arabă condusă de Leon din Tripoli, un renegat grec trecut la islamism, atacă mai întâi orașul Abydos de pe țărmul de vest al Asiei Mici, de unde dorea să-și facă baza operațiilor împotriva capitalei imperiului. Expediția împotriva Constantinopolului este însă deturnată din motive necunoscute spre Tesalonic, care, surprins fără apărare cade după 3 zile de asediu. Timp de 10 zile orașul este prădat și se ia un număr imens de prizonieri (cca. 30.000 de oameni),care vor fi răscumpărați pentru importante sume de bani.

Căderea Tesalonicului a reprezentat unul dintre cele mai mari eșecuri ale politicii externe a împăratului Leon. Prestigiul imperiului scade, iar țarul bulgar Simeon încearcă să tragă foloase , extinzând frontierele țaratului său spre sud până la cca. 21 km de oraș. Vroia chiar să repopuleze Tesalonicul cu bulgari, dar în tratativele duse cu succes de diplomatul bizantin Leon Choirosphaktes este determinat să renunțe la aceste pretenții. Efectul psihologic produs de căderea Tesalonicului a fost imens și el ne este făcut cunoscut și de un discurs al patriarhului Nicolae Misticul ținut în catedrala Sf. Sofia.

Reacția bizantină împotriva arabilor a avut loc abia după ce împăratul a luat măsuri de fortificare a Tesalonicului, a altor orașe din Grecia și mai ales după întărirea flotei. O puternică armată pusă sub comanda lui Himmerios, cel mai reputat amiral al timpului, a reușit să producă în oct.908 în Marea Egee o grea înfrângere a arabilor, urmată de alte victorii în insula Cipru și coasta Siriei. Totuși, cea mai puternică expediție bizantină condusă de aceleași Himmerios și îndreptată împotriva insulei Creta, castru pirateresc important în 911, a sfârșit printr-un dezastru căci deși obținuse unele succese, pe

drumul de întoarcere în primăvara anului 912, lângă insulele Chios (după alții Brehier și Diehl) sau flota bizantină este atacată și înfrântă de arabi sub conducerea aceluiași Leon din Tripoli și altui renegat grec , Damian . Eforturile financiare depuse de împăratul Leon pentru întărirea flotei sau dovedit în mare parte inutile.

Cu toate aceste insuccese în raporturile cu arabii din Orient, din Egeea și Sicilia, în timpul lui Leon s-a realizat o stabilitate la frontiera ciliciano-armeană și s-a consolidat în Italia de sud, administrația bizantină prin crearea themei Longombardiei, ca entitate independentă de tema Cephaleniei.

În perioada confruntărilor cu arabii este amintită și o expediție rusească împotriva Bizanțului și anume în anul 907. Conduși de Oleg, fratele și succesorul lui Rurik, rușii atacă împrejurimile Constantinopolului, forțând astfel pe împărat să aibă o întrevedere cu șeful lor. Cererile rușilor erau de natură economică și ele priveau acordarea de privilegii comerciale negustorilor stabiliți în cartierul Sf. Mamas. S-a încheiat o înțelegere perfectată într-un tratat din anul 911 și acestea explică participarea a 700 de ruși la expediția organizată de Himmerios în anii 911 – 912.

Insuccesele politice externe ale lui Leon își au explicația nu numai în incapacitatea sa de conducător militar, ci și în unele greșeli pe care le-a comis în politica internă. Totuși principala cauză rezidă în nesansa împăratului de a fi trebuit să facă față forței atât de mari a bulgarilor și arabilor, pentru care și-a dispersat forțele militare pe un teatru de luptă mult prea întins pentru resursele de care dispunea.

Politica internă

Cea mai importantă realizare a lui Leon a fost în domeniul legislativ. Lucrările publicate în timpul său au dovedit o mare utilitate în imperiu și pe o durată foarte lungă. Acestea i-au adus un mare prestigiu și el este considerat cel mai mare legislator după Împăratul Iustinian I. Munca în acest domeniu se începuse deja sub domnia tatălui său, împăratul Vasile I. Leon a profitat de strângerea unui bogat material, la care a adăugat propria sa contribuție. El a manifestat, de altfel, o predilecție pentru studiul dreptului așa că opera aceasta intra în preocupările lui. Unele legi (și mă refer la Novele) au fost redactate chiar de împărat, cum denotă stilul, exprimarea prolixă și tonul tranșant. Totuși opera a fost realizată de o comisie pusă sub conducerea protospătarului Symbatios.

Prima lucrare Basilicalele (τὰ βασιλικά) adică legi imperiale, cuprinde 60 de cărți, de unde și denumirea de Hexekontabiblos (Ἑξηκονάβιβλος), grupate în șase volume Hexabiblos (Ἑξάβιβλος) a fost publicată în primii ani ai domniei lui Leon în 888. Baza de la care au pornit juriștii au constituit-o Codex Justinianus, Digestele, Institutiones și colecția celor 168 de Novele (adică cele 154 de Novele ale lui Iustinian, la care s-au adăugat cele din timpul lui Iustinian al II-lea și Tiberiu II Constantin). Juriștii de sun conducerea lui Symbatios au sintetizat materialul din toate aceste lucrări diferite la valabilitatea legilor pentru timpul când se făcea lucrarea având grijă să lase la o parte ceea ce nu mai corespundea realității, ori să elimine contradicțiile. În noua formă, legile care priveau o anumită problemă erau toate grupate la in loc, mai comod și rapid de utilizat, nu ca în Corpus Juris Civilis, unde ele erau răspândite în 4 lucrări. Așa se și explică succesul Basilicalelor în societatea bizantină și dincolo de granițele imperiului. Lucrarea capătă importanță și pentru faptul că membrii comisiei s-au folosit în stabilirea textului de versiuni grecești din sec. VI – VII, adică de documente vechi contemporane cu legile respective și de comentariile și explicațiile aferente. Fiind redactate în limba vorbită a timpului, beneficiind de o sistematizare mai bună decât în trecut, Basilicalele au devenit lucrarea juridică cea mai prețuită și în același timp utilizată. În timpul care a urmat li s-au adăugat noi lămuriri (scholii) ori comentarii. Între cele mai vechi și valoroase sunt „ cele vechi”, alcătuite în timpul împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (945 – 959) și apoi altele „noi” din sec. XI – XIII. Foarte valoros este și cel realizat în sec. al XII-lea cunoscut sub numele de Tipoukeitos (de la cuvintele τί που κεῖται = ce stă, se află acolo) și care ușurează și mai mult utilizarea lucrării. Indiciul este important și pentru că arată titlurile și conținutul unor cărți din Basilicale, care în cursul timpului s-au pierdut.

Dar dacă Basilicalele reprezintă mai mult trecutul juridic sistematizat de membrii comisiei în frunte cu Symbatios, opera personală a lui Leon, în care se găsește concepția și contribuția sa, o constituie cele 113 Novele. În această lucrare constatăm cu adevărat evoluția juridică la care ajunsese societatea bizantină. Sub titlu: Purificarea îndreptată a legilor lui Leon, cel în Hristos împăratul cel fără de moarte, Basileu evlavios al Rhomeilor (Λόντος ἐν Χριστῷ ἀθανάτω Βασιλεῖ εὐσεβοῦς Βασιλέως Ῥωμαίων αί τῶν νόμων ἐπανορτωτικαὶ ἀνακαθάρσεις) împăratul adună 113 Novele, cele mai multe adresate primului său ministru Stelianos Zautzes ori patriarhului Ștefan, fratele său (886 – 893), iar câteva sunt fără adresant. În prefață, împăratul duce omagiul lui Iustinian, apoi arată că scopul său este de a pune în armonie legislația cu instituțiile timpului său . De aceea, el procedează la o alegere a vechilor legi, omițând pe cele care nu mai au valabilitate. În schimb, el dă valoare de lege practicilor

cutumiere. Unii specialiști moderni au relevat varietatea ideilor din prefețe, în care se expun principii filosofice și politice (se justifică absolutismul imperial) și chiar umanist creștine.

În general, însă legile au ca scop întărirea puterii imperiale. „Totul depinde de solicitudinea și de voința împăratului", se spune într-una din legi. De aceea puterea Curiei și a Senatului scade autoritatea lor legislativă și administrativă fiind doar teoretică. Absolutismul imperial atinge în vremea lui Leon punctul culminant, căci întreaga putere a statului se concentrează în mâinile împăratului și aparatului administrativ, care depinde direct de el. Statul se confundă cu persoana împăratului și cu mașinăria militară și birocratică. Împăratul decide pacea și războiul, el este judecătorul suprem, comandantul șef al armatei și al întregii administrații imperiale. El face ori revocă legi, simțindu-se limitat, doar de normele comune ale justiției, de morală și tradiție. Justificarea pentru toate acestea îi venea împăratul de la convingerea că este ales al lui Dumnezeu și se află sub protecția Providenței Divine.

În raporturile cu Biserica împăratul își limita puterea absolută. Deși el se considera protector și garant al dreptei credințe, admitea că este doar un laic și supus canoanelor. Biserica are propriul ei conducător , anume pe patriarhul Constantinopolului, al cărui prestigiu și putere continuă să crească. Împăratul nu poate revoca hotărârile sinoadelor și nici demite din funcții pe înalții clerici. Fără asentimentul Bisericii sinodul rămâne cea mai înaltă instanță decizională a Bisericii în problemele cu credința ori administrative. Sarcina împăratului este de a asigura credința stabilită de sinoade el se supune moralei și tradiției, ale căror garant este Biserica. Se constată, astfel, că în timp ce instituțiile laice ale statului, menite să tempereze puterea absolută a împăratului (Senatul și Curia) își pierd importanța, Biserica rămâne singura forță care i-o mai poate limita. Cu toate acestea în practică, împăratul își exercită puterea lui în cazul numirilor de patriarhi ori înalți demnitari și în organizarea bisericească. Cum vom vedea, el va da împreună cu patriarhul Nicolae Misticul o nouă ordine ierarhică și administrativă a Bisericii, care se răspundă noilor realități politice, economice și sociale ale imperiului.

Opera legislativă a lui Leon este importantă și pentru ecoul pe care îl va avea în perioadele următoare; de aceea, a și oferit prilejul unor sporite cercetări juridice. Chiar din sec. al X-lea se constată alcătuiri de manuale, culegeri de legi ori reeditări ale unor opere mai vechi, cum este cazul cu Ecloga lui Leon al III-lea Isaurul. În epoca noastră unii cercetători au revelat faptul că în legile lui Leon al VI-lea se găsesc principii filosofice, religioase, politice (fundamentarea absolutismului imperial) și chiar umanist – creștine, văzând în el un reprezentant al „socialismului creștin"

Organizarea societății

Domnia Împăratului Leon al VI-lea corespunde cu un moment decisiv din evoluția societății bizantine, anume acela când se cristalizează noi forme constituționale și de organizare administrativă.

În afară de legislația de care am vorbit, mai cu seamă de Novele din care se dobândesc știri despre aceste transformări, sunt cunoscute și alte lucrări, care completează acest tablou cu informații deosebit de utile. Mă refer la Kletorolgion-ul lui Filotei, alcătuit în jurul anului 900 (mai exact 899) și la cartea Eparhului (din perioada 1 septembrie 911 - 12 mai 912 – ziua morții Împăratului).

Filotei a fost un înalt funcționar al Împăratului, care ne prezintă în lucrarea sa un tablou al înalților demnitari din Imperiu. Aceşti demnitari se împart în două categorii: cele de natură onorifică, care nu presupun totdeauna exercitarea unui serviciu, în număr de 18, și serviciile propriu-zise, militare și civile, în număr de 60. Trebuie știut că în Bizanț se făcea deosebire fundamentală între demnitari, care deținеau titluri onorifice, dar fără să îndeplinească totdeauna și o funcție anumită, și deținătorii de funcții (funcționarii) de care era legat totdeauna și un titlu onorific.

Filotei enumeră titlurile onorifice în ordine crescândă, în felul următor:

apo-eparchon (fostul prefect) și stratelați;

silentiarius (cel care se ocupa cu organizarea audiențelor la împărat);

vestitor (la origine cel însărcinat cu garderoba imperială, mai târziu membru al clasei senatoriale);

mandator;

kandidatos, ambii (4 și 5) numărându-se printre oamenii de încredere ai împăratului, primind funcții militare și civile;

strator (la origine slujitor la cai);

hypatos (altădată denumire pentru consulul în funcție, acum doar titlu onorific);

spatharios;

spatarocan – didatos;

dishipatos (cel care a fost de două ori consul);

protospatharios;

patrikios;

patrikios și antypatos;

magistros (titlu de altădată pentru magister officiorum);

zoste patrikia (ζωστὴ πατρικία), cel mai înalt titlu de la curte acordat femeilor;
kouropalates, titlu rezervat rudelor împăratului și deținătorul lui putea avea un rol la curtea imperială (de pildă, de mareșal al palatului);
nobilissimus (acordat, deasemenea, membrilor familiei imperiale);
caesar (primul titlu onorific în ierarhia palatului imperial).
Cele trei titluri onorifice de kourupalat, nobilissimus și caesar se acordau foarte rar persoanelor străine de familia imperială, ele fiind rezervate acesteia. Opt titluri onorifice erau acordate eunucilor de la Patriciu în jos, categoria socială care a jucat un rol foarte important în administrația imperiului.
Funcțiile propriu-zise (ἀξίαι διὰ λόγου) în număr de 60, cuprind misiuni civile și militare împărțite în șapte categorii:
1. strategii, adică comandanții themelor și adjuncții lor, în număr de 25 în timpul lui Leon;
2. domesticii, comandanții de mari armate, între care cel din capitală și alți trei cu însărcinări speciale;
3. kritai, în care intra prefectul capitalei;
4. questorul și șeful cancelariei, care se ocupa cu cererile cetățenilor. Questorul avea sarcini administrative și juridice, ocupându-se de călătorii și turiștii care veneau din provincie, de cerșători, de rezolvarea plângerilor cetățenilor împotriva abuzurilor administrației, urmărea pe falsificatori, etc.
5. sekreticoi, aveau mai ales sarcini financiare și în această categorie intrau sakelarul care devine încă din secolul al optulea cel mai înalt controlor al finanțelor, logothetes tou genikou, se ocupa cu impozitele, logothetes tou stratiotikou se îngrijea de plata soldelor pentru armată și alții. Tot aici intrau chartoularios tou vestiariou, șeful arsenalului imperial, protoasecretis, șeful peste asecretai, urmașul acelor notari.
6. demokratai, conducătorii demelor din capitală, demarhul albaștrilor, demarhul verzilor, formau această categorie.
7. stratarkhai, o categorie mai puțin omogenă, care cuprindea pe comandantul gărzii formate din străini, drongarul flotei din capitală, responsabilul crescătorilor de cai din Asia și Frigia, care trebuiau oferiți armatei în timp de război și alții;
8. axiai eidikai, grupa de funcții dată recent, de pildă cea de basileopator, creată de Leon, pentru socrul său Stelianos Zautzes, derector, care avea rol în administrarea casei imperiale, syncelul, care era însoțitorul patriarhului, adesea un călugăr, uneori desemnat chiar să-i urmeze în scaun, și alții.

Dacă avem în vedere starea administrativă de dinaintea domniei lui Leon, cu feluritele demnități care o acopereau, constatăm că aparatul administrativ bizantin n-a rămas înțepenit, ci că au fost create noi instituții și funcții, în timp ce unele au dispărut, ori și-au schimbat rolul.

Cea de-a doua lucrare la care m-am referit mai sus, privitoare la starea administrativă a imperiului în timpul lui Leon al VI-lea este așa numita Carte a eparhului (Ἐπαρχικὸν βιβλιον sau βιβλιον τοῦ ἐπάρχου). Descoperită în 1891 într-un manuscris din Geneva și editată de Jules Nicole și recent, pe baza mai multor manuscrise într-o ediție critică, cu traducere germană de Johannes Koder (1991), ea ne dă informații foarte importante asupra vieții sociale și economice a capitalei. Prefectul capitalei (eparhul) avea după împărat rolul cel mai mare în desfășurarea întregii vieți, sociale și economice. Așa cum reiese din primele rânduri ale cărții, este vorba de „orânduielile prea evlaviosului și iubitorului de pace al romeilor privitoare la corporațiile din oraș, anume cum trebuie să se comporte și să acționeze ele în viața publică". În prefață se exprimă idei de conviețuire social-creștină, conviețuire care trebuie să aibă la bază conștiința că aceasta este legea dată de Dumnezeu. Dumnezeu care a creat tot ceea ce există în bună rânduială şi a scris cu degetul Său pe table, Legea, arătând prin aceasta foarte clar că neamul omenesc trebuie să fie orânduit după această lege, adică fiecare om să nu agreseze pe celălalt, nici cel puternic pe cel slab să-l vatăme, ci mai degrabă totul să fie făcut cu măsură. Tot el a găsit de cuviință ca neamul omenesc să trăiască în armonie şi nimeni să nu oprime pe celălalt.

Lucrarea a apărut probabil la începutul anului 912, pe vremea când Filotei era eparh, puțin înainte de moartea lui Leon.

Eparhului îi erau subordonate numeroasele corporații (colegii şi bresle), care prin varietatea lor sunt o oglindă asupra complexității economice din capitala bizantină. Aflăm astfel, despre breasla notarilor, a negustorilor ori meşterilor de metale şi pietre prețioase, a zarafilor, a negustorilor de haine de mătase, a negustorilor de stofe şi haine siriene, a țesătorilor de stofe de mătase, a negustorilor de săpun şi a fabricanților de in, de alifii, de parfumuri şi medicamente, producătorii de lumânări, lucrătorii în piele, măcelarii, negustori de peşte, brutari, constructori de case, etc. Toate aceste corporații aveau rol hotărâtor în aprovizionarea capitalei, dar şi o influență politică, mai ales în perioada când cele două partide importante, albaştrii şi verzii, dispăruseră. Grija cea mai mare trebuie să o aibă eparhul față de acelea de care depindea aprovizionarea capitalei. El era inspectorul piețelor şi pentru a asigura capitala cu bunurile necesare, se fixau acestor bresle cantitățile care trebuia procurate şi desfăcute pe piață, precum şi prețurile. Importul către Constantinopol, din provincii ori din

străinătate era cu deosebire încurajat, pe când exporturile erau strict limitate. Eparhul numea pe conducătorii breslelor, iar alți funcționari erau în strânsă legătură cu activitatea lor. În felul acesta guvernul avea sub control întreaga viață economică a capitalei.

Atribuțiile lui erau însă mult mai largi. Lui îi reveneau responsabilități juridice, polițieneşti şi în general cele care sunt caracteristice unui primar astăzi. Ca judecător prezida, în lipsa împăratului, consistorium principis, dădea sentințe în procesele civile şi penale din capitală, dar şi la recursurile din provincii. Ca şef al poliției capitalei asigura ordinea publică cu ajutorul unor soldați de ordine sub conducerea unui centurion, ziua, dar şi noaptea fiind secondat de praefectus vigilum. Lui îi erau subordonați şi pompierii. Ca primar se îngrijea de curățenia oraşului, mai cu seamă când împăratul apărea în public şi tot lui îi revenea sarcina sistematizării.

Notitia episcopatuum

Domnia împăratului Leon al VI-lea mai este importantă şi pentru organizarea administrativă a Bisericii şi stabilirea ordinii ierarhice a mitropoliilor cu episcopiile sufragane din imperiu. Vechea ordine ierarhică şi administrativă pe care o cunoaştem că a fost stabilită în vremea împăraților Iustinian I şi Heraclius şi reflectată în Notitia Episcopatuum a lui Epiphanius nu mai corespundea realităților economice şi politice de la sfârşitul secolului al IX-lea. De aceea, împăratul Leon, împreună cu patriarhul Nicolae Misticul fac o nouă ordine ierarhică şi administrativă a Bisericii, în care includ şi eparhiile din Occident, ataşate de Leon al III-lea prin anii 732-733, patriarhului de Constantinopol, stabilindu-le acestora locul în scara ierarhică. Această nouă orânduire era necesară nu numai în ocaziile de protocol, dar şi în buna funcționare a Bisericii. Opera aceasta săvârşită de Leon al VI-lea şi de patriarhul Nicolae Misticul reprezintă o etapă importantă în evoluția Bisericii Bizantine şi ea va rămâne în vigoare încă multă vreme. Ea este semnificativă şi pentru starea administrativă a imperiului, deoarece se ştie că, în general, Biserica prelua de la stat formele de împărțire administrativă, copiindu-le uneori tale qualeu. În Corpus-ul de notitiae episcopatuum stabilit recent de învățatul francez Jean Darrouzes, notitia la care ne referim are numărul 7.

Cele patru căsătorii ale lui Leon al VI-lea

Viața personală a lui Leon a fost plină de întristare. La îndemnul tatălui său el s-a căsătorit cu Teofana, o tânără aristocrată care trăia la palat o viață de călugăriță; Leon n-a iubit-o. Din această

căsătorie a rezultat o fetiță Evdochia, care a murit curând în anul 896. dar împăratul era atras de mai multă vreme de fiica lui Stelianos Zautzes şi vroia să o ia de soție. Motivând necesitatea continuării dinastiei printr-o căsătorie nouă, care să îi dea un fiu, Leon a încercat să câştige pentru această idee pe duhovnicul său, călugărul Eftrimie. Acesta s-a opus şi Leon a trebuit să aştepte până ce Teofana, retrasă la Mănăstirea Maicii Domnului din Vlaherne, unde ducea o viață de rugăciune şi sfințenie, moare la 10 noiembrie 893. Chiar a doua zi după moartea sa, ea a fost recunoscută de Biserică ca sfântă, iar moaştele ei se află şi azi în catedrala patriarhală din Constantinopol. Câteva săptămâni mai târziu moare şi soțul lui Zoe, încât drumul spre căsătoria cu împăratul era deschis. Călugărul Eftimie s-a opus însă, din nou căsătoriei şi la intrigile lui Stelianos Zautzes acesta este exilat într-o mănăstire. Căsătoria a fost oficiată de un preot din palat (care mai târziu a şi fost depus), căci patriarhul Ştefan murise, iar la noul patriarh Antonie Culeas, împăratul nu a îndrăznit să apeleze. Şi Zoe a murit curând, spre sfârşitul anului 899, după ce trăise cu Leon numai un an şi opt luni şi îi dădu-se acestuia o fiică, căsătorită mai târziu cu un prinț carolingian.

Era nevoie de o a treia căsătorie, dar Leon însuşi dădu-se Novela 90, prin care nu aproba cea de a treia căsătorie şi o blama chiar şi pe a doua. Totuşi împăratul s-a căsătorit şi a treia oară cu Evdochia Baiana, originară din Bitinia (după alții din Frigia) şi care a murit după un an de zile, chiar la Paştele din anul 901 (12 aprilie), după ce născuse un fiu, dar care moare curând. Această a treia căsătorie a provocat un mare scandal în Biserica şi societatea Bizantină. Leon dorea însă să se căsătorească şi a patra oară, pentru a avea un fiu şi a asigura continuitatea dinastiei. În vederea împlinirii acestei dorințe, el a adus la palat o favorită, pe Zoe Carbonopsina (cea cu ochii negri), cu intenția că dacă îi va naşte un fiu să o ia de soție. Acest lucru s-a întâmplat, căci Zoe naşte pe fiul Constantin în septembrie 905. Patriarhul Nicolae Misticul (901-907; 912-925) de la care împăratul aştepta, în virtutea prieteniei din tinerețe, un sprijin s-a opus căsătoriei, admițând doar să boteze copilul, cu condiția ca împăratul să se despartă de Zoe. Botezul a avut loc cu mare fast la 6 ianuarie 906 în Biserica Sfânta Sofia şi trei zile mai târziu Zoe a şi fost adusă la palat, iar la sfârşitul lui aprilie se şi căsătoreşte cu ea, încoronând-o în acelaşi timp cu propria-i mână ca augustă.

Conflictul cu Biserica era deschis. Patriarhul a declarat căsătoria nulă şi a oprit participarea împăratului la Sfânta Liturghie. Totuşi împăratul nu a ținut seama de aceasta şi la Crăciunul din 906 vine la Sfânta Sofia însoțit de senatori şi suita obişnuită, el este însă oprit de patriarh să intre în Biserică. Amănunte asupra acestor întâmplări le avem din viața patriarhului Eftimie: „A sosit şi ziua Naşterii Mântuitorului, Domnul nostru Iisus Hristos şi au venit la Biserică membrii senatului împreună cu împăratul în speranța că îi va fi permisă intrarea în Biserică. Atunci, pe împărat l-a întâmpinat

patriarhul în fața uşilor împărăteşti şi i-a zis: <<Pentru moment, înălțimea ta imperială să nu se supere şi potrivit obiceiului să intre pe uşa laterală din dreapta. Dacă în zilele Epifaniei (Bobotezei) vei veni, cu întreaga ta suită vei fi primit, nu ne vom opune. Dacă însă acum ca tiran vrei să intri, noi toți suntem gata să ieşim din Biserică>> La auzul acestor cuvinte împăratului au început să îi curgă lacrămi cu care a udat sfânta pardoseală; fără să spună un cuvânt a plecat şi a intrat prin uşa din dreapta în Metatoriom".

Căsătoria lui Leon a fost totuşi recunoscută de papa Sergiu al III-lea, iar patriarhatele răsăritene s-au arătat şi ele binevoitoare delegațiilor trimise de împărat. Leon primea dispensă pentru a patra căsătorie şi acceptarea lui în cadrul Bisericii ca penitent. Bazat pe acest sprijin, Leon detronează pe Nicolae Misticul (1 ianuarie 907), acesta păstrându-şi totuşi demnitatea de episcop, şi pune în locul său pe evlaviosul călugăr Eftimie (907-912), retras la Mănăstirea Psamathia. Noul patriarh primeşte pe Leon în Biserică, dar nu face acest lucru şi cu soția sa, refuzând să o pomenească la slujbe. În acelaşi timp depune din treaptă pe preotul Toma, care oficiase cea de-a patra căsătorie. Singura concesie făcută de Eftimie a fost să încoroneze pe Constrantin ca basileu la 9 iunie 911.

Pe patul de moarte, împăratul Leon a iertat pe Nicolae Misticul şi a cerut reintegrarea lui, care a şi avut loc în timpul împăratului Alexandru, fratele său. Mai mult decât atât, el a condamnat cea de-a patra căsătorie, recomandând să nu mai fie admisă niciodată, fiind aceasta o recunoaştere a greşelii în care căzuse. Poate această greşeală, de care împăratul era conştient şi penitența care i-a fost recomandată, să stea la baza tabloului votiv de la intrarea in Sfânta Sofia, unde împăratul cere iertare Mântuitorului în genunchi, într-o postură de umilință nemaiîntâlnită vreodată în reprezentările votive. Deşi numele împăratului nu este menționat în cadrul tabloului votiv, specialiştii socot că este vorba de Leon.

Evenimentele înfățişate mai sus au creat disensiuni majore între puterea laică şi cea bisericească, între împărat şi patriarh şi ele sunt cunoscute în istoria Bisericii şi a dreptului canonic sub denumirea de disputa tetragamică.

Dar aceste evenimente au lăsat urme şi în viața internă a Bisericii, în sensul că după destituirea lui Nicolae Misticul apar disensiuni între partida care-l susținea ți socotea că suferă pe nedrept şi cea a lui Eftimie, noul patriarh în funcție. Abia luase sfârşit disputa dintre cele două partide, ignatiană şi fotiană, după moartea celor doi patriarhi şi iată o nouă tulburare apare în Biserică. Toate însă au la origine aceeaşi cauză: căsătoriile ilegale ale lui Leon.

IMPERIUL BIZANTIN DUPĂ MOARTEA LUI LEON VI ÎNȚELEPTUL

REGENȚA BIZANTINĂ ŞI RAPORTURILE CU BULGARII LUI SIMEON

La 12 mai 912 înceta din viață Leon al VI-lea după o lungă boală de intestine, care s-a agravat în timpul Postului Mare şi a făcut evidentă în ochii tuturor moartea iminentă a împăratului. Conducerea imperiului a fost luată de fratele său Alexandru, care fusese asociat de mai multă vreme la domnie, dar a preferat să stea de o parte de treburile publice şi să aibă o viață uşoară. Avea 42 de ani şi alături de el asociat la tron pe Constantin, minor de 6 ani. Domnia lui Alexandru a fost scurtă (12 mai 912 – 13 iunie 913, deci cam un an şi o lună) şi izvorul unor tulburări interne şi conflicte externe , care vor zgudui viața imperiului. De la începutul domniei îl readuce pe scaunul patriarhal pe Nicolae Misticul, iar Eftimie detronat, împroşcat cu injurii este exilat în final într-o mănăstire, unde a fost tratat foarte rău. O dată cu patriarhul Eftimie şi-au pierdut scaunele şi mitropoliții, care-l părăsiseră pe Nicolae Misticul în disputa tetragamică. S-a creat astfel o nouă opoziție în sânul Bisericii, care grupa pe mitropoliții nemulțumiți. Acestora li s-a alăturat şi Arethas, Arhiepiscopul Cesareii Capadociei, o mare personalitate culturală şi ştiințifică. Toți aceştia au refuzat să-l recunoască pe Nicolae Misticul ca patriarh. O altă măsură luată de Alexandru a fost izgonirea din palatul imperial a lui Zoe şi destituirea unor demnitari care fuseseră apropiați ai lui Leon.

Mai grav în consecințe a fost refuzul împăratului de a plăti tributul datorat bulgarilor lui Simeon după înfrângerea de la Bulgarophygon şi care va determina atacuri din partea acestora împotriva teritoriului bizantin.

În acest context intern şi extern, Alexandru moare şi neavând copii, succesor legal la tron rămâne minorul Constantin de 7 ani. Regența formată are în frunte pe patriarhul Nicolae Misticul, care nu permite întoarcerea la palat a împărătesei Zoe. De slăbiciunea conducerii imperiului profită Simeon, care în 913 invadează teritoriul bizantin până aproape de capitală, dar dându-şi seama de inexpugnabilitatea zidurilor tratează cu patriarhul Nicolae Misticul cerându-i acestuia să fie recunoscut ca Basileu şi să dea în căsătorie tânărului Constantin pe una din fiicele sale. Prima cerere a fost împlinită, căci patriarhul l-a încoronat la Constantinopol ca basileu, fără să precizeze dacă se înțelege prin aceasta că Simeon era numai co-imperator al lui Constantin ori basileu al Bulgarilor. Satisfăcut şi crezând că şi-a atins scopul, Simeon părăseşte capitale, promițând bizantinilor o pace lungă. Cerința lui Simeon de a fi încoronat şi recunoscut ca basileu, fără precedent în raporturile Bizanțului cu popoarele barbare, îşi găseşte explicația în faptul că el crescuse la Constantinopol, cunoştea cultura şi splendorile capitalei şi devenise prin educație aproape jumătate grec, cum îl califică unele izvoare; el nutrea visul să devină stăpân peste acest imperiu al civilizației, în care să includă Bulgaria formând un stat unitar.

Înfrângerile militare bizantine şi actul încoronării lui Simeon au fost privite de opoziție ca slăbiciune şi deci insuccese ale regenței. Profitând de această situație, împărăteasa se întoarce în capitală, revenire cerută şi de fiul ei Constantin. Instalată la palat ea înlătură din regență şi din funcții importante pe demnitarii numiți de Alexandru, readucând pe vechii ei colaboratori. Ea devine şef al regenței şi încearcă să destituie chiar pe Nicolae Misticul dar acesta are şansa să rămână în scaun numai datorită refuzului lui Eftimie de a redeveni patriarh. Nicolae Misticul se va ocupa de acum încolo numai de probleme bisericeşti.

Pe plan extern Zoe declară nulă înțelegerea cu Simeon, ceea ce va declanşa răzbunarea țarului Bulgar, cu consecințe nefaste pentru imperiul bizantin. Armata imperială este înfrântă în august 917 la Acheloos, apoi aproape de Constantinopol la Katasyrtai. Țarul bulgar nu atacă nici de această dată capitala, ci preferă să pornească spre sud ajungând până la golful Corinthului. În această situație grea pentru Bizanț, era nevoie de un om cu calități militare deosebite în stare să opună rezistență bulgarilor şi în acelaşi timp bun diplomat. Această personalitate a fost Roman Lecapenul, drongar al flotei. El reuşeşte să înlăture toate obstacolele din calea logodnei fiicei sale Elena şi apoi a căsătoriei ei cu tânărul împărat porfirogenet Constantin (mai 919) şi acest act îi deschide calea spre conducerea imperiului. Ca şi altădată Stelianos Zautzes, Roman primeşte titlul de basileopator, iar în 24 sept 919 pe cel de caesar, pentru ca în decembrie acelaşi an să devină co-imperator. Ceea ce nu reuşise să realizeze cu puterea armelor puternicul Simeon, împlineşte acest amiral, care era, de altfel, de origine țărănească din Armenia.

ROMAN I LECAPENUL. ÎMPĂRAT AL BIZANȚULUI (920 – 944)

Asocierea la domnie a lui Roman pe lângă un împărat porfirogenet, în scopul asigurării continuității unei dinastii, respecta o premieră în respectarea principiului legitimității, inaugurat cu atâta grijă de Vasile I. Până aici moștenitorul tronului nu era sigur de domnie, el putând să aibă soarta unui exilat într-o mănăstire ori chiar să fie mutilat fizic pentru a nu mai avea dreptul la domnie. Acum Roman asigura prin făgăduințe solemne că va respecta persoana împăratului legitim, recunoscând că numai datorită lui participa și el la domnie. Asocierea la domnie a unui militar, care se angajează să respecte drepturile legitime de moștenire ale porfirogeneților, n-a fost singulară în timpul dinastiei macedonene, ci ea se va mai repeta și va asigura acesteia o durată de un secol și jumătate.

În realitate făgăduințele solemne ale lui Roman au fost repede uitate, căci în curând el va căuta să treacă pe plan secundar pe ginerele său Constantin și să instituie propria-i dinastie prin fii săi. Din co-imperator pe locul 2, Roman trece pe primul loc și în mai 921 îl face și pe fiul său mai mare Christofor, imperator pe loc doi, înaintea lui Constantin. Mai târziu în 25 dec. și ceilalți doi fii Ștefan și Constantin sunt asociați la tron. Fiind co-imperator pe locul doi, Christofor devenea și prezumtivul succesor la tron. Ultimul fiul al lui Roman, Teofilact, este destinat carierei eclesiastice și va prelua funcția de patriarh (933 – 956) la vârsta foarte tânără de 16 ani. El însă va fi un om abil și un bun conducător al Bisericii.

Printr-o abilă diplomație, Roman, fiu de țăran din Lakape, localitate din Orient, între Samosata și Melitene, reușește în scurtă vreme să instituie pe tronul Bizanțului o nouă dinastie. În avansarea în cariera eclesiastică a fiului său, Roman a fost ajutat de patriarhul Nicolae Misticul, care i-a dat lui Teofilact funcția de sincel, cum am arătat, rang mare în ierarhie și care în mod obișnuit destina pentru patriarhat. Raporturile dintre împăratul Roman și patriarhul Nicolae au fost bune și ele aveau la bază interese comune personale și de stat, îi unea, de pildă, aceeași aversiune față de împărăteasa Zoe. Roman a înțeles că trebuie să-și facă un aliat din acest ierarh atât de redutabil. Colaborarea dintre cei doi fi bună până la moartea lui Nicolae Misticul în anul 925.

De acord cu împăratul și la îndemnul acestuia Nicolae Misticul reușește să readucă pacea în Biserică și să proclame la 9 iulie 920 Tomul Unirii (Τόμος ἑνώσεως). Acesta marca concilierea lui Nicolae cu partida lui Eftimie (mort în 5 aug. 917) și chiar cu Roma, care intervenise în chestiunea căsătoriei a IV-a a împăratului Leon. Papa Ioan al X-lea trimise la Constantinopol doi episcopi, care semnează alături de reprezentanții partidei lui Eftimie și de patriarhul Nicolae Misticul, unirea. În Tomos se condamnă cea de a treia căsătorie, acceptându-se doar în cazuri excepționale, iar cea de a patra era cu totul exclusă. Împăratul Constantin, care a asistat la citirea solemnă a actului a putut vedea cum căsătoria tatălui său, al cărui rezultat era, este condamnată, dar a avut și satisfacția de a fi recunoscut ca fiu legitim prin toleranță. Autoritatea casei imperiale era știrbită, iar prestigiul patriarhului crește. Raporturile co Roma fiind reluate, papa a fost din nou înscris în dipticile Constantinopolului. Pe linia religioasă Roman realizase, cu concursul patriarhului, pacea internă.

Raporturile cu Bulgarii

Cele mai grave probleme ale imperiului le crea în exterior țarul bulgar Simeon. Ulcerat de durere că visul său de a fi basileu al romeilor și de a-și căsători fiica cu împăratul porfirogenet se spulberase, cerut în corespondența purtată cu Nicolae Misticul ca Roman să fie înlăturat cu orice preț. Nefiind ascultat, atacă de mai multe ori teritoriul bizantin, iar în 923 cucerește Adrianopolul și ajunge chiar până sub zidurile capitalei. Aici își dă seama, ca și în 913, că nu poate trece zidurile și că numai cu o flotă puternică ar realiza acest lucru. Încearcă să facă alianță cu arabii din Egipt și Siria, dar diplomația bizantină dejoacă acest plan. Simeon este obligat să se retragă din fața capitalei și ca urmarea faptului că bizantinii determinaseră pe sârbi, aflați sub dominație bulgară, să se răscoale.

În anul 924 Simeon revine pe teritoriul bizantin reușind să recucerească Adrianopolul, de unde armata bizantină izgonise garnizoana lăsată de el acolo și ajunge iarăși sub zidurile capitalei. Dându-și seama că fără flotă și fără aliați orașul nu poate fi cucerit, Simeon cere o întrevedere cu împăratul Roman și cu patriarhul Nicolae Misticul. Această întrevedere a fost acceptată de Roman și întâlnirea dintre abilul împărat bizantin și războinicul țar bulgar este privită ca una dintre cele mai impresionante scene din istoria bizanțului. Cronicarii bizantini Theophanes Continuatus și Simeon Magister imortalizează acest eveniment subliniind deosebirea dintre cei doi interlocutori. De pe zidurile cetății bizantinii priveau îngroziți cum Simeon devasta și încendia vilele și bisericile extramurane, cum el era aclamat de armată ca basileu al bulgarilor și „grecilor", și cum se co,plăcea în această „apoteoză imperială". În schimb, împăratul bizantin a petrecut toată noaptea în rugăciune in Biserica din Vlaherne, cum a pus pe pieptul său vălul Maicii Domnului ca să-i fie scut împotriva a tot ceea ce ar putea să-l vatăme. Acest văl (mantie) fusese descoperit la Ierusalim la o evreică evlavioasă și adus la Constantinopol în Biserica din Vlaherne în timpul împăratului Leon I. Din credința în ajutorul Maicii Domnului, spun cronicarii, împăratul Roman și-a făcut cască. Cu aceste arme a mers să-l întâlnească pe Simeon și i-a ținut acestuia o cuvântare care i-a schimbat fundamental atitudinea. După cronicarii la care m-am referit, această cuvântare ar putea fi rezumată în felul următor: „Tu ești muritor și trebuie să-ți aștepți moartea și judecata. Azi ești în viață dar mâine poți muri. O singură febră poate înăbuși tot orgoliul tău. Când vei ajunge în fața lui Dumnezeu ce vei răspunde de nedreptul masacru"? rezultatul întrevederii a fost un succes pentru bizantini în sensul că Simeon a acceptat să pună capăt asediului, să se retragă și să redea imperiului multe din teritoriile invadate. Dar și Roman a făcut un compromis recunoscându-i lui Simeon titlul de basileu, dar restrâns la teritoriul bulgar.

Apreciind marele succes a lui Roman unii istorici se întreabă dacă el s-a datorat prestigiului imperiului, încorporat în persoanele împăratului şi în fata căruia Simeon s-a înclinat ca altădată Attila în faţa papei Leon I cel Mare, care a salvat Roma, ori superioritatea morală a civilizaţiei bizantine, pe care ţarul o cunoştea din tinereţe? În sfârşit, s-ar putea datora faptului că nu avea flotă şi cred că toate acestea la un loc au zdruncinat pe Simeon în trufia lui şi mai ales rugăciunile adresate Maicii Domnului, mantia cu puterea ei miraculoasă au fost determinante, salvând capitala ca şi altă dată dintr-unul din cele mai grave pericole.

După Theophanes Contunuatus Simeon ar fi vorbit la întoarcerea acasă boierilor săi despre „ Înţelepciunea şi smerenia împăratului, prestanţa şi curajul său, despre forţa de nezdruncinat a sufletului".

Se mai povesteşte că în timpul întâlnirii dintre cei doi au zburat multă vreme pe deasupra capetelor lor doi vulturi, apoi unul s-a îndreptat în direcţia oraşului , celălalt spre nord. Interpretarea care s-a dat a fost că de acum există două imperii , unul bizantin, altul bulgar, care trebuie să conviețuiască în pace.

Retras în capitala de la Preslav, Simeon avea să constate destrămarea definitivă a „visului său de aur". El va avea de aici înainte confruntări cu sârbii şi croaţii, pe care bizantinii i-au aţâţat împotriva lui. Dacă pe sârbi a reuşit să-i domine, croaţii, în schimb, conduşi de regele lor Tomislav, au provocat o mare înfrângere armatei bulgare (926), obligând pe Simeon să încheie pace, mediată de papă. Cu croaţii bizantinii vor rămâne în bune legături, iar regelui Tomislav i se va acorda titlul de proconsul şi autoritate peste cetăţile din Dalmaţia şi asupra insulelor aflate atunci sub autoritatea bisericească a papei. Simeon moare subit la 27 mai 927, încât nu mai poate relua campaniile anticroate. După moartea lui situaţia se schimbă în favoarea bizantinilor, căci fiul său Petru (927 – 969), care-i urmează la domnie, nu este un războinic.

Simeon este pe drept considerat cel mai mare ţar bulgar. El reuşise să creeze în Peninsula Balcanică un vast imperiu, căruia i-a dat o nouă capitală, cea de la Preslav. Aici a construit edificii măreţe şi le-a împodobit după modelul bizantin, încât ele erau demne de admiraţia oricărui vizitator, cum spune Ioan Exarhul. Simeon vroia să facă din Preslav o capitală rivală în măreţie cu Bizanţul, de aceea nu a precupeţit nimic pentru a împodobi sălile palatului cu picturi aurite şi argintate. El însuşi a fost pictat tronând în costum strălucitor de împărat bizantin. A obţinut de la papă în 926 recunoaşterea titlului său imperial şi ridicarea Arhiepiscopiei Bulgare la rangul de patriarhie. A încurajat răspândirea credinţei creştine, sprijinind pe ucenicii lui Chiril şi Metodiu, adică pe Clement şi Naum, izgoniţi din

Moravia şi veniţi în Bulgaria unde traduc cărţi religioase în limba bulgară. Chiar dacă Simeon a fost un crud războinic el a încercat să facă din Bulgaria un stat civilizat.

Fiul său Petru crescuse la Constantinopol şi primeşte în căsătorie nu o prinţesă porfirogenetă, ci pe Maria Lecapena, o nepoată a împăratului Roman de la fiul său Christofor. Raporturile bizantine – bulgare iau un alt curs. Este recunoscută patriarhia bulgară, înfiinţată de Simeon, graniţele între cele două state nu mai sunt supravegheate, încât în timpul lungii domnii a lui Petru influenţa bizantină în Bulgaria cunoaşte o intensitate fără precedent. Dar tăria statului Bulgar scade mult în această perioadă. Una din cauze este efortul militar economic care-l făcuse în timpul lui Simeon.

Influenţa bizantină creşte şi în Croaţia şi Serbia. Mihail de Zachlumia, (fostul alait al lui Simeon), devine acum aliatul şi prietenul Bizanţului, care-i acordă titlul de anthypatos (proconsul) şi patriciu, iar Tomislav strânge şi mai mult relaţiile cu Constantinopolul.

Apărarea frontierei Orientale împotriva arabilor

În ceastă vreme n-au lipsit din parte arabilor incursiuni în teritoriul bizantin, dar acestea au putut fi curând anihilate, atât în Orient, cât şi mai aproape de Constantinopol. De pildă, în Marea Egee, aproape de insula Lemnos, flota bizantină provoacă celei arabe condusă de Leon din Tripolis o grea înfrângere în anul 924. În Orient dincolo de Muntele Taurus, bizantinii profită de disensiunile interne arabe, dintre abasizi şi fatimizi, şi , beneficiind de alianţa regelui Armeniei Aşot al II-lea, generalii bizantini cuceresc oraşe importante ca Theodosiopolis (Erzerum), Melitene, Daras, Nisibe, Germaniceea şi altele. Comandantul care s-a distins în chip deosebit în aceste lupte a fost Ioan Curcuas. El reuşeşte după victorii în Mesopotamia de sus să ia în 944 Alepul şi Edessa.Din Edessa obţine Sfânta Mahramă (Mandylion-ul), pe care fusese impregnat chipul Mântuitorului, dăruit de El însuşi regelui Abgar. Această Sfântă relicvă constituia mândria oraşului Edessa şi obţinerea ei s-a făcut cu aprobarea califului arab.

Potrivit Tradiţiei, regele Abgar al Edessei s-a îmbolnăvit şi atunci a trimis mesageri la Mântuitorul să-l roage să vină sa-l vindece. Mântuitorul neputându-se duce, i-a trimis aceasta mahramă (văl) pe care punându-l pe faţă i s-a imprimat chipul. Regele s-a făcut sănătos şi a păstrat acest dar ca cel mai de preţ. În secolul al X-lea era preţuit şi considerat mândria oraşului încât a trebuit să fie scos numai cu aprobarea emirului.

Tradiția despre această mahramă era puternică la Constantinopol, de aceea sosirea ei a fost întîmpinată cu mare fast. Împăratul şi populația capitalei l-au aşteptat pe generalul Ioan Curcuas cu lumânări şi flori închinându-se în fața chipului Mântuitorului. Era, de fapt, cea mai prețioasă icoană nefăcută de mână omenească (acheiropoitos), care reda autentic chipul Mântuitorului. Ea atesta şi realitatea Întrupării Lui constituind o justificare pentru iconofili.

Mahrama a fost depusă în palatul mare imperial, în capela Pharos şi evenimentul aducerii ei la Constantinopol a fost după aceea sărbătorită anual la 16 aug. La Constantinopol s-a păstrat până în anul 1247, când a fost cumpărată de regele Ludovic al IX-lea, care a adus-o la Paris şi depus-o la Sainte Chapelle. Aici a rămas până la Revoluția franceză din 1789, când a fost distrusă ca şi alte multe relicve creştine. Copii după acest mandylion s-au făcut la Constantinopol şi ele au influențat pictura încă din sec. Al X-lea. Cele mai vechi copii se păstrează pe icoanele din sec. al X-lea la m-rea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, aşa încât aspectul original a putut fi reconstituit: chipul Mântuitorului cu o parte din gât , fără să se vadă umerii; fața tânără cu barba mică.

Este deci explicabil de ce Ioan Curcuas ducând la Constantinopol această prețioasă relicvă a fost primit cu atâta entuziasm: victoriilor sale de pe câmpul de luptă i se adăuga mandylion-ul care a dat triumfului militar obişnuit o coloratură pregnant religioasă. După împărat nu exista o altă personalitate în imperiu care să se bucure de atâta prestigiu. De aceea, Roman s-a gândit să-l facă membru al familiei imperiale prin alianță dar fii săi, temându-se de marea sa influență, au uneltit la intrarea lui în dizgrație şi chiar la înlocuirea cu incapabilul Pantherios, care a şi fost bătut curând de arabi.

Raporturile cu ruşii

În iunie 941, când împăratul Roman Lekapenul se pregăteşte să profite de dimensiunile din sânul Emiratelor Arabe, trimițând acolo armata, C-opolul este atacat de o importantă flotă rusească condusă de Igor, cel mai tânăr fiu al lui Rurik şi succesorul lui Oleg la conducerea cnezatului de Liev. Expediția rusească a fost pregătită în secret şi a reuşit să aducă pagube importante populației de pe ambele maluri ale Bosforului. Scopul ei era , se pare, să forțeze pe împăratul bizantin să acorde privilegii comerciale negustorilor ruşi, atât la Constantinopol, cât şi în alte părți ale imperiului. Expediția rusească şi consecințele ei pentru populația bizantină sunt amintite de numeroşi cronicari bizantini, de izvoare hagiografice şi de episcopul Liutprand de Cremona, venit în delegație la Constantinopol. Atacul ruşilor a fost însă zdrobit de flota bizantină condusă de protovestiarul şi cronicarul Teofanes , om de încredere al împăratului, care a utilizat focul grecesc, iar pe uscat de trupele lui Ioan Curcuas

acesta a trebuit să se întoarcă din Asia Mică în 944. Igor nu a renunțat însă la planurile sale şi în anul 944 organizează o nouă expediție, de data aceasta pe uscat, şi mai puternică având înrolați în cadrul ei pecenegi şi triburi slave. Avertizat de bulgari, împăratul bizantin trimite delegați, care-i întâmpină pe ruşi şi aliații lor la Dunăre, le oferă daruri şi-i convinge să trimită la Constantinopol persoane împuternicite în vederea încheierii unui tratat de pace. Acest tratat a şi fost încheiat şi el reproduce de fapt, în condiții mai favorabile bizantinilor, acordurile anterioare oferind ruşilor condiții comerciale avantajoase, dar obligându-i să nu mai atace vreodată Chersonesul şi celelalte cetăți bizantine din Crimeea. Puțin timp după aceea Igor moare în cadrul unei expediții în 945.

Reforma agrară

Problemele grave ale politicii externe n-au concentrat toată atenția împăratului Roman. Cum am văzut, şi în interior cu sprijinul său s-a realizat pacea în sânul Bisericii, lucru deloc neglijabil, pentru importanța pe care o avea aceasta în viața întregii societăți. Împăratul a manifestat însă o preocupare deosebită pentru binele păturilor de jos ale societății, pentru țărani şi militarii de rând (πένητες στρατιώτα). De altfel, el provenea dintre aceştia. Această novelă dădea posibilitatea celor bogați să-şi mărească şi mai mult domeniile în detrimentul micii proprietăți țărăneşti şi a celei militare; consecința era amenințarea existenței clasei țărăneşti şi a stratioților, baza regimului themelor a armatei şi chiar a tezaurului statului, fiindcă aceştia plăteau impozite (mica proprietate are o mare utilitate pentru plata impozitelor şi asigurarea serviciului militar. Totul va fi în pericol dacă ea dispare) scria Roman într-una din legile sale.

Pentru a opri acest proces Roman dă în aprilie 922 o Novelă, prin care restabileşte dreptul de preemțiune, oprind creşterea nemăsurată a marii proprietăți. Din păcate această lege a fost boicotată de birocrația imperială, aflată în mâna celor bogați. La aceasta s-a adăugat faptul că iarna anilor 927 – 928 a fost deosebit de grea, urmată de un an agricol prost şi de foamete, încât cei săraci au fost nevoiți să-şi înstrăineze pământurile şi să se pună sub patronajul celor bogați. A fost nevoie ca împăratul să de-a o nouă lege în sept. 934, prin care hotăra restabilirea gratuită a proprietății pierdute dacă prețul pentru ea fusese mai mic de jumătate decât prețul normal. Dacă însă prețul de cumpărare fusese normal, proprietatea era redată fostului proprietar cu obligația acestuia să plătească suma încasată în timp de trei ani. Şi celelalte acte de tranzacție efectuate după anul 922, privitoare la donații, testamente etc. Erau anulate prin legea din 934.

Nici legea din 934 n-a fost aplicată în întregime, ea fiind la fel boicotată de cei interesați. Aceste măsuri i-au creat lui Roman mare antipatie printre aristocrați, care vedeau în el un parvenit, urcat pe tronul Bizanțului, doritor să-şi facă propria-i dinastie în detrimentul celei legitime, reprezentată de Constantin. Din această cauză Roman a trebuit să facă față multor comploturi.

Sfârşitul domniei

Dacă luăm în considerare starea internă şi externă a imperiului pe care a preluat-o Roman în anii 919-920 şi o comparăm cu ce de la sfârşitul domniei sale (944), putem aprecia mai bine marile realizări ale acestuia. Cele mai însemnate succese le-a obținut însă la politica externă: a făcut din bulgari duşmanii cei mai temuți ai imperiului, aliații, a rezistat presiunilor arabe din Orient şi chir a extins granița spre Eufrat şi Tigru, reparând astfel terenul pentru reluarea ofensivei antiarabe în perioada următoare; a înfrânt de două ori cerbicia ruşilor şi a încheiat cu ei înțelegeri favorabile Bizanțului. Roman se numără printre primii împărați de după Iustinian, care a lăsat imperiul mai mare şi mai puternic decât îl preluase. Succesele acestea le-a obținut prin darul de a-şi fi ales colaboratori capabili, ca Ioan Curcuas şi Teofanei, prin înlăturarea de la palat a clicei de linguşitori şi incapabili prin simțul său cel abil diplomat şi prin faptul că s-a bazat pe clasele care reprezentau în mod real pivotul statului: țărănimea şi armata. Ca drongar a acordat o atenție sporită flotei, pe care a reorganizat-o şi cu ea a putut obține victorii strălucite. Roman a ştiut să-şi facă din Biserică un aliat, iar patriarhul Nicolae Misticul a fost pentru el un prim ministru.

Din păcate , sfârşitul domniei a fost trist nu aşa cum ar fi meritat. În ziua de 20 dec. 944 cei doi fii ai săi Ştefan şi Constantin l-au obligat să părăsească tronul şi l-au trimis în exil în Insula Proti, unde devine călugăr şi mai trăieşte până la 15 iunie 948, când moare. Anii petrecuți în mănăstire au fost de penitență şi rugăciune. În această atmosferă el a ajuns să reflecteze asupra deşertăciunilor vieții şi chiar să-şi renege întreaga sa activitate atât de propice imperiului.

Cauza detronării lui stă în nesiguranța fiilor săi Ştefan şi Constantin , că vor fi ei desemnați ca succesori la domnie. De fapt împăratul se gândise să lase urmaş pe Christofor, fiul său favorit şi cel mai capabil. Murind însă acesta în 938, fără să lase decât urmaşi mici, gândul său s-a îndreptat spre Constantin Porfirogenetul pe care în testamentul său din 944 îl şi desemnase înaintea lui Ştefan şi Constantin. Rezerva față de proprii copii era justificată de viața uşoară şi incapacitatea acestora, fapte care l-au determinat pe împărat să nu le încredințeze nici o misiune importantă. Revolta şi domnia copiilor împotriva tatălui lor a fost însă de scurtă durată, căci la 27 ian. 945 Constantin Porfirogenetul,

succesorul legitim l tron, îi arestează şi-i trimite la Mănăstirea în care era şi tatăl său preluând personal conducerea imperiului.

CONSTANTIN AL VII-LEA PORFIROGENETUL
SINGUR ÎMPĂRAT
(27 ian. 945 – nov. 959)

Când a preluat conducerea imperiului Constantin avea 39 de ani. Până la această vârstă el fusese ținut departe de conducere, împăratul Roman Lekapenul neîncredințându-i nici o misiune importantă. În această izolare forțată Constantin s-a dedicat familiei și scrisului. El avea o instrucție școlară frumoasă și, în plus, înclinația spre cercetare, știință și artă. Ca și altădată Teodosie al II-lea și-a găsit plăcerea studiind, copiind manuscrise, cercetând arhivele și redactând lucrări moral-științifice, care sunt astăzi izvoare prețioase ale istoriei bizantine. La Mănăstirea Varlaam de la Meteora se păstrează un Tetraevanghel scris de mâna împăratului și semnat la sfârșit cu cerneală roșie (purpură). Frumusețea scrierii justifică să i se atribuie și lui calificativul de „caligraful". Activitatea aceasta cultural-științifică a continuat-o și după ce și-a luat tronul imperial în primire. A încredințat sarcinile politice și militare unor oameni capabili, care fac din domnia lui o perioadă de mari realizări. Deși lucrările pe care le-a scris Constantin nu se disting prin prea multă originalitate și unitate, totuși au valoare pentru faptul că se bazează pe documente credibile, găsite în arhivele imperiale, unde el avea acces ușor. Unele din documentele care au stat la baza informării lui s-au pierdut în cursul timpului, așa că opera sa capătă valoare și prin transmiterea până la noi a unor izvoare dispărute.

Patru lucrări sunt considerate opere personale ale lui Constantin VII, chiar dacă pentru redactarea lor el s-a folosit de ajutoare, care i-au adunat materialul din arhive.

1. De administrando imperio (Despre cum trebuie guvernat imperiul), tradusă și în limba română de Vasile Grecu sub titlul: Sfaturi către fiul său Romanos. Este vorba de o lucrare destinată instruirii pentru domnie a fiului său Roman, singurul băiat din cei 6 copii ai săi. Roman fusese asociat la tron și încoronat la 6 aprilie 945, în ziua de Paști. În lucrarea Constantin dă sfaturi fiului său arătându-i cum trebuie să domnească. Sunt aici informații de natură politică, asupra popoarelor cu care imperiul avea bune legături diplomatice ori erau în dușmănie dincolo de granițe. Se vorbește, astfel, de obiceiurile acestora, de modul de luptă, de teritoriile pe care le ocupă etc. Unele dintre popoarele barbare, despre care scrie împăratul (pecenegi, cumani) se aflau și pe teritoriul de azi al României, încât lucrarea

devine un izvor prețios și pentru noi. Alte sfaturi se referă la eticheta și ținuta împăratului: cum trebuie să se îmbrace, să meargă, când trebuie să zâmbească ori să râdă, să vorbească, să stea în picioare ori să se așeze. Toate acestea erau importante nu numai în raporturile sale cu supușii, ci mai cu seamă cu ambasadorii popoarelor străine.

Lucrarea a fost alcătuită între anii 948 – 952 (sau 951), după datarea lui J.B.Bury și acceptată de Arnold Toynbee (p. 576 – 577).

2. De ceremoniis aulae byzantinae (Despre ceremoniile de la curtea bizantină), o lucrare compozită, fără contribuție originală deosebită a împăratului, dar foarte valoroasă prin informațiile pe care le conține. Autorul însuși declară că cea mai mare parte este o compilație de scrieri vechi. Se vorbește în ea de ceremoniile religioase, civile și militare, de la Sfânta Sofia și Palatul Imperial ori din alte părți ale capitalei, despre modul lor de desfășurare. Din punct de vedere istoric relatările prezintă interes major.

Dar în afară de ceremoniile propriu-zise sunt în lucrare numeroase alte date despre împărați, patriarhi, personalități bizantine ori chiar străine. Aflăm ,de pildă, de modul în care au ajuns la domnie Împărații Leon I, Anastasius I, Iustin I, Iustinian I, Nichifor Focas , despre mormintele împăraților din Biserica Sfinții Apostoli și alte biserici din Constantinopol, despre cheltuielile făcute pentru expedițiile în Creta în timpul împăratului Leon VI și Constantin al VII-lea, despre primirea ambasadorilor etc. Lucrarea a fost începută în timpul când era împărat Roman I și continuată când Constantin a fost singur la domnie până în anul 959. după moarte s-au mai făcut adaosuri, sigure fiind cele privitoare la decesul împăratului, așa încât ni se prezintă azi în acest fel. Adaosurile nu seacă valoarea ei documentară.

3. De thematibus (Despre theme). În esență, este o expunere a împărțirii administrative în theme a imperiului Bizantin, dar ea cuprinde și informații istorice, care depășesc cadrul strict administrativ, indicat în titlu. Ca și în celelalte lucrări menționate mai sus, și aici informațiile istorice nu sunt prezentate în strictă ordine cronologică, ci cele vechi coexistă cu cele mai noi. De pildă pentru anumite zone este folosit ca izvor de informare pentru ordinea administrativă a imperiului Synecdemus al lui Hierokles , lucrare alcătuită la mijlocul sec. al V-lea, dar reactualizată în sec. la VI-lea în timpul lui Iustinian. În această situație se află Dobrogea (Scythia Minor), pentru care se copiază ca ordine administrativă valabilă în sec. al X-lea situația aflată în Synecdemus. Tot De thematibus ne informează însă că Dobrogea devenise în ultimul sfert al sec. la VII-lea o parte constitutivă a themei Thracia,

întemeiată de Constantin al IV-lea după instalarea bulgarilor în Peninsula Balcanică. În cadrul themei Thracia, Dobrogea constituia o turma, adică o subdiviziune a ei.

De thematibus a fost alcătuită (după H. Ahrweiler) către sfârșitul domniei și n-ar fi fost terminată (cu siguranță în ce privește occidentul). J.B. Bury și Arnold Toynbee (p. 576) propun ca perioadă de alcătuire a lucrării anii 934 – 944.

4. O altă lucrare considerată printre cele mai de seamă realizări ale lui Constantin VII Porfirogenetul este: Istoria vieții și activității lui Vasile, celebru împărat, pe care Constantin nepotul său prin grația divină împărat al romanilor a compus-o din diferite povestiri și a dictat-o unui scrib. În fond, avem de a face cu o apologie a împăratului Vasile I Macedoneanul, bunicul lui Constantin și întemeietorul dinastiei. Lucrarea a fost alcătuită (după Toynbee) după anul 948 până spre 950. Faptele sunt relatate în așa fel încât Vasile apare ca provenind dintr-o familie nobilă, iar întreaga sa activitate plină de realizări.

În prima parte expune istoria lui Vasile până la urcarea sa pe tron, în a doua vorbește de politica internă; iar în a treia, despre războaiele duse în Orient și Occident; în a patra, despre activitatea edilitară; în a cincea, despre istoria personală din ultimii ai împăratului. Planul este remarcabil și prin aceasta lucrarea se ridică deasupra operelor istorice realizate în sec. al X-lea, atât în răsărit, cât și în apus.

5. O altă categorie de lucrări a fost realizată cu sprijinul, la inițiativa sau chiar cu contribuția personală a împăratului. Istoria lui Genesius, alcătuită între anii 944 – 948 și cărțile I – IV a lui Theofanes Continuatus, redactate între anii 949 – 950 intră în această grupă. Dar mai numeroase sunt lucrările cu caracter enciclopedic inspirate și sprijinite de împărat, dar realizate de echipe de specialiști. Numărul lor este mare nu numai în timpul lui Constantin ci și în întreg sec. al X-lea, care a și fost numit din această cauză secolul „Enciclopedismului”..

În alt capitol dedicat vieții cultura-științifice vor reveni asupra acestor enciclopedii. Deocamdată ne oprim asupra enciclopediilor la care Constantin al VII-lea a avut un rol direct. Enciclopedia istorică în 53 de cărți, din care nu au mai rămas decât Extrasele despre ambasade (Excerpta, cărțile 26 – 27) cu materiale culese din arhivele imperiale.

Geoponice (Γεωπονικά), enciclopedie agricolă și Iatrica (Ιατρικά), enciclopedie medicală sunt privite ca remanieri ale unor lucrări anterioare.

În cadrul preocupărilor sale cultural-științifice se înscrie și grija pe care Constantin al VII-lea a avut-o pentru învățământul superior. El reorganizează Universitatea din Constantinopol, ale cărei baze

le pusese Bardas la mijlocul sec. al IX-lea, înființând catedre noi și aducând ca profesori și alți reputați din imperiu. Acestora le și acordă ranguri de seamă în ierarhia bizantină. Științele ne spune Cedrenus, un autor care nu este, în general prea favorabil lui Constantin, adică aritmetica, muzica, astronomia, geometria, stereometria și aceea care este stăpâna tuturor, filosofia, el le-a restabilit prin activitatea sa personală. El a căutat profesorii cei mai de seamă și cei mai distinși pentru fiecare dintre ele, ia primit și a adunat în jurul lor studenți (Cedrenus II, p.326).

Împăratul a încurajat înscrierea la Universitate a unui număr mare de studenți, cu scopul de a recruta din ei cadre cultural-științifice și pentru diferitele funcții administrative.

Theophanes Continuatus ne relatează următoarele în legătură, cu atitudinea împăratului Constantin față de studenți: „Autocrator Constantin VII a manifestat cea mai mare grijă și sprijin pentru studenți. El îi primea zilnic la masă și la palat, le dădea bani, îi încuraja cu cuvinte alese; și nu trecea mult timp până ce datorită dragostei și înțelepciunii împăratului, ei își însușeau științele și artele cele mai înalte. Atunci el alegea din ei judecători, secretari, episcopi" (Theopan Contin., Despre Constantin Porphyr 14, p.446)

Astfel, școlile bizantine cu discipline predominant umaniste puteau pregăti oameni capabili să devină clerici, judecători, generali, exceptând pe cel chinez, n-au fost reunite mai frecvent cele două calități de savant și funcționar (Rambaud, p.70).

Aceste preocupări cultural-științifice, care i-au solicitat mare parte din energiile creatoare ale împăratului, n-au prejudiciat bunul mers al statului, așa cum susțin unii cronicari posteriori domniei lui Constantin (Ioan Skylitzes, Mihail Glykas și Zonaras), de fapt, simpatizanți ai împăratului Roman Lecapenul. Mai veridică este relatarea făcută de Theophanes Continuatus, contemporan cu împăratul, care-i prezintă domnia într-o lumină foarte favorabilă.

Chiar dacă Constantin a fost, așa cum am spus,un "om de birou", aplecat mereu asupra cărților (libris incubentem),cum ne spune Lituprand de Cremona (Antap., 1. V, c. 14) și nu sa deplasat niciodată din Constantinopol în fruntea armatei pentru a înfrunta pe dușmani, totuși el n-a fost străin de treburile generale ale statului. Mai întâi trebuie relevată grija de a asigura comunitatea dinastiei prin aceea că chiar din 6 aprilie 945 el încoronează ca asociat la tron și deci succesor pe fiul său Roman, După aceea ia măsuri energice de schimbare a garniturii de demnitari legată de fosta conducere a imperiului, păstrând însă pe patriarhul Teofilact , cumnatul său și dând o responsabilitate ,majoră lui Vasile, un fiu bastard al împăratului Roman I, pe care îl face succesiv protovestiar, patricius, parakimomen și chiar confidentul său. Vasile i-a fost fidel și l-a ferit pe împărat de unele comploturi

organizate împotriva lui. Și alți colaboratori s-au distins prin capacitate și fidelitate. Unul dintre ei a fost Iosif Bringas, căruia i-a dat răspunderi mari administrative și militare.

În domeniul militar Constantin,spre deosebire de predecesorul său, s-a bazat pe membrii familiei Focas: Bardas Focas și fiii săi Nichifor și Leon Focas , care vor înregistra succese răsturnătoarea atât pe frontul oriental, cât și în alte părți ale imperiului. Colaboratorii aceștia în politica internă și externă dau strălucire domnitorului Constantin Porfirogenitul.

În politica internă trebuie remarcat faptul că deși Constantin avea origine imperială, fiind fiul unui mare sprijinitor al celor bogați, el a mers pe linia trasată de Roman I. Legiile sale date în 947 și după aceea apără pe cei săraci de oprimarea bogătașiilor și protejează bunurile militare. În justiție acordă fonduri pentru judecarea proceselor în tribunalele din theme și obligă pe judecători să scurteze termenele de judecată.

În relațiile externe Constantin are intense relații diplomatice cu mai toate curțile din Europa Occidentală, cu arabii din Spania și Africa. Relațiile bune din aceste părți aveau ca scop ținerea lor departe de luptele pe care împăratul le plănuia împotriva emireului din Insula Creta. Relațiile acestea diplomatice nu trebuie însă înțelese în sensul celor de azi , adică prin prezența permanentă a unor ambasadori în țările respective. Ele se limitau de la delegații care se deplasau în străinătate în vederea captării bunăvoinței conducătorilor politici ori a încheierii unor înțelegeri cu ei. Și la Constantinopol veneau asemenea delegații și împărații le primeau, după caz, cu mare fast ori cu răceală, în funcție de interesul care-l prezentau. Printre vizitele desfășurate cu fast în capitala imperiului, despre care avem informații asupra modului cum s-a desfășurat, se numără și aceia a prinsței Olga de Kiev. Olga era văduva lui Igor și spre deosebire de acesta ea e deja creștină, căci a sosit la Constantinopol însoțită de preot. Primirea pompoasă care i-a fost pregătită la Constantinopol a contribuit la îmbunătățirea atmosferii în vederea creștinării de mai târziu a rușiilor.

<u>În confruntările militare</u> inamicul cel mai redutabil au rămas în continuare arabii din orient, din Marea Egee, în special din Creta, și din Mediterana occidentală. În orient în fruntea arabiilor se afla temutul Saif-ad Daulah, emirul Agerului și împotriva acestuia va avea să lupte armata bizantină condusă de Bardas-Focas. Luptele s-au purtat inițial dincolo de Munții Taurus, în Mesopotamia Superioară, unde armata bizantină profitând de disensiunile pe care Saif-ad Daulah le avea cu emirul de Egipt și Damasc , Ikchide, aliat al Bizanțului, cucerește în anii 948 - 949 orașele Germaniceea (Marash) și Erzerum, obținând și o pace avantajoasă. Bazat pe această pace din orient împăratul bizantin organizează o expediție împotriva Insulei Creta ocupată de arabi de mai bune de un secol și

jumătate și care nu numai că era folosită ca bază de piraterie în Mediterana și în Grecia, dar priva imperiul de un punct strategic important.

S-au făcut enorme eforturi materiale şi diplomatice pentru organizarea acestei expediții, care a eşuat însă în anul 949 din cauza incompetenței conducătorului ei Constantin Gongyles.

În anul 950 Saif-ad-Daulah invadează Asia Mică ajungând până aproape de Constantinopol, dar iarna grea şi contraofensiva armatei bizantine condusă de acelaşi Bardas Focas îl obligă la retragere după ce pierde aproape întreaga sa armată. În anii următori hărțuielile lui Saif-ad-Daulah n-au încetat în Orient, dar ele au fost anihilate de strategii bizantini din Cilicia şi Mesopotamia şi mai ales de vestiții generali Nichifor Focas şi Ioan Tzimiskes.

Au fost recâştigate pentru imperiu oraşe ca Amida, Alep, Samosata, Teodosiopolis, Hadath, Germaniceea adică toată zona din partea superioară a Eufratului şi Tigrului. Aceste victorii s-au soldat însă cu pierderi umane din partea bizantinilor şi chiar cu moartea unor generali de seamă. În luptele pentru Germaniceea din anul 953 a fost grav rănit la față Bardas Focas şi a trebuit să cedeze comanda trupelor fiului său Nichifor Focas. În aceleaşi împrejurări, fiul cel mai mic al lui Bardas Focas, anume Constantin,m a căzut prizonier la arabi şi a murit curând la Alep. Victoriile acestea antibizantini şi nefericirea celor doi Focas au prilejuit la curtea lui Saif-ad-Daulah mare bucurie şi au fost imortalizate de poeți cu multe detalii.

Teritoriile recâştigate din mâna arabilor au fost organizate în provincii şi theme: Mesopotamia, Iykandos, Khanzit, Samosata, Seleucia, Melitene, iar Armenia, Iberia intră în sfera de acțiune bizantină. De aici se vor recruta în cursul sec. al X-lea ostaşi, diplomați, şi buni administratori. Cuceririle acestea din zona superioară a Eufratului şi a Tigrului asigurau baza de pornire pentru acțiuni ofensive spre sud în direcția Tarsului, Antiohiei şi Ierusalimului. Victoriile militare bizantine obținute împotriva arabilor se explică nu numai prin reformele care avuseseră în cadrul armatei Theme ci şi prin elanul religios de care erau cuprinşi atât soldații cât şi comandanții de a lupta împotriva necredincioşilor, împotriva blasfematorilor lui Hristos. Cu toții se considerau apărători şi „salvatori ai creştinătății" şi pentru a înțelege mai bine atmosfera religioasă de atunci să ne amintim cu ce fast şi evlavie a fost primită la Constantinopol sfânta Mahramă a Mântuitorului în anul 944 .

Raporturile cu Bulgarii

Înțelegerile încheiate de Roman I cu Simeon au durat şi în timpul țarului Petru. Acesta, fiind căsătorit cu Maria Lecapena, o bizantină autoritară, demnă reprezentantă familiei Lecapenilor, a fost

dominat de personalitatea acestea şi astfel s-a creat cale liberă de pătrundere în mediul bulgar a obiceiurilor bizantine, oamenilor de afaceri, a culturii şi mai ales a credinţei creştine. Toate acestea vor contribui mult la schimbarea feţei Bulgariei din punct de vedere economic şi cultural. Ţarul bulgar fusese crescut şi el la Constantinopol iar acum, când avea puterea se simţea foarte mândru de titlul de „fiu spiritual" al împăraţilor Romei de răsărit. Tributul stabilit în timpul lui Simeon era plătit de bizantini sub eticheta unui ajutor financiar dat Mariei Lecapena din partea familiei. Toate acestea stabileau un echilibru în raporturile bizantino-bulgare pentru menţinerea cărora Roman I fusese foarte grijuliu.

Constantin al VII-lea, care era pătruns de grandoarea demnităţii imperiale şi nu privea cu ochi buni căsătoria nepoatei sale cu un prinţ barbar, a acceptat în practică aranjamentele făcute de predecesorul său la domnie, deoarece ele aduceau pace imperiului într-o zonă periculoasă. Se poate spune, deci, că în timpul lui Constantin bizantinii au avut linişte din partea bulgarilor. De altfel, după moartea lui Simeon , statul bulgar şi-a pierdut mult din putere. Marele campanii militare slăbiseră economic forţa sa, iar Petru nu se putea compara în nici o privinţă cu tatăl său. Slăbirea statului bulgar va afecta şi raporturile sale cu populaţiile trans-danubiene, creând premisele unor tulburări în această zonă, pe care Bizanţul nu le putea ignora.

De aceea diplomaţia bizantină se va strădui să întărească legăturile cu pecenegii, care locuiau atunci pe coasta de nord a Mării Negre, între Dunăre şi Don. La mijlocul sec. al X-lea o alianţă cu pecenegii era considerată piatra unghiulară a diplomaţiei bizantine. De ea depindea siguranţa posesiunilor bizantine din Crimeea şi înflorirea comerţului cu Rusia. În plus, vecinii de nord ai Bizanţului, bulgarii, maghiarii şi ruşii, care aveau mare teamă de pecenegi, fiindcă tuturor le provocaseră dure înfrângeri, nu vor mai îndrăzni să atace imperiul. „Eu socot, scria Constantin al VII-lea, în De administrando imperio , că va fi totdeauna un mare avantaj pentru împăratul romanilor să se străduiască a avea pace cu neamul pecenegilor şi să încheie cu ei convenţii ori tratate de prietenie; aşa cum se cuvine acestui neam". Responsabilitatea pentru negocierile cu pecenegii o lăsăm în seama strategului de Chersin.

În acest context se înscriu şi raporturile cu ruşii, care în timpul Olgăi erau bune şi de aceea vine la Constantinopol într-o misiune de pace. În aceeaşi sferă de interese intră regiunile Caucaziene unde trăiau khazarii şi alanii. De când khazarii trecuseră la iudaism raporturile cu ei se răciseră, dar hanul lor rămânea înscris pe locul al II-lea, după califul de Bagdad în protocolul diplomatic privitor la conducătorii necreştini. În schimb, în acest timp o atenţie specială se acordă alanilor, din aceeaşi zonă, care se şi creştinează la începutul sec. al X-lea primind chiar un arhiepiscop din partea patriarhiei

Constantinopolului pe vremea când păstorea Nicolae Misticul. Constantin al VII-lea accentuează folosul pentru imperiu al alianței cu alanii, deoarece ei ar împiedica atacurile khazarilor împotriva Crimeei. Conducătorul lor care deținea titlul de ἐξουσιάστης , se mândrea că este unul dintre cei trei sateliți ai bizantinilor şi se putea numi „fiu spiritual al împăratului". O situație asemănătoare o avea şi conducătorul Abasciei, care reprezenta interesele bizantine în zona strategică dintre Alania, Armenia şi coasta Mării Negre.

Raporturile cu maghiarii stabiliți în câmpia Panonică au rămas în prima parte a domniei lui Constantin l VII-lea sub influența tratatului încheiat cu ei de Roma în anul 943. Acest tratat a fost reînnoit în jurul anului 948 când vine la Constantinopol o delegație în frunte cu Bultzus (Βουλτζοῦς) care este botezat şi primeşte titlul de patricius. Curând după aceea soseşte în capitala imperiului un alt conducător Gyula, care i-a urmat exemplul lui Bultzus în botez şi la întoarcerea în țară patriarhul Teofilact îi dă pe călugărul Ierotei, hirotonindu-l episcop al Turciei (Ungariei) (ἐπίσκοπος Τουρκίας). Botezul acestora şi trimiterea episcopului Ierotei în Turcia contează ca moment în care o parte a maghiarilor au primit creştinismul ortodox. Trebuie precizat că Ierotei n-a activat la Alba Iulia, cum susțin unii cercetători unguri ci în Ungaria, unde era Turcia necreştină. Transilvania nu s-a numit niciodată Turcia, iar populația ei era la vremea botezului conducătorilor maghiari de ,mult creştină. Teritoriile maghiare privitoare la localizarea Turciei în Transilvania se explică prin dorința de a arăta ocuparea pământului românesc chiar din sec. al X-lea, lucru neadevărat. Transilvania a căzut sub dominație maghiară treptat şi pe o lungă perioadă de timp.

După anul 955 raporturile religioase ale ungurilor cu Bizanțul se schimbă. În acel an ungurii sunt bătuți de împăratul german Otto I cel Mare pe râul Lech lângă Augsburg şi puterea lor militară este distrusă pentru mai multe decenii. Consecința cestei înfrângeri pe plan religios este că ungurii vor deveni zonă de misiune catolică, în care vor activa misionarii germani şi vor pregăti botezului regelui Ştefan I de către Roma.

Sfâşitul lui Constantin la VII-lea

După numai 14 ani de domnie timp în care Constantin a dat imperiului o stabilitate cunoscută mai înainte, în sensul că aşezat monarhia bizantină pe principii mai sigure, a consolidat şi lărgit granițele imperiului şi s-a făcut el însuşi centrul unei mişcări literare şi științifice, ca autor sau ca Naecena, închide ochii în ziua de 10 dec. 959 în palatul imperial. Cauza morții timpurii nu se cunoaşte. Unii cronicari o pun pe seama otrăvirii de două ori în alimente, făcută de propriul său fiu Roman al II-lea, decăzut moral şi cel mi rău împărat din dinastia macedoneană. Alții scot că el avea o sănătate

şubredă de care s-a plâns adeseori şi la care face amintire şi în prefaţa panegiricului scris în memoria bunicului său, Împăratul Vasile I: „Dorinţa mea a fost să scriu istoria minunatelor evenimente ale întregii perioade bizantine din istoria romană, să includ în faptele împăraţilor şi ale subordonaţilor lor civili şi militari, ca şi alte întâmplări de seamă. Dar această lucrare necesită mult timp, muncă asiduă, un mare număr de cărţi şi să fi degajat de treburile publice; dar nici un din aceste uşurinţe nu-mi stau la dispoziţie. De aceea trebuie să mă mulţumesc să scriu viaţa unui singur împărat. Dacă mi-ar fi fost hărăzit să mai trăiesc şi dacă aş putea să mai am chiar un scurt răgaz de la boală şi dacă treburile publice nu mi-ar sta în cale, aş putea, eventual, să continui povestirea mea mai departe. Aş vrea să expun întreaga istorie a dinastiei lui Vasile până la propria mea generaţie...".

Din păcate, călătoria aceasta n-a contribuit la refacerea forţelor spirituale şi morale, ci mai degrabă i-au întărit convingeri în unele presentimente rele. După ce galera imperială, frumos împodobită, la dus pe coasta Asiei Mici şi a vizitat Niceea, locul celor două Sinoade Ecumenice, revine la Muntele Olymp. La poalele lui întâlneşte pe egumenul mănăstirii Sf. Athenogene, care i-a arătat un pergament scris cu cerneală roşie chiar de tatăl său Leon al VI-lea. Textul reprezintă o profeţie făcută de vechiul stareţ potrivit căreia Leon va avea un fiu, care-i va fi succesor la tron şi că în momentul când va vizita muntele Olymp el va fi la sfârşitul vieţii. Recunoscând scrisul tatălui său Leon, împăratul Constantin a fost impresionat de profeţie, i-a cerut egumenului pergamentul şi a zis melancolic că îşi dă seama de adevărul profeţiei. A mers mai departe pe muntele Olymp, urcând până la chiliile de sus şi s-a încredinţat rugăciunilor schimnicilor. Un eremit bătrân retras chiar pe culmea muntelui la care împăratul vroia să urce, era cunoscut pentru evlavie şi pentru sfinţenia vieţii; el a coborât la împărat pentru a-i face trista povestire: în curând va muri.

Băile pe care împăratul le-a făcut în apele termale de la Prusa, nu i-au folosit şi a revenit bolnav în capitală. După ce a încredinţat pe fiul său grijii eunucului Iosif Bringas preositus sacri paltii, a murit. Funeraliile s-au desfăşurat cu mare fast după tradiţia inaugurată de Constantin cel Mare şi pe care însuşi împăratul o consemnase în De cerimoniis aulae byzantinae. Pe un pat de paradă totul din aur, patul durerii (κλίνη ή έπονομαζομένη λῦπης) e pus trupul neînsufleţit al împăratului , acoperit cu hlamidă de aur, dar cu faţa descoperită şi cu coroana pe cap. Patul este aşezat în sal măreaţă „a celor 19 paturi", cu cupolă foarte înaltă, unde împăratul prezidase de atâtea ori banchetele date în onoarea marilor demnitari şi oaspeţi ai imperiului. Câtăva vreme împăratul rămâne aici pentru a fi cinstit de membrii casei imperiale şi personalul palatului, cântări, miros de tămâie, torţe aprinse, toate fac parte din ceremonialul cinstirii. După aceea maestrul de ceremonii adresându-se împăratului zice: „Ieşi împărate, regele regilor, domnul domnilor te cheamă".

La ieşirea din palat cosciugul este oprit în marele vestibul de la intrarea principală prin care împăratul trecuse de atâtea ori, mai ales când mergea la Sfânta Sofia. Aici demnitarii cei mai de seamă ai imperiului îşi iau rămas bun, sărutându-l pe împărat, fără să-i mai facă închinăciune ca altă dată, căci acum nu mai este stăpânul lor, ci părinte, iar sărutul este ca de la fiu, ca din partea familiei. În ordine ierarhică se perindă magistri (generalii), patricii, senatorii, militarii, prinții barbari, ambsadorii etc. Procesiunea se continuă pe drumul spre Biserica Sfinții Apostoli, unde Constantin îşi pregătise locul de veci (sarcofagul) alături de tatăl său Leon şi unde mersese de atâtea ori să tămâieze mormintele predecesorilor.

Continuatorul lui Theophanes, martor ocular, descrie în felul următor ecoul cortegiului în masa populației constantinopolitane: „La ce bun să mi descriu drumul prin oraş, mulțimea poporului îmbulzindu-se din toate părțile, unii privind de sus de pe acoperiş şi de pe terasele caselor coşciugul imperial, alții aflându-se pe marginea drumului ori la etajele superioare ale locuințelor.

Unii plâng pe tăcute, alții îşi bat pieptul şi suspină copleşiți de durere, scoțând țipete ascuțite, fiecare este copleşit de durere generală. Pe cosciugul împodobit cu perle şi cu pietre prețioase ei varsă torente de lacrimi.

Ultima oprire este la Heroin-ul Sfinților Apostoli, unde împăratul este depus într-un sarcofag de marmoră, imitând culoarea sângerândă a plămânului uman şi apoi aşezat lângă al tatălui său Leon".

Unii panegirişti bizantini spun că împăratul Constantin era foarte credincios. După continuatorul lui Theophanes, foarte apropiat împăratului, rugăciunile sale erau atât de mult ascultate de Dumnezeu, încât mulțumită lor se obțineau victorii pe câmpul de luptă. Aşa, de pildă, Pothus Argyr ar fi înfrânt pe unguri.

Alți istorici laudă mărinimia şi generozitatea cu care a ajutat Biserica, dovadă pentru aceasta fiind chrysobulele referitoare la darurile făcute Bisericii din Patras, mănăstirilor Sfântul Ioan Botezătorul de la Thesalonic, Xiropotamu şi Iviron de la Athos şi multor altora. Este interesat de relevat că în lista de cărți pe care el socotea că trebuie să continue „biblioteca ambulantă a împăratului" în campaniile militare pe primul loc sunt indicate cel de ritual religios. În Tactika , lucrare, care i se atribuie, scrie în felul următor despre ceea ce trebuie să facă împăratul înainte de a începe lupta: „Când a sosit ziua luptei, armata trebuie să lase la o parte patimile pământeşti. Trebuie să se roage. În noaptea care precede lupt să se cânte psalmi, iar preoții să facă slujbe, întreaga armată să primească împărtăşania şi numai după aceea să meargă la luptă. Ostaşii vor deveni astfel mai sprinteni, pentru că ei au ca ajutor pe Dumnezeu şi pe Maica Sa Maria". (Tactika, 1507).

Chiar înainte de a deveni singur împărat Constantin alcătuieşte un panegiric în cinstea Sfântului Ioan Gură de Aur cu prilejul aniversării la 27 ian. 929 sau 938 a aducerii moaştelor sale la Constantinopol în 438. Acest panegiric este dovada unei mari admirații pe care împăratul o nutrea față de Sfântul Ioan, „față de alcătuirea şi orânduirea gândirii sale, amploarea perioadelor savante". În sec. al X-lea Sfântul Ioan s-a bucurat de o însuflețită cinstire, iar în timpul lui Constantin ea a fost prilejuită şi de aducerea la Constantinopol în anul 956 a osemintelor mamei sale de la Antiohia. Teodor Dafnopates, unul dintre celebrii cronicari ai Bizanțului, a ținut cu acest prilej un discurs în fața împăratului.

Constantin a fost un bun soț, iubindu-şi soția şi dovedindu-i acestei o fidelitate nedezmințită. I-a acordat, poate, uneori prea mare libertate permițându-i să se amestece în treburile publice. În familia sa el şi-a găsit fericirea deplină. Băitului roman şi celor 5 fiice arătându-le o tandrețe şi afecțiune pilduitoare. Fetele, de pildă, erau adesea implicate în treburile publice. Una dintre ele, Agata, preferata împăratului, îi servea de secretară şi funcționarii cunoşteau încrederea de care se bucura. În special fiului său, destinat să-i urmeze le tron, i-a arătat cea mai mare dragoste. A scris lucrări speciale menite să-l inițieze în tainele conducerii imperiului, să-i trezească mândria de a fi autocrator al Bizanțului, de a fi născut în purpură şi prin aceasta moştenitor de drept divin. „Aceste lucruri le-am considerat după mintea mea şi ți le-am făcut ştiute, fiul meu iubit, încât să fii în stare să ştii ce deosebire este între fiecare dintre aceste popoare şi cum să te comporți față de ele şi să ți le apropii sau să le împresori cu război ca pe nişte potrivnici. Căci se vor ascunde de fața ta ca unul ce eşti mai tare şi ca de foc se vor feri de tine. Îngrădire vor face buzelor lor şi de cuvintele tale vor fi răniți ca de nişte săgeți. Înfricoşător te vei arăta lor şi în fața ta mult se vor cutremura. Şi Atotțiitorul Dumnezeu cu scut te va întări şi El Creatorul tău va înmulți anii tăi; paşii tăi îi va cârmui şi pe cale bătută te va duce...şi nici un rău nu te va atinge, întrucât El însuşi te-a ales şi din pântecele maicii tale te-a menit şi ca un bărbat vrednic, ți-a dat domnia peste toți". Pentru ca această domnie să fie veşnică, Constantin dresează lui Dumnezeu rugăciunea: „Doamne Dumnezeul meu, a cărui împărăție e veşnică şi netrecătoare, să-l duci pe căile cele bune pe cel născut pentru Tine din mine şi fața Ta să-i fie scut de ocrotire şi urechea Ta să se plece la rugămințile lui. Mâna Ta să-i fie acoperământ şi el să domnească pentru adevăr şi dreapta Ta să-l ducă pe drumul cel bun. Duşmanii vor cădea dinaintea feței lui şi ei vor atinge cu fruntea pământul". (De amin. Imp., prefața)

Ce dovadă mai grăitoare poate fi decât această iubire totală, față de fiu, căruia tatăl îi dăruieşte totul şi-i încredințează viitorul în mâinile Tatălui ceresc!

Din rânduielile de mai sus se desprinde însă şi conştiința demnității imperiale pentru cel care se află pe tronul Bizanțului şi este, în plus, porfirogenet, deci moştenitor de drept divin. Drepturile şi responsabilitățile acestuia sunt mai mari. Dar nici rangul lor nu este comparabil cu al cuiva.

Constantin critică pe predecesorul său Roman I că a venit la palatul imperial şi a pus mâna pe conducere „nu ştiu cum", el nefiind porfirogenet şi de aceea nu avea nici „educație, nici studii" şi nici conştiința demnității imperiale. Drept urmare a şi permis să dea în căsătorie țarului bulgar Petru pe o nepoată a Lecapenilor. Roman nu trebuia să permită asemenea mezalianță, pentru a nu se încălca legile şi cutumele romane (De adm. Inp. 13, p.88)

Iată, deci, câteva aspecte fundamentale ale personalității lui Constantin al VII-lea şi ale domniei sale. Reorganizarea învățământului public, impulsul şi sprijinul dat mişcării literar-ştiințifice, propriile sale lucrări, toate au contribuit la pregătirea unei generații de intelectuali, care se va manifesta creator în diferite domenii de activitate şi va arunca asupra următorilor împărați din dinastia macedoneană aura unei epoci de renaştere spirituală şi culturală. Stabilitatea instituțiilor statului, a monarhiei şi a granițelor sunt de asemenea realizări, care se datoresc domniei lui Constantin al VII-lea.

ROMAN AL II-LEA (9 nov. 959 – 15 martie 963)

Dragostea şi speranțele pe care şi le pusese Constantin în fiul său aveau să se nărui lamentabil. Roman nu i-a semănat în nici o privință tatălui, căci pasiunii pentru studiu şi creație ştiințifică, i-a răspuns cu lenea, cultului pentru viața de familie, i-a opus viața frivolă, seriozității implicării în treburile statului, i-a arătat indiferență. Deşi era bărbat frumos, atrăgător, plin de farmec şi grație, n-a fost nici pe departe la înălțimea demnității imperiale. Unei prime căsătorii încheiată la o vârstă tânără în anul 944 cu Bertha (Eudoxia), o bastardă a regelui Hugues de Provence, dar rămasă neconsumată, din cauza morții după 5 ani a acesteia, i-a urmat o a doua cu e femeie frumoasă, dar care nu era nici de familie şi nici de bună reputație. Deşi Continuatorul lui Theophanes ne asigură că ea provenea dintr-o familie ilustră şi că părinții lui Roman au fost încântați de căsătorie, alți istorici susțin că ea avea origine modestă, părinții ei fiind proprietarii unei cârciumi într-o mahala din Constantinopol. Roman ar fi cunoscut-o pe Anastasia, cum o numeşte Continuatorul, fie cu ocazia unui concurs de frumusețe la palat, fie în cursul aventurilor sale. Mihail Glykas, mai puțin binevoitor față de casa lui Constantin, îi spune Anastasie, nume dat în mod obişnuit servitoarelor şi curtezanelor. Ceea ce l-a atras pe Roman în chip deosebit pare să fi fost frumusețea acestei femei, care va face victime printre trei capete încoronate şi „mişcând lumea tot aşa dacă nu mai mult decât Elena" (Vogue).

După căsătoria cu Roman (956) ea şi-a schimbat numele în Theofano, „pentru a arăta, cum spun apologeții ei, că a fost scoasă în cale şi aleasă de Dumnezeu”. Acest nume vroia să arunce uitare peste trecutul ei. Charles Diehl, care o trece pe Teofano în galeria prințeselor şi împărăteselor din Bizanț, admite că Teofano era „de o frumusețe supra-umană”, că „depăşea toate femeile prin frumusețe şi eleganță” şi că prin aceasta l-ar fi câştigat pe Roman. În ce priveşte portretul psihic, Diehl scrie următoarele: „Eu o văd mai degrabă ambițioasă, vidă de putere şi de influență, capabilă pentru a-şi păstra imperiul, unde se ridicase, de orice, chiar de crimă. O mai văd intrigantă, violentă, uneori şi pătimaşă, totdeauna fără scrupule. În sfârşit, o mai văd, când interesele sale, ranchiunele ori capriciile sunt în joc, voit prefăcută şi perfidă. Când s-a urcat pe tron avea o influență considerabilă asupra lui Roman şi nu admitea să o „mai împartă cu altcineva”.

Această dorință de putere totală la palatul imperial a împins-o să-l determine pe Roman să îndepărteteze înaltul personal administrativ legat de Constantin al VII-lea şi chiar pe membrii familiei. Cele cinci surori ale lui Roman au fost obligate să meargă la mânăstire, în ciuda protestelor energice ale acestora.``Astfel, prin ordinul pe care i l-a smuls slăbiciunii lui Roman, cele cinci surori ale suveranului au fost invitate să intre în mânăstire. În zadar mama lor a intervenit pentru ele , în zadar tinerele fete se țineau strâns îmbrățișate implorând milă şi plângând. Totul n-a avut nici un efect. Numai basilissa Elena a fost autorizată să mai rămână la palat, unde ea a murit curând de tristețe. Fiicele ei au trebuit să se supună voinței inflexibile, care le arunca în mânăstire şi printr-un rafinament de rigoare au şi fost separate una de cealaltă. În zadar prințesele s-au revoltat pentru ultima dată când patriarhul Polyeuctle-a tăiat părul cu foarfecele, când au fost îmbrăcate în haina monahală ele au protestat, şi-au rupt hainele de dimie şi au zis că vor mânca tot timpul carne . Până la urmă Roman a poruncit să fie lăsate în acelaşi loc şi să-şi ducă viața pe care o aveau altădată la palat. Dar ele erau pentru totdeauna moarte pentru lume şi Teofano triumfa”. (Fig. Biz. p. 223, ed. 1948, vol . I).

Cronicarii bizantini Zonaras, Leon Diaconul şi Cedrenus susțin că Teofano l-ar fi determinat pe Roman să-şi otrăvească tatăl şi poate tot ea a făcut acelaşi lucru cu soțul ei şi apoi s-a implicat în complotul împotriva lui Nichifor Focas.

Cu acest profil moral ne-am aştepta ca situația imperiului în timpul lui Roman al II-lea să se fi deteriorat simțitor. Din fericire n-a fost deloc aşa, deoarece în acest timp se înregistrează succese răsunătoare în politica externă. Teofano s-a implicat direct în politică şi alături de ea se află la cârma imperiului comneni foarte capabili: Iosif Bringas, frații Leon şi Nichifor Fokas şi generalul Ioan Tzimiskes. Un oarecare merit în succesele militare îl atribuie H. Grégoire (CMH, H7) şi lui Roman II

însuşi, în sensul că el ar fi împărţit în două comandamentul scholelor, o parte luând-o Leon Focas, ca domestic al Orientului, cealaltă fratele său Nichifor; reforma ar fi avut succes şi s-a dovedit în expediția din Creta. Tot Roman a acționat după principiul că cei mai buni comandanți militari trebuie să fie antrenați în lupte, acolo unde pot da cele mai bune rezultate, dar să nu rămână prea multă vreme la aceeaşi comandă.

Cel mai răsunător eveniment din timpul domniei lui Roman l-a constituit recucerirea din mâna arabilor a insulei Creta. De un secol şi jumătate această insulă se afla în mana corsarilor arabi și în această perioadă se făcuseră multe încercări de către împărați să fie recâştigată, dar fără succes. Importanța ei strategică pentru comerțul în Mediterană şi pentru siguranța locuitorilor imperiului din Grecia şi de pe țărmurile de vest ele Asiei Mici determinaseră numeroase încercări.

În vara anului 960 generalul Nichifor Focas porneşte cu o puternică armată, care cuprindea 2000 de vase de război (şi 1300 de vase de transport. Asediază cetatea Chandax, capitala insulei, pe care o ține sub control toată iarna. La 7 martie 961 Chandax cade, zidurile ei sunt rase şi este ridicată o alta fortăreață. Intreaga insulă intră sub dominație bizantină, iar sfântul Nicon și ucenicii săi încep munca de convertire a arabilor; populația bizantina este întărită prin aducerea de armeni și greci din alte părți.

Nichifor Focas este primit în friumf la Constantinopol de o mare mulțime de oameni de împărat și de curte. Înainte de a sosi în capitală, el trecuse pe la Mănăstirea Cuviosul Luca (Osios Lucas), monument istoric extrem de valoros pentru arta bizantină, căci mozaicurile în aur care împodobesc biserica se păstrează în stare bună.

În scurt timp Nichifor Focas părăsește Constantinopolul și pleacă în Orient, unde Saif-ad-Daulah atacese și chiar luase sub stăpânire unele cetăți din Cilicia și Mesopotamia de Sus. Armata bizantină recucerește în Cilicia și Mesopotamia de Sus. Armata bizantină recucerește Anazarbus în Cilicia și apoi Germanicea în Armenia, iar în decembrie 962 chiar Alepul, capitala lui Saif-ad-Daulah. Deși recucerirea acestor cetățăți nu însemna și asigurarea stăpânitorilor pe o lungă perioadă de timp, totuși victoriile arată superioritatea armatei bizantine. Victoriile asupra lui Saif-ad-Daulah erau tot așa de importante ca și cea repurtată asupra arabilor din insula Creta (960-961), fiindcă înlăturaseră pe cel mai periculos dușman din Orient şi deschideau cale unor ofensive ulterioare.

Aceste victorii răsunătoare asupra arabilor, adăugate celor din timpul împăraților Roman I și Constantin VII au schimbat esențial înfățișarea imperiului, readucându-o la starea pe care o realizase Heraclius în anul 630. Ofensiva arabă soldată cu înghițirea de vaste teritorii bizantine în secolele VII-

IX, era nu numai oprită, ci şi anihilată în mare măsură. Acest curs nou al istoriei bizantine a făcut pe istorici să denumească domniile împăraților Roman I și Constantin VII şi Român II ca prima fază a Epopeei bizantine din secolul al X-lea. Această epopee se va continua sub împărați succesori şi va atinge punctul culminant în timpul lui Vasile II Macedoneanul și o fiică Ana de care se știe că ar fi jucat un rol important.

NICHIFOR FOCAS, ÎMPĂRAT AL BIZANȚULUI

(963 – 969)

În timp ce Nichifor Focas înregistra pe frontul oriental victorii răsunătoare împotriva arabilor, la Constantinopol se stingea prematur din viață, la numai 24 de ani, împăratul Roman al II-lea (15 martie 963). Ca urmaşi lasă doi fii, pe Vasile de 5 ani şi Constantin de 3 ani, şi o fiică, Ana, toți patronați de împărăteasa Teofano. Victoriile militare ale lui Nichifor Focas îi atrăseseră cea mai mare stimă şi admirație la Constantinopol şi întreg imperiul, iar armata îl iubea ca pe un erou. În golul de putere creat prin moartea lui Roman, armata din Orient îl proclamă la Cezareea pe Nichifor împărat şi în această calitate porneşte spre capitală, unde întâmpină rezistența lui losif Pringas, care este înfrântă prin lupte de stradă. La scurt timp Nichifor Focas este încoronat la Sfânta Sofia în ziua de 16 august 963 (de către patriarhul Polyeuct, ca împărat asociat al acelor doi fii porfirogeneți, Vasile şi Constantin. O lună mai târziu el devine soț al Teofanei, pentru care el face, după cum spune Leon Diaconul, o adevărată pasiune. La această căsătorie, Nichifor avea 54 de ani iar Teofano, 24.

Nichifor se trăgea dintr-o mare familie aristocrată din Capadocia, în cadrul căreia se numărau prin excelență generali iluștri. Bun militar, tactician abil, el devenise în urma victoriilor cel mai popular om din imperiu. Aspectul său fizic nu era prea atrăgător, era mic de statură și destul de plin, un corp robust pe picioare scurte, un cap mare, cu ten de culoarea noastră și ars de soare, peste care cădea părul său negru; barbă scurtă înspre albire, sprâncene groase, ochii negri, cu o privire gânditoare și sumbră.

Episcopul Liutprand de Cremona, care vine la împărat într-o solie din partea lui Otto I cel Mare, ne spune că era de o urâțenie rară, „cu pielea neagră ca a unui negru, că i-ar fi fost frică oricui l-ar fi întâlnit noaptea”. Descrierea dată de Liutprand este însă răutăcioasă, explicabilă prin eşecul misiunii sale la împărat.

Era în schimb un om foarte credincios, onest, înclinat spre misticism şi vroia chiar să devină monah. Îşi pierduse soția şi un fiu şi de atunci a devenit cam taciturn, ducând o viață austeră, chiar dură. Trăia în castitate, nu mânca carne, dormea pe un pat tare ca un ascet. Printr-un unchi al său, Mihail Maleinos, starețul mănăstirii Sfântul Mihail de la Olimp, cunoscuse pe călugărul ascet Athanasie, cu care a legat o strânsă prietenie. Athnsie l-a însoțit în unele campanii şi în cea din Creta şi el este acela care cu sprijinul lui Nichifor Focas a zidit mănăstirea Marea Lavră de la Athos (961 – 963), moment de cotitură în evoluția monahismului de la Sfântul Munte, spre viața predominant chinovitică. Sub influența lui Athanasie i-a revenit gândul de a părăsi lumea şi a intra în călugărie, şi-a pregătit chiar o chilie la Marea Lavră de la Athos. Athnsie l-a oprit însă să intre în monahism, fiindcă avea o misiune mare ca împărat în lupta pentru apărarea creştinismului. Totuşi, părintele athonit n-a fost de acord cu căsătoria lui cu Teofano şi a îngăduit-o numai cu condiția să se despartă de ea atunci când treburile politice o vor permite. Tot atunci trebuia să îmbrace şi haina monahală.

Întâlnirea cu Teofano i-a schimbat cursul vieții, fiind pentru el cum vom vedea, femeia fatală. După numai 6 ani de domnie Nichifor Focas moare asasinat în urma unui complot pus la cale de împărăteasă şi amantul ei, frumosul şi bravul general Ioan Tzimiskes, fostul camarad de arme şi prieten al lui Nichifor Focas.

Deşi scurtă domnia lui Nichifor Focas este plină de realizări, în special militare. Campaniile în Orient, conduse, pe de o parte de Ioan Tzimiskes, numit comandant suprem al armatei de aici, pe de alta, chiar de împărat însuşi, secondat de fratele său Leon, cinstit cu titlul de curopalat, se înscriu printre marile victorii împotriva arabilor. Armata lui Saif-ad-Daulah este înfrântă în Cilicia, unde se câştigă oraşele principale Mopsuestia şi Tarsul (965), iar în Marea Mediterană, insula Cipru, cel de al doilea mare punct strategic bizntin din această zonă. Atât Cilicia cât și Ciprul erau hotărâtoare pentru campania pe care împăratul o plănuia în Siria și o va efectua în anii 966-968. Rezultatele au fost bune fiindcă s-au cucerit mai multe cetăți ajungându-se până sub ziduriile Antiohiei, fără să se dea însă atacul final, sarcină împlinită de generalii săi Petre Focas și Mihail Burtzes. Între oraşele cucerite dincolo de Alep spre fluviul Eufrat (966) este și Hierapolis (Mant) de unde armata bizantină ia o relicvă importantă creștină, asemănătore Sfintei Mahrame de la Edessa, anume o cărămidă pe care, potrivit tradiției, fusese impregnat chipul Mântuitorului Hristos.

După moartea lui Saif-ad-Daluah în 967 cade și Alepul, emirul succesor fiind obligat să accepte o pace umilitoare cu Bizanțul: Antiohia și o parte din Siria erau anexate imperiului, iar o altă parte, în care intra și Alepul, îi recunoaște suzeranitatea . Emirul devenea vasal al imperiului și se angaja să

ajute armata bizantină împotriva oricărui dușman nemusulman. Populația musulmană a Alepului trebuia să plătească împăratului impozit special, care se ridică la o sumă enormă de 4.000 monede de aur. În schimb, creștinii din oraș căpătau privilegii. Tratatul mai prevedea condițiile în care să aibă loc comerțul, apoi asigurări pentru circulația caravanelor din și spre Orient.

Victoriile acestea răsunătoare, care aduseră imperiului atât de largi teritorii, dar mai cu seamă Antiohia, fosta capitală a Orientului și sediul de patriarh, se explică prin geniul conducătorilor militari, prin întărirea statului bizantin și prin elanul de care era cuprinsă armata în luptă cu musulmanii. Toți ostașii, de la generali până la ultimul soldat erau animați de credința că luptând împotriva arabiilor se jertfesc pentru credința în Dumnezeul cel adevărat, înfăptuiesc o misiune sacră. Împăratul Nichifor a mers atât de departe încât a cerut ca cei căzuți pe câmpul de luptă să fie considerați martiri. Războiul împotriva Islamului capătă, deci aspect de ”război sfânt”.

Raporturile cu Bulgarii

La conducerea țaratului bulgar se afla Petru (927-969) și în timpul lungii sale domnii raporturile cu bizanțul au fost bune. Ca și Simeon, tatăl său, Petru petrecuse o parte din tinerețe la Constantinopol și era căsătorit chiar cu o bizantină. De aceea înțelege bine valoriile culturale și spirituale bizanțului și a sprijini pătrunderea lor în mediul bulgar. Între bizantini și bulgari era în vigoare tratatul de pace încheiat de Simeon în anul 927, reînoit de Petru în anul 963. Potrivit acestui tratat, Bizanțul plătea bulgarilor un tribut, dar în iarna anilor 965-966, când trimișii lui Petru au sosit în capitala imperiului pentru a cere ”plata obișnuită”, aceștia nu numai că au fost rău primiți de împărat ci din porunca sa au și fost bătuți în fața întregii curți și apoi expediați. Țarul nu apreciase faptul că imperiul se afla atunci în culmea puterii sale, iar Nichifor era supărat de faptul că bulgarii nu fuseseră în stare să stăvilească unele atacuri barbare de peste Dunăre, care ajunseseră până în teritoriul bizantin și făcuseră mari pagube. În special, împăratul le reproșa că ”turcii (ungurii) trecuseră Istrul și pustiiseră țara Rhomeilor”. Domnia lui Petru a însemnat pentru țaratul bulgar o perioadă de declin politic și militar. S-a aceentuat procesul de dezmembrare statală provocat de nobilime. În vestul Bulgariei, de pildă, comitele Sisman, cu fiii săi comitopuli, era aproape independent. Și unitatea religioasă era în pericol din cauza bogomililor, care făcuseră mari progrese. Bogomilii reprezentau o sectă cu o ideologie derivată din pavlicianism, erau deci împotriva autorității bisericești și a statului. Patriarhul Teofilact (933-956) ne dă importante informații asupra acestei secte într-o scrisoare adresată

țarului bulgar; totodată el precizează că Petru a rămas ”ortodox”, era ”evlavios” și s-a străduit să distrugă erezia.

În iunie 967 împăratul Nichifor a deplasat armata la granița bulgară dinspre Thracia, unde a atacat, distrus ori ocupat unele fortărețe. Era momentul ca tratatele bizantino-bulgare, dezavantajoase pentru imperiu, să fie anulate. Dar o acțiune de anvergură care să cucerească întreg teritoriul bulgar, împăratul n-a socotit-o potrivită, probabil din cauza acțiunilor militare din Orient (Antiohia nu era încă reintegrată imperiului) ori în Italia. De aceea, s-a adresat pentru rezolvarea problemei bulgare unui popor „prieten”, adică rușilor, cu care avea tratatul de pace încă în vigoare. Sviatoslav, fiul Olgăi și cneaz de Kiev a primit bucuros această propunere și a invadat teritoriul bulgar în același an 967, înfrângând rezistența țarului Petre și distrugând multe orașe. Dar campania anti-bulgară a trebuit să fie întreruptă în anul următor 968, de către Sviatoslav, deoarece el a fost nevoi să revină la Kiev pentru a-și apăra capitala de un atac al pecenegilor. Abia la începutul anului 969 revine în Bulgaria pentru a-și relua cuceririle. Țarul Petru lovit de durere moare la 30 ian. 969 și-i urmează fiul său Boris al II-lea (969-972). Profitând de anarhia din țaratul bulgar, provocată de nobilii naționaliști în frunte cu Sisman, Sviatoslav cucerește capitala și o mare parte din Bulgaria, chiar Boris și fratele său sunt luați prizonieri. Se relatează că populația orașului Philiopolis a fost supusă unor chinuri inumane. Cronicarul bizantin Ioan Skylitzes ne spune că:„Rușii nu se mai nu se mai gândeau deloc să se mai întoarcă în patrie, ci admirând frumusețea locuitorilor și găsindu-le mai avantajoase decât ale lor, intenționau să rămână aici ca stăpâni ai țării”. Același lucru reiese și dintr-o scrisoare trimisă de Sviatoslav mamei sale Olga din care ne informează Cronica lui Nestor: „nu-mi mai place să trăiesc la Kiev ci aș vrea să rămân pe malurile Dunării la Pereiaslavetz, bun centru al țării mele. Aici se adună toate bogățiile: din Grecia aur, țesături, vinuri și tot felul de fructe; din Boemia argint și cai; din Rusia, blănuri, ceară ,miere și sclavi”.

Dându-și seama de greșeala facută de Nichifor încercă s-o repare susținând statul bulgar împotriva năvălitorilor și încheind pace cu curtea de la Preslau. Căderea capitalei bulgare în mâna lui Sviatoslav și apoi moartea tragică a împăratului au lăsat fără sfârșit inițiativele sale. Problema ruso-bulgară rămânea o sarcină grea spre rezolvarea succesorului său.

Situația din Italia

După recucerirea insulei Creta de Nichifor Focas arabii din Sicilia nu s-au mai simțit legați de tratatul încheiat cu Bizanțul, potrivit căruia unele cetăți își păstrau o oarecare autonomie , dacă

plăteau un tribut și au trecut la asedierea și cucerirea lor. În această situație se aflau, de pildă, Taormina și Ramette, care, deși au opus o aprigă rezistență, au căzut sub jugul arab.

Încurajat de succesele campaniilor din Orient și din insula Creta, împăratul Nichifor Focas trimite în oct. 964 în Sicilia o armată impresionantă de cca 40.000 de oameni, comandată de patriciul Niceta și de nepotul său Manuel Focas. Această armată reușește să recucerească fără prea mare rezistență orașe importante din insulă, ca Siracuza, Taormine, Leontinoi, Himera, dar succesul nu a fost bine exploatat, mai cu seamă de Manuel, care și-a dispersat prea mult forțele, încât, în final, atât flota cât și cavaleria au fost distruse. Manuel cade în luptă, iar Niceta este luat prizonier și dus în Africa de Nord, unde se dedică studierii omiliilor Sfântului Vasile cel Mare. Campania din Sicilia începută în oct. 964 și continuată în 965 a produs un ecou foarte negativ populației imperiului. Leon Diaconul ne spune însă că Nichifor care se afla atunci la Mopsuestia, a suportat cu stoicism acest eșec. Împăratul a răscumpărat mulți prizonieri, iar în anul 967 a făcut pace cu emirul din Africa de Nord.

Italia avea să-i aducă împăratului Nichifor și alte necazuri. La Roma este încoronat în 962 ca împărat al apusului Otto I (963-973) și pretindea pentru „regatul Italiei" întreaga peninsulă a cărei parte sudică era, cum se știe, în stăpânirea Bizanțului. Principii Lombarzi din sud dependenți de Bizant recunosc acum suzeranitatea lui Otto. Orașul Bari a opus însă o dârză rezistență, cea care la determinat pe Otto să trimită o delegație la Constantinopol, să ceară împăratului Nichifor o prințesă porfirogenetă ca soție pentru fiul său Otto al II-lea și odată cu aceasta, ca dotă restituirea teritoriului italian, pe care nu-l avea încă la stăpânirea. Alte țeluri ale delegației mai erau să obțină de la Nichifor recunoașterea pentru Otto I ,a titlului de împărat roman, ca urmare a încoronării la Roma în 2 feb. 962, și încheierea unui tratat de prietenie. Șeful delegației ottoniene a fost Liutprand, episcop de Cremona, care sosește în capitala imperiului la 4 iunie 968 și rămâne până la 18 sept. El ne-a lăsat relatări foarte interesante despre vizitele sale la Constantinopol și despre raporturile imperiului Bizantin cu Apusul. În ceea ce privește reușita misiunii sale se poate spune că s-a terminat printr-un eșec total. Diplomatul occidental a fost primit cu răceală și reproșuri de către Nichifor Focas. Nici nu putea să fie altfel, deoarece bizantinii nu concepeau să accepte pentru altcineva decât basileul de la C-o Constantinopol titlul de împărat al romanilor, nici cu ocuparea Romei și a Italiei de către germani, cu amestecul acestora în treburile interne ale principatelor Longobarde. Regele german era un „barbar" și ca atare nu avea nici dreptul la titlul de împărat roman și nici să primească în căsătorie o prințesă porfirogenetă. Liutprand a trebuit să părăsească Bizanțul fără să fi obținut ceva. Otto se va răzbuna

însă invadând temele bizantine din sudul Italiei, unde a întâlnit o dârză rezistență, încât la moartea lui Nichifor un război acerb era între cele două părți.

Orientări economice

Nichifor Focas provenea din marile familii aristocrate din Asia Mică și această origine explică, în parte, unele măsuri pe care le-a luat în viața economică. El rupe tradiția împăraților de până la el care, începând cu Roman Lecapenul, luaseră măsuri de protejare a păturilor țărănești, a stratioților și, în general, a celor săraci, în fața tentațiilor de îmbogățire pe seama proprietăților lor a celor bogați. Dreptul de preemțiune, pe care îl aveau aceștia în fața bogătașilor, este acum abolit. În Novela XX din anul 967 împăratul Nichifor preciza că prin reglementările predecesorilor săi se făcuse nedreptate unei anumite categorii sociale, or aceasta înseamnă încălcarea unui principiu fundamental de drept, potrivit căruia locuitorii imperiului trebuiau să fie egali în fața legii. Cei sărmani nu mai au, deci, dreptul de a dobândi bunurile celor bogați, ci doar a celor ce sunt dintr-o categorie cu ei. Novela XX stabilește însă în același timp un principiu imporatnt: nici bogații nu pot cumpăra bunurile celor săraci. Tot odată Nichifor introduce principiul prescripției, potrivit căruia la 40 de ani de la foametea din 927 cererile de redobândire de la bogătași a bunurilor pierdute de țărani, nu mai au valabilitate.

O altă Novelă (XXII), din ultima perioadă a domniei, hotărăște lucruri importante privind proprietatea ostașilor. El ridică valoare minimă de 4 libre de aur, pe care o aveau până atunci stratioții, 12 libre, și nu permitea să fie coborâtă sub această limită. Orice pierdere din bunurile considerate minimale ale unui stratiot trebuiau recuperate gratuit. Măsura aceasta a avut ca urmare creșterea sensibilă a puterii economice a stratioților, pe care i-a obligat însă să se înarmeze pe cont propriu cu armele grele. Așa a luat naștere acea cavalerie grea (οἱ καλιβανοφόροι καὶ ἐπιλωρικοφόροι) și care va deveni regina bătăliilor în campaniile duse de împărații succesori Ioan Tzimiskes și Vasile II Macedoneanul, explicând marile succese obținute de aceștia.

Alte măsuri economice au fost luate prin Novela XIX și ele priveau bunurile mănăstirești. Am arătat mai sus cât de evlavios și atașat Bisericii era împăratul Nichifor Focas, în așa măsură că vroia să devină monah. Totuși reglementările lui din Novela XIX atingeau bunurile mănăstirești, în sensul că opreau donațiile de domenii pentru mănăstirile din regiunile de șes, propice agriculturii, și acest lucru se extindea chiar pentru așezămintele filantropice (ospiciile pentru străini = ξενωνες) și casele de bătrâni (γηροκομεῖα). Trebuiau încurajate și susținute doar mănăstirile din regiunile muntoase,

retrase și pustii, ori cele care se aflau într-o slabă stare economică, din cauza unei proaste administrări. Atitudinea aceasta a lui are o explicație economică și una religios- morală. Din puncte de vedere economic statul avea nevoie de pământurile bune pentru a fi bine lucrate și de pe care se puteau scoate recolte bogate , dar și impozite mari. Mănăstirile nu aveau posibilitatea exploatării maxime a terenurilor și, pe de altă parte, beneficiau de privilegii și scutiri de impozite care dezavantajau tezaurul statului. Din punct de vedere religios-moral, împăratul Nichifor socotea că monahii, posesori a unei așa de mari întinderi de pământ nu se mai puteau ocupa, de ceea ce trebuie să fie centrul vieții mănăstirești, anume viața spirituală. Ori înființarea de mănăstiri la șes cu bogății imense , pornea și din vanitate. Cei care aveau totuși domenii în aceste regiuni puteau să le vândă, iar banii să-i dea mănăstirilor sărace aflate în locuri izolate, unde se trăia în rugăciune și duhovnicie. Măsurile acestea nu au fost înțelese de mulți oameni ai Bisericii și l-au făcut pe împărat nepopular, chiar și printre monahi și asceți.

Cu toate acestea proprietățile bisericești au crescut în această vreme, paralel cu cele ale aristocraților laici favorizați de legislația împăratului Nichifor.

Lui Nichifor i se mai atribuie și o devalorizare a monedei de aur, deja sub greutate legală. Moneda aceasta este cunoscută sub numele de tetarteron. Și această măsură i-a atras nemulțumiri din partea populației și chiar a armatei. Monede de acest fel au fost descoperite și pe teritoriul țării noastre la Dinogeția, în cadrul unui tezaur care conținea ultimele piese de la împăratul Vasile al II-lea Macedoneanul.

IOAN TZIMISKES (969-976)
Dobrogea Bizantină

Sfârșitul tragic al împăratului Nichifor aduce pe tronul Bizanțului pe Ioan Tzimiskes, general genial de origine armeană, născut într-un orășel din regiunea Khozan . El descindea dintr-o mare familie, care dădu-se imperiului mari oameni de seamă, mai ales generali. Ca armean el era apropiat de Parakimomenul Vasile, un fiu bastard al lui Roman Lecapenul, și care a jucat un rol hotărâtor în afacerile publice în timpul domniei sale. Mai adăugăm că prima soție a lui Tzimiskes era sora marelui general Bardas Skleros, o personalitate care va ajuta să rezolve probleme militare dificile în special în raporturile cu rușii, iar după moartea lui Tzimiskes, se va autoproclama chiar împărat.

Cu toate acestea, urcarea pe tron a lui Ioan Tzimiskes nu a fost chiar atât de ușoară din cauza amestecului său în complotul împotriva lui Nichifor Focas. Patriarhul Polieuct s-a arătat intransigent și a cerut pedepsirea criminalilor. Tzimiskes pusese mâna pe putere dar nu era încoronat oficial, singurul act care îl poate desemna ca împărat legitim, ori acest lucru depindea exclusiv de patriarh. I s-au pus de către acesta mai multe condiții: a jurat „că n-a ridicat mâna asupra lui Nichifor Focas", că vinovații sunt doi patricii care au și fost condamnați la moarte și executați, a exilat-o pe Teofano în insula Proti deoarece ea era considerată în popor ca instigator real al crimei; a anulat legile date de Nichifor prin care se limita proprietatea bisericească. În afară de aceasta Tzimiskes a făcut importante danii: a dat jumătate din averea sa mobile și imobilă săracilor de la periferia capitalei, și altă jumătate a așezămintelor filantropice din Constantinopol.

Fiind împlinite aceste cerințe, încoronarea a avut loc în ziua de Crăciun, anul 969. Totodată printr-un act sinodal a și fost absolvit de vinovăția actului criminal. Astfel raporturile dintre Biserică și stat s-au normalizat, încât împăratul a putut zice: „Două puteri cunosc în această viață: preoția și imperiul; cele dintâi i-a încredințat Dumnezeu grija sufletelor, celei de a doua, grija pentru corp. Aceste două părți nu trebuie să se opună una alteia, ca, astfel, binele să domnească în lume".

Devenit împărat legal Ioan Tzimiskes acordă încrederea cea mai mare în conducerea treburilor publice, eunucului Vasile, care curând se va debarasa de demnitarii vechii administrații și va lua măsuri pentru ameliorarea amenințării venite din partea familiei Focas, foarte puternică și influentă în popor.

Ioan Tzimiskes se va concentra mai cu seamă asupra problemelor militare și politicii externe. Cea mai gravă și urgentă problemă era aceea a rușilor, lăsată moștenire de Nichifor Focas. Sviatoslav pătrunse în Bulgaria, luase prizonier pe Boris al II-lea și se făcuse stăpân pe o mare zonă din Thracia. Până la strângerea unei armate puternice, care să poată da rușilor o replică zdrobitoare, împăratul încredințează cumnatului său Bardas sarcina să pornească în Thracia, să supravegheze pe ruși și să facă pregătirile pentru o ofensivă puternică. Generalul bizantin a și avut o confruntare cu rușii și pecenegii, aliații lor, lângă Arcadiopolis, provocându-le acestora o mare înfrângere, care i-a determinat să se retragă spre nord, făcându-și centrul rezistenței la Durostorum. Campania prevăzută să înceapă în 970 împotriva rușilor a trebuit să fie amânată, deoarece în Asia Mică se proclamase împărat Bardas Focas, iar Bardas Skleros trebuia să părăsească frontul din Europa pentru a i se opune. Printr-o admirabilă diplomație, Bardas Skleros îl înfrânge pe Bardas Focas, cruțându-i însă viața, în speranța

că acesta va accepta pașnic noua conducere a imperiului; îl exilează împreună cu familia în insula Chios.

În luna noiembrie 970 moare soția lui Ioan Tzimiskes, sora lui Bardas Skleros și împăratul își consolidează poziția căsătorindu-se cu Theodora, o fiică a împăratului Constantin al VII-lea, destul de în vârstă, și după cum spune Leon Diaconul „mai mult înțeleaptă decât frumoasă". În aceste condiții împăratul încearcă să rezolve problema rusă pe cale diplomatică. Inițiază tratative oferindu-le acestora, în schimbul retragerii la locurile lor de baștină, sumele de bani pe care le promisese Nichifor Focas. Dar Sviatoslav refuză, el visa să-și facă un propriu imperiu în aceste părți. Propunerilor bizantine el le răspunde cu aroganță cerând pentru răscumpărarea prizonierilor și pentru eliberarea teritoriilor ocupate sume enorme de bani; dacă bizantinii nu pot plăti, atunci „singura cale este să se retragă din Europa, unde ei nu au dreptul să fie și să se ducă în Asia. O altă cale de stabilire a păcii între romani și ruși nu există".

Îm primăvara anului 971 împăratul Ioan Tzimiskes pornește ofensiva împotriva rușilor. Sub comanda drongarului Leon el pune 300 de corăbii, care aveau misiunea să pătrundă pe Dunăre și să blocheze retragerea din Durostolon pe Dunăre a lui Stanislav și armatei sale. În același timp, împăratul în fruntea unei puternice armate de uscat pornește spre Adrianopol, unde trebuia să facă joncțiunea cu trupele conduse de generalul Ioan Curcuas (altul decât cel din timpul lui Leon Lecapenul și fără geniul militar al acestuia). Munții Balcani sunt trecuți fără greutate, trecătorile nefiind păzite de ruși, și astfel armata bizantină ajunge în câmpia din nord – estul Bulgariei, unde se afla Preslavul Mare. Capitala Bulgariei fusese transformată de ruși într-un puternic centru de rezistență, dar ea a putut fi cucerită de armata bizantină la 13 aprilie. Țarul Boris al II-lea este luat prizonier, dar Tzimiskes îl tratează bine, spunându-i că n-a venit să-i înrobească țara, ci s-o scoată de sub stăpânirea rușilor. În ziua de 23 aprilie (Sf. Gheorghe) o mare bătălie a avut loc la cca 12 mile de Durostorum între bizantini și ruși. Succesul a fost oscilant, când pentru o armată când pentru cealaltă. Leon Diaconul, martor ocular al acestor evenimente, ne dă descrieri impresionante ale luptelor îndârjite dintre cele două tabere. Împăratul a participat direct la luptă, și în final, rușii sunt puși pe fugă și obligați să se retragă între zidurile Durostorum-ului. Cetatea este acum supusă blocadei pe apă și pe uscat până în ziua de 20 iulie când rușii, aflați într-o situație critică se hotărăsc să iasă și să dea atacul disperării. Și acum lupta a fost dură și multă vreme indecisă. Abia a doua zi în 21 iulie, după confruntări istovitoare, s-a iscat o furtună violentă cu nori de praf, care au orbit pe ostașii ruși. Bizantinii au văzut pe cer un călăreț pe un cal alb, mergând în fruntea lor și care provoca dezordine și

groază printre inamici. Era Sfântul Theodor Stratilat, reprezentat pe steagul de luptă al bizantinilor și care i-a ajutat să dobândească victoria. Un rol decisiv în obținerea victoriei l-a avut cavaleria grea, care a trebuit să dea 13 atacuri, ultimul fiind condus chiar de împărat.

Sviatoslav a cerut pace care a și fost semnată cu împăratul pe o corabie în mijlocul Dunării. El se recunoaște învins și se obligă să părăsească Bulgaria, să nu mai atace teritoriul bizantin și să se reîntoarcă la Kiev cu resturile armatei, pentru care a primit hrană de drum. Mai dorea ca rușii să fie considerați în continuare popor prieten al Bizanțului și să-și mențină drepturile din trecut de a face comerț la Constantinopol. Bizantinii au acceptat aceste cereri, punându-le condiția să nu mai pătrundă niciodată în Peninsula Balcanică, să nu mai atace posesiunile bizantine din Crimea, în special Chrsonesul, și să dea sprijin militar împotriva dușmanilor imperiului.

Pe drumul de întoarcere spre Kiev, Sviatoslav moare într-o luptă cu pecenegii. Așa s-au salvat bizantinii de unul dintre cele mai mari pericole, provocate de un ”aliat și prieten”, care le cerea nici mai mult nici mai puțin decât să renunțe definitiv la Peninsula Balcanică și să se retragă în Asia Mică. Frumusețea și bogăția orașelor de la Dunăre fascinau ochii lui Sviatoslav și-i incitau poftele, în așa măsură că-i scrisese mamei sale Olga că nu dorește să se mai întoarcă la Kiev. Ne putem închipui ce miraj reprezenta pentru sufletul acestui barbar, gândul că va avea în mână chiar bogățiile și splendorile Constantinopolului!

După victoria împotriva rușilor și încheierea păcii cu Sviatoslav, Ioan Tzimiskes s-a întors la Constantinopol și a fost primit în triumf. Alungarea rușilor din Peninsula Balcanică, un dușman atât de periculos pentru imperiu, precum și readucerea Bulgariei sub ascultare bizantină, reprezentau realizări de cea mai mare importanță, căci după terminarea ostilităților cu rușii, Ioan Tzimiskes nu s-a gândit să-și respecte promisiunile făcute lui Boris și să redea independența Bulgariei ci pe țarul bulgar și familia sa i-a adus prizonieri la Constantinopol, iar țara lor o face dependentă de Bizanț, devenind provincie. Detronarea lui Boris a avut loc în fața unei mari mulțimi adunată în Forul lui Constantin și ea a constat în aceea că i s-au luat însemnele de țar și i s-a acordat doar titlul de magistru. Drumul până în For prin Poarta de Aur și pe calea principală obișnuită a fost făcut în felul următor: pe un car tras de patru cai albi se afla la locul care i se cuvenea în mod obișnuit împăratului, icoana Maicii Domnului, adusă din Bulgaria ca pradă de război; Tzimiskes călare cu evlavie în urma ei, iar țarul bulgar pe jos.

Desființarea independenței Bulgariei a atras după sine și retrogradarea Bisericii ei: în locul Patriarhiei, cu sediul la Preslavul Mare ori Durostorum (părerile sunt împărțite) a luat ființă o

mitropolie sufragană Patriarhatului de Constantinopol. Numele oraşului Durostorum a fost schimbat cu Theodoropolis, după sfântul Theodor Stratilat, care a intervenit salvator în favoarea armatei bizantine, iar cel al Preslavului în Ioannopolis, deviat de la cel al împăratului.

Regiunile de la Dunăre şi Dobrogea au fost organizate în Thema Paristtion sau Paradounavon, numită aşa după cum se avea în vedere terminologia greacă sau latină a Dunării. Comandantul themei s-a stabilit la Durostorum şi se pare că primul a fost Leon, cel care pătrunsese cu flota pe Dunăre şi făcuse blocada oraşului ocupat de Sviatoslav. Titulatura acestor comandanţi de themă se întâlneşte pe sigilii ori în alte izvoare în felul următor: comandant al oraşelor de la Dunăre, al oraşelor şi ţinuturilor de la Dunăre.

O dată cu stabilirea sediului guvernatorului themei la Durostorum (Silistra) s-a simţit nevoia întăririi capacităţii sale de apărare şi astfel s-a zidit cetatea de la Păcuiul lui Soare, aflată pe o insulă la circa 18 km în aval pe Dunăre. Cercetările arheologice au dovedit că începuturile ei trebuie stabilite în timpul domniei lui Ioan Tzimiskes. Dar măsurile de întărire a securităţii nu s-au limitat numai la construirea noii cetăţi de la Păcuiul lui Soare. Ele au cuprins şi alte regiuni dobrogene şi în general dunărene deoarece marele fluviu redevenise graniţa de nord a imperiului. Cercetările arheologice efectuate la Rasova, Axiopolis, Capidava, Carsium (Hârşova), Troesmis, Arrubium (Măcin), Berroe (Piatra Frecăţei), Dinogeţia (Garvăn) şi în alte părţi au arătat că şi în aceste fortăreţe se recunosc urmările măsurilor de întărire a limesului dunărean.

Ca urmare a acestei înviorări a puterii militare şi administrative bizantine şi viaţa bisericească înregistrează progrese semnificative. În multe din fortăreţele restaurate ori aflate în stare de conservare se constată existenţa unor episcopii şi a unor bazilici pentru cult. Cele mai concludente dovezi în această privinţă sunt de la Axiopolis şi Dinogeţia. De la Axiopolis avem o ştire mai târzie, din vremea împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118), potrivit căreia aici exista o episcopie al cărui titular a fost obligat de atacurile pecenego-cumane să se refugieze în imperiu (prin anul 1094), unde a primit mitropolia de Abydos. Este sigur însă că episcopia a putut fi organizată mult mai devreme, în urma evenimentelor petrecute la Dunăre după alungarea lui Sviatoslav. Şi de la Dinogeţia există dovezi arheologice şi anume un sigiliu al mitropolitului Kievului Mihail, care pecetluia o scrisoare adresată episcopului dobrogean, precum şi un engolpion cu lanţ de aur, purtat cândva în secolul al X-lea de un ierarh local.

Deosebit de importantă este şi descoperirea sigilografică recentă care atestă pentru secolele X-XI existenţa mitropoliei Tomisului prin doi ierarhi ai ei: mitropoliţii Anicet şi Vasile.

Cronica lui Skylitzes – Cedrenus (II, p. 401, Ed. Bonn) relatează în legătură cu situația de la Dunăre, de după victoria bizantină de la Durostorum, că au venit la împărat delegați din ”Constanția și din celelalte cetăți așezate dincolo de Dunăre” să ceară iertare pentru că se aliaseră în timpul ostilităților cu Sviatoslav. Împăratul i-a primit pe soli cu bunăvoință, a trimis reprezentanții săi și armata să ia în primire și să păzească aceste fortărețe, numind totodată și conducători.

Știrea este importantă fiindcă ne aduce dovada că atât în stânga Dunării cât și în dreapta ei existau așezări întărite în care locuiau autohtoni. S-a văzut în această știre o dovadă despre existența unor formațiuni politice românești. Una dintre acestea trebuie să-și fi avut centrul politico-administrativ la Slon, nu departe de Ploiești, unde s-au făcut descoperiri arheologice din această vreme. Constantia, care era probabil Constantiniana Dafne, construită a fundamentis de către Constantin cel Mare și refăcută de Iustinian, sau chiar Constanța (vechiul Tomis).

În raporturile cu occidentul, Tzimiskes s-a arătat mai maleabil decât predecesorul său și a acceptat să dea în căsătorie lui Otto al II-lea, nu o prințesă porfirogenetă, cum i se ceruse prin intermediul lui Liutprand de Cremona, ci o nepoată a sa, Theophana. Faptul că Tzimiskes avea de soție o porfirogenetă, i-a făcut pe împărații germani Otto I și II să accepte căsătoria, creând impresia că sunt în realitate înrudiți cu un împărat bizantin de sânge. Căsătoria s-a oficiat la Roma în 14 aprilie 972 și ea a pus cap crizei care izbucnise între cele două imperii.

Eliberat de problemele din peninsula Balkanică și Italia, moștenite de la Nichifor Focas, Ioan Tzimiskes reia campaniile din orient, pentru extinderea și întărirea dominației bizantine în această parte. Mai întâi recâștigă prin generalii săi Antiohia, căzută sub stăpânirea arabă în 970-971, apoi se îndreaptă spre Mesopotamia, țelul final fiind Bagdadul. În toamna anului 972 el reușește să cucerească orașul Nisibis, iar acest succes îl determină pe emirul de Mosul să accepte plata anuală a unui tribut și să devină vasal al imperiului. Încărcat cu o imensă pradă el se întoarce la Constantinopol, unde este primit în triumf. Pe câmpul de luptă el lasă soarta cuceririlor în mâinile comandantului Mleh, de origine armeană. În iulie 973 Mleh este însă înfrânt aproape de Amida și la bătălia care a avut loc a trimis întăriri și emirul de la Mosul. Au fost luați mulți prizonieri, o bogată pradă de război, iar Mleh rănit și căzut prizonier. Mulți prizonieri au fost decapitați și trimiși captivi la Bagdad pentru a liniști populația nemulțumită de inactivitatea califului. În februarie ori martie 974 Mleh moare în captivitate din cauza rănilor, nu înainte de a fi trimis o scrisoare împăratului, în care își recunoaște vina pentru înfrângere și pentru soarta atât de tragică a celor căzuți în luptă ori decapitați

după aceea. În același timp el cere împăratului să răzbune moartea ostașilor, altfel va avea să dea socoteală la judecata din urmă în fața lui Dumnezeu.

Cea de-a doua campanie pe care o va întreprinde Tzimiskes în orient a fost îndelung pregătită. El a făcut alianță cu regele Armeniei Ashot al III-lea, care reușise să recunoască sub sceptrul său toate forțele armene disidente și să aibă o armată impresionantă de 80 000 de oameni. A primit din partea lui Ashot promisiunea de liberă trecere prin teritoriile sale, un sprijin militar de 10 000 de oameni, precum și hrană pentru armată. Deși rivale până atunci cele două puteri creștine, Bizanțul și Armenia, au reușit să se unească în fața unui infidel dușman comun și să permită împăratului să întreprindă împotriva lui o campanie pe scară largă. Armata bizantină a pornit din provincia Taron spre Mesopotamia de sus, a cruțat orașele Amida și Martyropolis în schimbul unei imense cantități de aur și alte lucruri prețioase, îndreptându-se spre Nisibis, pe care a găsit-o părăsită. Locuitorii înfricoșați de ceea ce pățiseră în 972, fugiseră, dar nici în alte părți ale câmpiei mesopotamiene împăratul nu a întâlnit vreo rezistență. Peste tot puterea arabă se clătina. Cea de a doua campanie a lui Tzimiskes a fost întreruptă şi împăratul petrece iarna din spre 975 la Constantinopol.

Din primăvară până în toamnă el conduce în 975 o cruciadă, cum este caracterizată de unii istorici, această campanie, împotriva arabilor. Porneşte din Antiohia spre Damasc, ţelul final, după ce cucereşte în drum oraşele Apameia, Heliopolis (Baalbek), iar la Emesa este bine primit de populație ca urmare a tratatului încheiat în anii 967-970. Şi Damascul acceptă să devină vasal al imperiului şi să plătească tribut şi de aceea împăratul cruță orașul. De aici împăratul se îndreaptă spre Palestina, dorind să ajungă la Ierusalim şi să se închine la locurile sfinte, dar a trebuit să renunțe la acest plan pentru a merge mai întâi împotriva arabilor fatimizi, care dețineau orașe importante pe coasta Mediteranei. Au fost astfel cucerite Cezareea Palestinei, Ptolemias, Beyrutul, Sidonul şi altele. De la Beyrut bizantinii au luat o icoană celebră, iar de la Gabala, sandalele Mântuitorului. În toate locurile cucerite, împăratul a instalat garnizoane bizantine. Într-o scrisoare adresată regelui Ashot al III-lea de către Ioan Tzimiskes se laudă a fi cucerit în cinci luni de zile Siria, Fenicia, Palestina, eliberându-i de tirania musulmană şi supunându-le „ascultării romanilor”. Afirmația aceasta are o doză de exagerare şi ea conține mai degrabă un program, decât o realizare concretă. Totuşi campania a avut mari realizări, lărgind considerabil hegemonia bizantină în orient şi consolidând-o pentru succesele viitoare înregistrate în vremea lui. Împăratul s-a molipsit de o boală gravă, probabil de tifos, care-i va aduce moartea în curând la Constantinopol în ziua de 10 ian 976. Aceasta este o posibilitate a morții sale, dar istoricii susțin că el ar fi fost otrăvit pe drumul de întoarcere spre Constantinopol, nu prea departe de capitală,

de oamenii parkimomenului Vasile, temător că împăratul va lua măsuri împotriva lui din cauza imensei averi, pe care o acumulase.
Domnia lui de numai 7 ani dar atât de glorioasă a fost întreruptă brusc ca şi a lui Nichifor Focas, încât nu s-a putut bucura de roadele victoriilor sale. Cât timp a fost implicat în complotul împotriva lui Nichifor Focas şi ce a făcut concret? Nu l-a lovit pe acesta, aşa cum a jurat, ci vinovaţi au fost numai cei doi patricii, condamnaţi la moarte, şi împărăteasa Theofana? S-a pocăit el sincer de eventuala crimă? Iată întrebări la care nu se poate răspunde, cel puţin deocamdată.

Domnia lui Vasile II Macedoneanul (Bulgaroctonul) 976-1025.
Moment culminant al istoriei bizantine

O dată cu sfârşitul domniei lui Ioan Tzimiskes se încheie perioada atât de glorioasă a „uzurpatorilor legitimi", cum o numesc cu o expresie antinomică unii istorici moderni. Ea cunoscuse pe tronul Bizanţului mari generali, diplomaţi şi buni administratori, ca Roman Lecapenul, Nichifor Focas, Ioan Tzimiskes, şi care asiguraseră în acelaşi timp continuitatea dinastiei macedonene. Ultimii doi împăraţi nu au avut copii şi nu au încercat, la fel ca Roman Lecapenul, să-şi constituie o dinastie familială. Ei au fost doar patronii copiilor porfirogeneţi – Vasile şi Constantin – dar încercări de menţinere a domniei în cadrul familial au fost întreprinse de rudele acestora.
La moartea lui Ioan Tzimiskes, cel mai mare porfirogenet, Vasile, avea 18 ani, iar Constantin 16. versatul parakimomen Vasile, şi el de fire domnească, dar eunuc, şi neputând lua personal domnia, întreprinde totul ca să îndepărteze pe cei care puteau fi periculoşi în această direcţie. De aceea retrogradează din funcţie pe Bardas Skleros, cumnatul lui Tzimiskes, după prima căsătorie, făcându-l doar comandant al themei îndepărtate a Mesopotamiei. Acelaşi lucru îl face şi cu adjunctul acestuia, Mihail Burtzes, dându-i comanda ducatului de Antiohia. Totuşi prin aceste măsuri, eunucul nu a putut îndepărta decât pentru o vreme pericolele care deja mijeau la orizont.
Până la urcarea pe tron, Vasile ca şi fratele său Constantin, nu fuseseră antrenaţi în treburile politice, ci lăsaţi să-şi petreacă viaţa fără griji şi în plăceri. Unii cronicari bizantini, ca Psellos şi Zonaras, care nu l-au cunoscut personal pe Vasile, ci şi-au desfăşurat activitatea după moartea acestuia, spun despre el că „a trăit în păcat, în desfrâu şi legături cu femei de proastă calitate". Câtă greutate trebuie să li se acorde acestor afirmaţii este greu de spus şi nici nu putem şti, cum susţin unii istorici moderni, , dacă parakimomenul Vasile încuraja aceste comportări, cu scopul de a găsi porfirogeneţilor o activitate

amuzantă şi pentru a-i rămâne lui întreaga putere. Cert este că după ce s-a urcat pe tronul imperial, Vasile s-a schimbat esențial. A devenit, după o expresie fericită (Brehier) „un ascet încoronat”. Luxul şi petrecerile de la palatul imperial sunt îndepărtate, iar îmbrăcămintea lui devine simplă, fără podoabe; femeile ies din preocupările sale în aşa măsură încât nici nu s-a căsătorit. În vorbire şi comportare se arată mai degrabă ca un țăran şi soldat. Nu-i plăceau discursurile pompoase, vorba lui fiind scurtă şi la obiect. Cuvânta milităreşte şi ceea ce cerea în primul rând supuşilor era ascultarea.

Acelaşi stil abrupt se remarcă şi în scrisorile care sunt simple şi fără înfloriturі. Lui Psellos, un om la polul opus atât în ceea ce priveşte instrucția, cât şi exprimarea, aceste lucruri i se păreau neobişnuite pentru un bizantin. Dar Vasile a fost un militar prin excelență, care şi-a petrecut aproape toată viața pe câmpul de luptă, alături de soldați, împărtăşind alături de ei greutățile campaniilor, dar şi bucuriile victoriilor. Viața aceasta a avut urmări asupra lui Vasile, de aceea el a părut contemporanilor şi a rămas în memoria posterității ca „soldatul prin excelență”, „omul de fier”, „generalul genial”. Într-o frumoasă miniatură de pe Psaltirea care i-a aparținut împăratului şi păstrată astăzi la biblioteca Marciana din Veneția, el apare ca militar roman, cu paludamentum, în loc de togă, stând în picioare, cu sulița în mâna dreaptă şi cu sabia în stânga, în postura de victorios. La picioare sunt prosternați boieri bulgari, care cer îndurare după victoria obținută asupra țarului Samuel şi a rubedeniilor lui. Miniatura a fost realizată după anul 1018. împăratul ni se prezintă aici ca un bărbat de talie mijlocie, bine clădit şi proporționat, cu ochii albaştri, care îi luminează şi înviorează fața. Barba este scurtă şi deasă pe care, după Psellos, avea obiceiul să o mângâie cu degetele când stătea pe gânduri ori când se mânia.

Din toate reprezentările miniaturale ori picturale cunoscute, Vasile este singurul împărat care apare în costumație şi postură militară, ceea ce este sugestiv pentru profilul lui. În aceeaşi miniatură de la Veneția, el este înconjurat de figurile a şase sfinți militari: Theodor Tron, Sfântul Dumitru, Theodor Stratilat, Sfântul Gheorghe, Sfântul Procopie şi Mercurie. În partea dreaptă a capului sfântului arhanghel Mihail îi pune în mână sulița, iar în partea stângă, sfântul arhanghel Gavriil îi ține coroana pe cap. toată scena este dominată de Mântuitorul Iisus Hristos, care ține deasupra capului o altă coroană.

Cu toate că luptele continui cu duşmanii imperiului, interni şi externi, i-au marcat caracterul, făcându-l pe Vasile un om taciturn, retras, totuşi în momentele de bucurie era apropiat, şi cum spunea Psellos, îşi punea mâinile în şolduri şi râdea cu hohote, ținându-şi tot trupul.

Acest om, care a avut o tinerețe liberă, a ajuns împărat şi odată cu el s-a schimbat şi fața imperiului. A domnit efectiv 49 de ani, fiind cea mai lungă domnie şi cea mai glorioasă din istoria imperiului bizantin. O comparație se poate face numai cu Iustinian, când imperiul a atins iarăşi o culme

înfloritoare. Totuşi Iustinian era diferit şi superior în privința instruirii, culturii şi a gustului său pentru artă, literatură şi teologie. Totodată trebuie subliniat că dificultățile interne şi externe, pe care avea să le întâmpine Vasile, au fost incomparabil mai mari decât cele din timpul lui Iustinian.

Chiar în anul urcării sale pe tron (976), Bardas Skleros, nemulțumit de situația pe care i-o crease Vasile parakimomenul, se ridică împotriva împăratului, fiind ajutat de marii feudali din Asia şi de o importantă armată. El se şi autoproclamă împărat şi timp de 4 ani el ia în stăpânire (976-979) ia în stăpânire aproape toată Asia Mică, amenințând Constantinopolul. Salvarea nu poate veni decât de la Bardas Fokas ,care fusese altădată înfrânt de Skleros şi exilat pe insula Chios. Bardas Focas lasă haina monahală, pe care fusese obligat s-o îmbrace, reintră în cea de general, şi după lupte grele şi îndelungate îl înfrânge pe Skleros în anul 979 la 24 martie la Aquae Sravaene în thema Charisianon, aproape de Halys. Skleros fuge la arabi, unde rămâne 7 ani şi astfel pericolul este deocamdată îndepărtat.

La Constantinopol însă împăratul suporta din ce în ce mai greu tutela autoritară a parakimomenlui Vasile, care cumulase în mâna sa o mare putere. Pe de altă parte el îşi făcuse o mare avere şi intrase în tagma marilor aristocrați, pe care Vasile o ura, mai cu seamă după dificultățile create de Bardas Skleros în Asia Mică.

Simțindu-se amenințat, Vasile eunucul se înțelege cu Bardas Focas şi alți generali şi organizează un complot împotriva tânărului împărat. Numai că acesta le-o ia înainte şi astfel eunucul Vasile este deposedat de funcție, de imensa avere, confiscată în folosul statului şi exilat în Crimeea, la Cherson, unde şi moare. Bardas Focas este destituit din demnitatea de domestic al scholelor şi trimis ca simplu duce la Antiohia. Toate acestea au avut loc în anul 985, încât data este considerată momentul când împăratul preia efectiv în mâinile sale toată conducerea imperiului.

Evenimentele din Asia mică şi tulburările de la Constantinopol au contribuit la slăbirea politică a imperiului şi a dat posibilitatea bulgarilor să se reorganizeze mai cu seamă în partea de vest a Peninsulei Balkanice şi să-şi mărească teritoriul în dauna Bizanțului. Chiar în timpul țarului Petru avuseseră loc în această regiune mişcări naționaliste inițiate de boierii bulgari, nemulțumiți de prea strânsele legături cu Bizanțul, care favorizau, în concepția lor, o prea mare influență bizantină în mediul bulgar, periclitând tradițiile proprii. Pacea îndelungată bizantino-bulgară din timpul lui Petru dusese şi la slăbirea armatei bulgare, cu consecințe negative pentru țară, căci barbarii treceau mai uşor Dunărea, iar în confruntarea cu Sviatoslav rezistența fusese mică. La toate acestea se adaugă detronarea țarului Boris şi alipirea Bulgariei de Răsărit la imperiul bizantin de către Ioan Tzimiskes.

Protagonistul lucrării de redeşteptare națională bulgară în vestul Peninsulei Balkanice a fost țarul Samuel. Împotriva lui, Vasile II organizează o campanie în anul 986, cu scopul de a ocupa Sofia (Serdica), dar ea se termină printr-un dezastru pentru armata bizantină, care este distrusă la Poarta Traiana, unde împăratul abia scapă cu viață. Înfrângerea s-a datorat trădării unor generali bizantini, reprezentanți ai marei aristocrații.

Ecourile acestei înfrângeri ajung până la urechile lui Bardas Skleros, care pleacă din captivitatea de la Bagdad şi vine la Meli unde se autoproclamă din nou împărat. Războiul civil era din nou provocat şi el este agravat de faptul că Bardas Focas, nemulțumit şi el de extrădarea sa, se aliază cu Skleros, fostul său duşman. Însă înțelegerea dintre cei doi nu a durat decât scurtă vreme, căci Focas, neîncrezător în fidelitatea lui Skleros, îl arestează şi îl închide într-un castel de pe moşia sa (14.sept.987). în aceeaşi zi el se autoproclamă împărat, primind şi sprijinul armatei lui Skleros. La începutul anului 988 o parte a armatei lui Focas ajunge până la Chrisopolis (lângă Calcedon), iar o altă parte mai spre sud, până la Abydos, cu scopul de a bloca drumul spre Constantinopol. Situația era dramatică fiindcă împăratul Vasile nu avea suficientă armată să poată înfrânge forțele trupelor din Asia şi din Caucaz, experimentate în lupte. Pentru a-şi asigura sprijinul Bisericii, el face importante concesii acesteia, dar acest lucru nu era de ajuns. De aceea apelează la cneazul Vladimir al Kievului, care îi trimite o oaste de 6000 de varegi şi ruşi. Neîntrecutul geniu militar şi vitejia corpului rusesc l-au dus la înfrângerea lui Focas, mai întâi la Chrysopolis, vara lui 988, apoi la Abydos, 989, 13 aprilie, unde acesta şi moare.

Împăratul ieşea astfel dintr-o gravă criză, dar pericolul nu se sfârşise, căci Bardas skleros, pus în libertate de soția lui Focas, preia campania împotriva Constantinopolului, împiedicându-i mai întâi aprovizionarea. Măsurând pericolul şi vroind să pună capăt luptelor interne, Vasile promite lui Skleros iertarea, şi-i asigură libertatea, în cazul în care i se va supune. Întâlnirea dintre cei doi are loc şi astfel Skleros primeşte cu această ocazie şi titlul de couroplat şi dreptul de a se retrage la Didimoteichos, unde moare la 6 martie 991.

Mihail Psellos spune că la această întâlnire împăratul i-a cerut lui Skleros sfaturi şi acesta i-ar fi zis că: „să nu lase funcționari prea puternici, generalilor să aibă mari bogății, ci să-i împovăreze cu impozite, ceea ce i-ar obliga să se ocupe cu treburi personale; de asemenea să nu se încreadă în nimeni şi să nu aibă pentru planurile sale decât foarte puțini oameni de încredere" (Psellos, p. 12). Vasile nu a uitat aceste sfaturi şi va lua împotriva celor bogați măsuri foarte aspre.

Politica externă:

a) Orientul şi Italia

Deşi pentru împărat ţelul său era înlăturarea pericolului bulgar din Peninsula Balkanică, el nu a uitat şi alte tărâmuri unde predecesorii săi înregistraseră succese militare şi lărgiseră mult teritoriul bizantin. În Siria, Palestina, regiunile caucaziene şi Armenia, Vasile se va afla în fruntea armatei ajutând pe generalii săi în confruntările cu arabii, duşmani tradiţionali ai imperiului. În anul 995 întreprinde o campanie în Siria, unde scoate de sub dominația arabilor fatimizi orașe ca Alep, Homs, și Schaizar, apoi se îndreaptă victorios spre sud, ajungând la Tripoli. Armenia, Iberia și Georgia, amenințate de turcii selgiucizi, preferă să intre sub protecția bizantină. Anexiunile acestea noi și vechi măresc teritoriul imperiului și contribuie la prestigiul lui. Ele sunt organizate de Vasile în ducate, ca Antiohia și mai târziu, Mesopotamia ori catepanate, ca Edessa și provinciile ibero-armene.

În Italia de sud se consolidează autoritatea și influența bizantină, ca urmare a înfrângerii lui Otto al II-lea în luptele cu arabii în 983 și mai ales sub Otto al III-lea, care era fiul bizantinei Theophana. Posesiunile bizantine de aici sunt organizate ca depanate, conduse de Vasile Boyannis, un brav general.

Împăratul plănuia să profite de succesele militare ale lui Vasile Boyannis pentru a-i izgoni pe arabii din Sicilia. A și pregătit o mare armată, cu care vroia să plece, dar o bruscă boală l-a oprit și i-a adus în curând chiar moartea la 15 dec 1025.

b) Bulgarii

Profitul din perioada de tulburări din imperiu l-a tras ţarul, un om capabil, energic, și care avea ”oroare de odihnă” (Cedre, II, 435). El a reușit să refacă teritoriul bulgar din perioada de maximă înflorire, atinsă în timpul lui Simeon, și chiar s-o depășească. A invadat Thessalia cucerindu-i capitala Larissa, o parte din Macedonia Occidentală, ajungând în Grecia continentală la frontierele Peloponesului. Centrul imensului său ţarat îl făcuse în orașele Prespa și Ohrida. Se lichida astfel rapid tot ceea ce realizase Ioan Tzimiskes cu eforturi atât de mari. Vasile a înțeles pericolul pe care îl reprezenta Bulgaria, întinsă și puternică și mai ales nu putea îngădui subjugarea de către Samuel a teritoriilor bizantine.

De aceea, campania din 986 nu a fost decât începutul unui lung și greu război, care s-a derulat pe parcursul a 32 de ani (986-1018) cu întreruperi mai lungi sau mai scurte cauzate fie de campaniile din orient, fie de uzurpările celor doi Bardas. Prima mare înfrângere suferită de Samuel a avut loc în 996 pe drumul de întoarcere din campania sa în Attica, pe malul râului Sperchios, și i-a cauzat-o generalul bizantin Nichifor Ouranos. Bulgarii au fost măcelăriți în număr mare, încât Samuel a scăpat cu viață, ascunzându-se printre mormanele de cadavre. Primit la Constantinopol în triumf, generalul bizantin

aducea cu sine ca trofee capetele tăiate a mai mult de o mie de bulgari. De acum încolo victoriile bizantine se țin lanț: se redobândește Dyrrhachiu, important punct strategic la Marea Adriatică, după care urmează Bulgaria de Răsărit, dintre Dunăre și Balkani. Din 1001 împăratul își stabilește cartierul general la Thessalonic, preia personal conducerea operațiunilor, pe care le duce neîntrerupt, indiferent de anotimp, chiar și iarna, lucru mai puțin obișnuit în vremea aceea (Psellos, Chron. I-20-27, 32-33). Ofensiva se desfășoară pe un plan strategic bine conceput, care avea în vedere lichidarea întregului țarat bulgar, atât de la Nord cât și de la Sud de Balkani, în așa fel încât să strângă ca într-un clește centrul puterii bulgare de la Ohrida și Presca. O rezistență dârză opun bulgarii în cetatea Vidinului, bine fortificată. A trebuit un asediu lung, iar armata bizantină nu a cedat nici când Samuel a întreprins o diversiune, atacând Adrianopolul și devastând orașul. Vidinul cade în 1003 și prin el bulgarii pierd un important centru de rezistență. Bătut și pe râul Vardar, Samuel pierde întreaga Macedonie (1007), iar împăratul Vasile întreprinde anual campanii, depopulând și devastând totul în calea lui. Neîndrăznind să mai dea o luptă deschisă, Samuel încearcă să oprească intrarea în Bulgaria a bizantinilor, construind cu mari eforturi timp de 5 ani, șanțuri și valuri de pământ. Confruntarea finală a avut loc în defileul Câmbalongu (Câmpulung, toponim care atestă populație romanică în zonă), pe drumul dintre Serres și Melnik, în ziua de 29 iulie 1014. Armata bulgară este zdrobită iar Samuel abia scapă cu viață fugind. Circa 15.000 de prizonieri căzuți în mâna bizantinilor au fost tratați cu o cruzime ieșită din comun: sunt orbiți cu excepția de câte unul la 100; acestora li se lăsa doar un ochi pentru a putea conduce la reședința lui Samuel pe ceilalți nefericiți. Când a văzut acest cortegiu sinistru Samuel, deja bolnav, nu poate supraviețui și moare, la 15 sept 1014. Deși luptele cu bulgarii vor mai continua 4 ani, până în 1018, când împăratul înfrânge rezistența rudelor apropiate ale lui Samuel, totuși sfârșitul statului bulgar a fost decis în 1014. Capitularea oficială a bulgarilor o primește împăratul Vasile de la soția lui Samuel, țarina Maria, odată cu intrarea în capitala Ohrida. Cruzimea arătată de Vasile II față de bulgari i-a atras și denumirea de Bulgaroctonul (omorâtorul de bulgari).

După Ohrida, Vasile trece și prin Prespa și alte orașe din Macedonia, Tesalia, Beotia și Attica, scăpate de sub jugul bulgarilor, ajunge la Athena, urcă pe Parthenon, unde templul zeiței Pallas fusese transformat în biserica Sfânta Maria și aici aduce mulțumire lui Dumnezeu pentru ajutorul primit în lupte. Triumful oficial are loc la Constantinopol, sărbătorit cu mare fast; el readuce la imperiu vaste teritorii cum nu mai avusese Bizanțul din timpul lui Iustinian și lichidarea celui mai periculos dușman din peninsula Balkanică.

După supunerea Bulgariei, împăratul, deși arătase în timpul luptelor o mare cruzime față de dușmani, acum dovedește îngăduință, prudență și clarviziune. Țara este transformată în provincie bizantină și atașată imperiului, dar populația nu este supusă exploatării economice, ci îi permite să plătească impozitul în natură, cum se proceda în Bizanț cu păturile sărace. Fiecare proprietar al unei perechi de boi dădea câte o măsură de grâu și un urcior de vin.

Din punct de vedere administrativ, teritoriul bulgar este împărțit în trei mari theme: **Bulgaria**, cu centrul la Skoplie, care datorită importanței ei devine katepanat și apoi chiar ducat; **Sirmium**, cu regiunile dunărene vestice, centrate pe orașul Sirmium și Paritrium (Paradounavon), care cuprindea regiunile dunărene și Dobrogea. Capitala acestei theme a fost la Durostorum (Dorostolon). Și această themă devine, datorită rolului important pe care îl avea în apărarea imperiului, katepanat și apoi ducat. Se pare că o bună parte din thema Paristtion nu a avut de suferit în perioada tulbure, care a urmat morții lui Ioan Tzimiskes din partea țarului Samuel. Descoperirile sigilografice atestă nume de conducători ai themei ca Tzitzikios și Simeon. Cel de al doilea poartă titulatura de vest și de catepan al Paradounavei. În timpul lui Vasile al II-lea, în Dobrogea continuă cu mai multă intensitate opera de întărire militară care duce la creșterea puterii economice. Valul mare de pământ care traversează Dobrogea între Cernavodă (Axiopolis) şi Constanța (Tomis), este desăvârşit în timpul lui Vasile, iar cel de piatră, zidit complet. Aceste valuri aveau menirea să întărească puterea de apărare bizantină împotriva duşmanilor veniți dinspre nord. La construirea acestor valuri au lucrat mulți oameni – bizantini, bulgari – dar şi barbari (pecenegi). O bună parte din piatra utilizată a fost luată din muntele de cretă de la Basarabi. Lucrătorii acestor valuri au lăsat în muntele de cretă amintirea prezenței lor acolo, concretizată în bisericile rupestre, galeriile cu inscripții, desene şi semne, uneori imposibil de descifrat şi interpretat. Dar bisericuțele, simbolurile creştine de pe pereții lor ori ai galeriilor, atestă indubitabil că aici a trăit şi lucrat o populație creştină, care a avut rolul proeminent în realizarea celor două valuri.

De altfel, aşa cum am mai spus-o, viața creştină în Dobrogea se reorganizează la adăpostul themei Paristrion, iar la Tomis şi la Axiopolis, centre apropiate de Basarabi (Murfatlar), avem atestați ierarhi, în primul caz mitropoliți, în cel de al doilea, episcopi,care nu vor fi stat pasivi în fața miilor de lucrători.

Reflectarea pe plan arheologic a acestei stări noi din Dobrogea o găsim mai cu seamă în cetățile de pe Dunăre cărora li s-a acordat o atenție specială. Aşa se şi explică de ce un important tezaur din 120 monede de aur cu efigiile împăraților Vasile II şi Constantin, fratele său, a fost descoperit la Dinogeția.

Regiunea de pe lângă Marea Adriatică, dintre Zadar la nord şi Dubrovnic la sud, forma thema Dalmației. Unele regiuni au fost transformate în țări vasale conduse de şefi locali. În această categorie intră Croația, Bosnia, regiunea limitrofă a oraşului Diocleea şi altele. Dyrrhachiu însă cu teritoriul său rural a fost organizat în ducat ca şi Thessalonicul şi împrejurimile, devenind punctele de sprijin bizantine cele mai puternice la Adriatică şi Egee.

La sfârşitul războiului cu bulgarii, Vasile a încercat mai întâi să câştige bunăvoința şefilor lor, acordându-le funcții şi onoruri, dar când s-a văzut trădat a replicat cu cruzime, pentru a înăbuşi orice încercare de rezistență. Mai apoi, când pentru bulgari nu mai era nici o speranță de refacere a statului au putut fi atraşi, prin favoruri, demnități, chiar în administrația imperială, mai ales prin căsătorii. Familia țarului a primit un rang în nobilimea bizantină, iar o fiică a lui Samuel, Echaterina, s-a căsătorit cu un protejat al împăratului, Isaac Comnenul, care va deveni chiar împărat între 1057 şi 1059.

Numeroşii vlahi din peninsula balcanică vor fi şi ei în atenția împăratului. Celor din Thessalia şi Epir, unde se aflau cei mai mulți, le-a acordat autonomia, sub conducerea unor guvernatori locali, cum a fost de pildă, Niculiță. Şi din punct de vedere bisericesc, cum vom vedea, ei au fost favorizați de împărat.

Politica religioasă

Şi în atitudinea față de biserica Bulgară, Vasile a dovedit aceeaşi îngăduință. Patriarhatul de Ohrida este desființat, dar transformat în arhiepiscopie autocefală, cu rang înalt, înaintea tuturor arhiepiscopiilor din imperiu. Patriarhul nu este schimbat, ci rămâne aceeaşi persoană, diminuată doar în rang. Următorul arhiepiscop va fi însă un grec, trimis de marea biserică din Constantinopol. Şeful bisericii bulgare nu este însă ales de sinodul local, ci numit de împărat. Jurisdicția arhiepiscopiei este mare, ea corespunzând teritoriului bulgar al lui Simeon şi Petru. Un decret al împăratului din 1020 stabileşte ca vlahii din toată Bulgaria să fie scoşi de sub autoritatea episcopilor locali şi făcuți dependenți de arhiepiscopul de Ohrida. Acestuia trebuia să-i plătească dajdia canonică. Vlahii erau in număr mare şi de aceea s-a simțit nevoia să se ia asemenea măsură.

Decretul lui Vasile mai menționează şi cele 31 de episcopii care urmau să fie supuse Ohridei şi între ele sunt amintite Drâsta (Dorostolon) şi Bodinis (Bononia-Vidin). Tot acestui context religios îi aparține şi episcopia de Debiskos (Tibiscum), localizat la Jupa, lângă Caransebeş.

Organizarea bisericească fixată de Vasile II se va menține mai târziu, căci în vremea lui Alexios I Comnenul întâlnim într-o „Notitia episcopatuum” o episcopie a vlahilor, dependentă de Ohrida. Într-o altă „Notitia episcopatuum”, tot din vremea lui Vasile, se precizează chiar locul, unde episcopia

vlahilor îşi avea sediul şi anume la Vrianuţi, localitate identificată de cercetători cu Vrania, pe Morava de sud. Numele unui preot al acestei episcopii, Ioan, este cunoscut în sec al XI-lea, după o însemnare pe un manuscris din Biblioteca Bisericii Sfântului Clement, din Ohrida, dar nu cunoaştem nici un nume de episcop.

Creştinarea ruşilor

Evenimentul major petrecut în timpul domniei lui Vasile al II-lea a fost creştinarea ruşilor, cel mai mare popor slav, şi prin această intrare a lui în sfera de cultură şi spiritualitate bizantină. Când împăratul bizantin avea să lupte împotriva uzurpatorului Bardas Focas în 988 şi nu dispunea de suficiente forțe militare, a apelat la cneazul Vladimir, pentru ajutor, demers explicabil în baza tratatului încheiat de Ioan Tzimiskes cu Sviatoslav, potrivit căruia ruşii se obligau să îi ajute pe bizantini în asemenea împrejurări. Vladimir (972-1015) a acceptat cererea împăratului, dar a pretins în schimb mâna prințesei porfirogenete Ana, sora lui Vasile. Promisiunea i-a fost făcută în acele împrejurări grele, dar după înfrângerea lui Focas, Vasile ținând seama de mentalitatea dominantă de atunci, potrivit căreia, o prințesă porfirogenetă nu poate lua in căsătorie un barbar (iar barbari erau considerați toți cei care nu aparțineau imperiului şi civilizației lui), a refuzat să o dea de soție pe sora sa Ana lui Vladimir. Drept represalii acesta a atacat Chersonul, posesiune bizantină în Crimeea, şi în aceste condiții împăratul a trebuit să cedeze. Totuşi Vasile a acceptat cu condiția ca Vladimir să se boteze şi împreună cu el tot poporul.

Prințesa Ana a pornit spre Cherson însoțită de demnitari bizantini şi mai ales de clerici. Se pare că botezul lui Vladimir a avut loc la Cherson, în catedrala oraşului, în toamna anului 988, după care în anul următor, cortegiul de clerici şi demnitari bizantini împreună cu Vladimir şi cu Ana au mers la Kiev, unde a avut loc botezarea în Nipru a întregului popor. După aceste evenimente, mulți clerici bizantini au rămas în Kiev, unde au ridicat biserici şi au slujit poporul, atât în limba greacă cât şi în cea slavă. Să ne reamintim că Bizanțul fusese inițiatorul introducerii limbii naționale în biserică, şi drept urmare slavona fusese utilizată în Moravia, Serbia şi Bulgaria.

În ce priveşte data la care a avut loc botezul şi căsătoria lui Vladimir, există păreri diferite. Biserica rusă a adoptat în mod oficial anul 988, luând în considerare relatările din Cronica lui Nestor. De aceea în anul 1988 s-a sărbătorit cu mare fast mileniul botezului ruşilor. De altfel, mulți istorici moderni de renume nu sunt de acord cu această dată şi pledează pentru anul 989 (printre aceştia şi Dimitrie Obolensky), care este mai probabilă deoarece misiunea varego-ruşilor trimişi de Vladimir se

va fi terminat abia după înfrângerea lui Bardas Focas, la Abydos, care a avut loc în acest an, şi numai după victorie cneazul rus putea cere o recompensă iar Vasile tot după înlăturarea crizei avea timp să se ocupe de căsătoria surorei sale.

Încă nelămurită este problema dacă Vladimir a fost iniţiat în creştinism cu un an sau doi înainte de a se boteza la Cherson în vederea căsătoriei cu Ana sau au făcut acest lucru numai obligat de acest eveniment (cum spune cronica lui Nestor). Izvoarele nu sunt prea clare în această privinţă. Potrivit opiniei lui D. Obolensky, încreştinarea lui Vladimir s-ar fi făcut în două etape, şi anume: el ar fi fost timp de un an sau doi catehumen la Kiev, iar la Cherson a avut loc botezul propriu-zis. Aşa procedase şi prinţesa Olga care fusese iniţiată în credinţa creştină la Kiev şi a primit botezul cu mare fast în 957 la Constantinopol, naşă fiind chiar împărăteasa Elena, soţia lui Constantin Porfirogenetul. Un rol în iniţierea lui Vladimir în credinţa creştină va fi avut şi bunica sa Olga. Totuşi Kievul rămâne un puternic centru păgân din cauza vargeilor şi ruşilor, legaţi de cultele tradiţionale păgâne. Aşa s-ar explica de ce unele izvoare ne vorbesc de cinstire de către Vladimir a divinităţilor divine în frunte cu Perun. Nu trebuie uitat că Vladimir era fiul lui Zviatoslav, păgân şi anti-bizantin feroce. Schimbarea de atitudine a lui Vladimir în favoarea creştinismului trebuie pusă pe seama legăturilor cu Bizanţul, mai ales că în acea vreme exista o propagandă puternică în vederea câştigării ruşilor la islamism, din partea bulgarilor de pe Volga ori la iudaism de la kazari. Papa la rândul său făcea demersuri să-l atragă pe Vladimir la credinţa Romei. Se spune că Vladimir i-a ascultat pe toţi şi i-a refuzat. Când a auzit de la bulgari că islamul interzice credincioşilor să bea vin, Vladimir le-a răspuns: „Băutura este bucuria ruşilor, noi nu putem exista fără ea” şi i-a expediat. Propunerea misionarilor bizantini l-a atras şi a trimis la Constantinopol delegaţi să se informeze asupra doctrinei şi cultului. Aceştia au fost cuceriţi de frumuseţea liturghiei la care au asistat în biserica Sânta Sofia, când li s-a părut că văd coborându-se din cer îngeri, care slujesc împreună cu preoţii. Fastul slujbelor bizantine şi măreţia locaşului de cult i-au cucerit.

Concurenţa cea mai mare pentru câştigarea ruşilor o reprezenta însă papa prin imperiul german, restaurat şi organizat de regii saxoni. În a doua jumătate a sec al X-lea, Biserica Romei a înregistrat succese răsunătoare în procesul de creştinare prin convertirea slavilor de la marea Baltică şi a polonezilor. Luase fiinţă episcopatul de Praga, iar misiunea s-a extins până în Scandinavia. Demersurile făcute pe lângă ruşi nu au fost însă încununate de succes. Prestigiul bizanţului era mai mare şi diplomaţia lui mai fină.

Administraţia şi politica economică

Vasile al II-lea a fost un geniu militar petrecând 39 de ani pe câmpul de luptă. Dar în acelaşi timp s-a dovedit şi bun administrator al imperiului. După înlăturarea parakimomenului Vasile el nu a avut nevoie de un alt prim-ministru, sarcina aceasta luându-şi-o personal. S-a înconjurat însă de oameni capabili, nu numai pentru război ci şi pentru administrarea imperiului. Toate hotărârile importante le lua însă el personal. Ţelul său era nu numai să măreacă teritoriile imperiului pentru a atinge extinderea şi prestigiul de altă dată ci să-i dea şi o ordine interioară care să-i garanteze prosperitate şi continuitate. Deşi mai toată domnia lui a fost plină de confruntări cu duşmani iar economia a avut mult de suferit, totuşi Vasile lasă la moartea sa din 15 dec 1025 tezaurul statului plin cu 200 000 livre de aur adică 65000kg, la care se adaugă mari cantităţi de bijuterii ascunse din ordinul împăratului în galerii subterane săpate în formă de labirint.

Mari cheltuieli a trebuit să facă împăratul şi pentru refacerea daunelor provocate de un puternic cutremur, care a avut loc la 25 oct 989. Numeroase turnuri de la zidul de apărare au fost distruse, cupola Sfintei Sofia a căzut, trebuind a fi refăcută de arhitectul armean Tiridates, alte cupole de la cca 40 de biserici din Constantinopol au avut aceeaşi soartă.

Sarcina cea mai grea în refacerea vieţii economice o avea Vasile în luptă cu aristocraţia funciară. Marii feudali posedau întinse domenii pe care le dobândiseră pe seama ţăranilor, dispuneau de mii de sclavi şi de servitori cu care se putea înfiinţa o armată; deţineau funcţii politice administrative şi militare şi exercitau o mare influenţă in societatea bizantină. Din rândurile acestora se ridicaseră uzurpatori ca Skleros, Focas, iar pe domeniile lui Eustatie Maleinos, generalii proclamaseră ca împărat pe Focas în 987. tot aceşti aristocraţi îl trădaseră pe Vasile în prima sa campanie anti-bulgară care s-a soldat cu înfrângerea de la Porta Traiana. Toate acestea Vasile nu le putea uita şi nici lăsa ca plângerile ţăranilor care fuseseră nedreptăţiţi să rămână fără răspuns.

Slăbirea păturii ţărăneşti avea grave consecinţe asupra puterii armatei şi a tezaurului public. De aceea împăratul reia politica anti-feudală inaugurată de Roman Lecapenul în 922 şi emite la ian 996 o Novella prin care anula prevederea de prescripţie după 40 de ani pentru bunurile dobândite de la oamenii săraci în chip ilegal. Toate aceste bunuri trebuiau restituite imediat şi fără compensaţii. Legea menţiona expres familiile Focas şi Skleros, care se îmbogăţiseră peste măsură. Prin aceeaşi lege se interzice extinderea bunurilor funciare ale bisericilor pe seama proprietăţilor ţărăneşti. De aceea mănăstirile fondate pe pământurile ţăranilor, cu un număr mic de monahi, sunt considerate doar case de rugăciune şi supuse statului respectiv; ele nu trebuie să fie supuse episcopului şi să plătească

acestuia dajdia canonică. Numai mănăstirile cu un număr mai mare de 8 călugări intrau sub ascultarea episcopului, dar nu aveau voie să-şi lărgească proprietatea funciară.

La câțiva ani după Novella din 996 împăratul ia alte măsuri împotriva feudalilor: îi obligă să plătească impozitele pentru țăranii care nu erau în stare să şi le achite. Până aici, această obligativitate intra în seama vecinilor şi a obştii țărăneşti, iar sistemul este cunoscut sub numele de Allelengyon. Obligativitatea impusă celor bogați reprezenta o grea sarcină, de aceea a provocat vii proteste, la care s-a asociat şi patriarhul Serghie. Împăratul nu a cedat şi a rămas ferm în hotărârile sale. Uneori aversiunea sa împotriva bogătaşilor a mers atât de departe încât a depăşit chiar legile. De pildă, aşa a procedat cu Eustatie Maleinos din Cappadocia, care l-a găzduit pe împărat prin 1001, când acesta se întorcea dintr-o expediție din Siria de Nord. Vasile s-a bucurat de ospitalitate extraordinare, pentru care a şi adus mulțumiri gazdei sale dar a fost intrigat de bogăția lui imensă şi mai ales de mulțimea de oameni care îl serveau, de aceea l-a luat cu sine la Constantinopol, unde l-a reținut pentru totdeauna, iar imensa sa avere a fost confiscată în folosul statului.

Totuşi lupta împotriva feudalilor nu va lichida forța acestora, căci după moartea împăratului la 15 dec 1025 ei vor decide destinul imperiului contribuind la năruirea imensei bogății lăsate de împărat şi la destrămarea lui teritorială. Nicicând imperiul nu va mai atinge lărgimea teritorială şi unitatea geografică realizate de împărat cu atâta trudă: peninsula Balcanică, Italia de sud, Asia Mică, Siria de nord, Mesopotamia Superioară, Armenia şi Trans-Caucazia. De aceea domnia lui Vasile rămâne cea mai glorioasă după cea a lui Iustinian, depăşindu-o pe aceasta prin durată.

Epigonii dinastiei macedonene. Puterea în mâinile aristocrației civile. Declinul imperiului

Anii 1025-1057

Moartea lui Vasile II Macedoneanul reprezintă o reprezintă o răscruce în istoria Bizanțului. Când am vorbit de periodizarea istoriei bizantine am arătat că prima fază a Evului Mediu bizantin se încheie la anul 1025, anul morții marelui împărat. Cursul pe care îl vor lua evenimentele sub succesorii lui Vasile II până la ultimul reprezentant, împărăteasa Teodora, care moare la 1057, arată că într-adevăr istoria bizantină urmează altă cale. Împărații care se vor succeda vor fi slabi, cheltuitori, plini de vicii şi fără calități de buni militari. Cu excepția lui Constantin, fratele mai mic al lui Vasile, care îi va succeda imediat la tron pentru o perioadă scurtă, dinastia macedoniană va fi reprezentată prin femei, de fapt cea mai lungă perioadă de fiica acestuia Zoe, care se va căsători cu trei împărați.

În secolul al X-lea dinastia macedoneană avusese la conducere, când ea nu putea fi asigurată prin proprii dinaşti-bărbaţi, distinşi generali şi buni oameni politici. Acum situaţia este complet schimbată; cei care domină treburile politice sunt membrii aristocraţiei civile, adică înalţii funcţionari din capitală şi senatorii, mari proprietari de pământuri şi rivali ai aristocraţiei militare. Faţă de aceşti aristocraţi civili Vasile II arătase un mare dispreţ, pe unii i-a deposedat de bunuri ori i-a păgubit prin legile pe care le promulgase. Acum aceştia găsesc prilejul să-şi ia revanşa şi să se răzbune. Legile nefavorabile lor sunt acum anulate şi ca urmare ţăranii liberi, din care se recruta armata şi se primea un impozit, rămân neprotejaţi. Ostaşii legaţi de glie se vor împuţina şi vor fi înlocuiţi cu mercenari, mai slabi luptători şi în acelaşi timp mai costisitori. Asistăm astfel la subminarea bunurilor militare şi a finanţelor statului. Structura economică şi socială a statului, ca şi situaţia politică suferă o schimbare fundamentală.

Toate acestea au loc când la frontierele imperiului îşi fac apariţia noi popoare barbare: la Dunăre, pecenegii; în Italia normanzii iar în Asia Mică, turcii selgiucizi. Fiecare la rândul său va profita de slăbiciunea militară şi economică a imperiului, făcând şi incursiuni de pradă ori cucerind teritorii bizantine.

Pe plan ştiinţific-cultural are loc către mijlocul secolului al XI-lea o înviorare a ştiinţei şi culturii, prin reorganizarea Universităţii din Constantinopol, graţiei unor personalităţi de primă mână. În schimb, în domeniul religios se înregistrează cea mai dureroasă criză în relaţiile dintre cele două biserici, a Răsăritului şi a Apusului, care duce la Schisma cea Mare de la 1054.

Constantin al VIII-lea (1025-1028)

Vasile al doilea moare în mod neaşteptat tocmai când se pregăteşte să plece spre Italia, unde vroia să-şi unească armata cu cea a lui Vasile Boyoannes, în vederea curăţirii teritoriilor bizantine de arabi. El avea 68 de ani. Nefiind căsătorit nu avea copii și succesor la tron vine fratele său Constantin, care îi fusese asociat încă din copilărie. Acesta trăise toată viața în umbra lui Vasile, rămânând străin afacerilor publice, neluând din putere decât avantajele și plăcerile, după cum se exprimă Charles Diehl. În rest a fost un ”mare prieten al plăcerii și mesei”, pasionat după întrecerile din hypodrom și circ, de spectacole și cheltuitor. Îi plac foarte mult jocurile cu zarul, încât atunci uita totul chiar și de masă, plăcerea sa favorită. Se spune că ambasadorii, pe care trebuia să-i primească și să trateze cu ei

afaceri publice erau neglijați. Absorbit de plăceri nu a observat cum i-a trecut viața fără să se gândească măcar la căsătoria celor trei fiice ale sale. Cea mai mare, Evdochia, a intrat în mănăstire, fiindcă o boală din copilărie, variolă, îi desfigurase fața. Celelalte două surori, Zoe și Theodora se maturizaseră încet în obscuritatea gineceului și nici unchiul lor Vasile, care le iubea, dar mult prea ocupat, nu a observat cum ele deveniseră destul de coapte. Zoe avea 50 de ani iar Teodora nu mult mai puțin.

Îmbolnăvindu-se și simțindu-și sfârșitul aproape, Constantin s-a trezit din lunga nepăsare și a hotărât să-și asigure succesiunea la tron prin căsătoria uneia dintre fiicele sale, Zoe și Teodora, care să dea soțului legitimitatea domniei. A fost ales în acest scop Roman Argyr, care îndeplinea atunci funcția de prefect al orașului Constantinopol. Acesta era un om de origine nobilă și cu înfățișare frumoasă deși avea peste 60 de ani; din nefericire era însurat, își iubea soția, iar aceasta îl adora. Această dificultate nu l-a oprit pe Constantin al VIII-lea. Când vroia ceva avea procedee expeditive și argumente fără replică: el dădu lui Roman să aleagă între divorț și pierderea ochilor și pentru a-i înfrânge mai repede rezistența, mai ales pe a soției sale, el ordonă, simulând o mânie violentă, să aresteze imediat pe prefect. La această veste soția lui Roman, foarte emoționată, înțelese că trebuie să dispară, dacă vroia să-și salveze soțul; ea se închise într-o mănăstire și Roman se căsătorise cu Zoe (Fig. Byz. p.300), chiar dacă între ei era relație de rudenie, peste care patriarhul Alexie a trebuit să treacă ”în interesul statului”. Trei zile mai târziu, 11 nov 1028, Constantin al VIII-lea murea cu sufletul liniștit și cele două fiice împreună cu ginerele său puneau stăpânire pe imperiu.

În scurta domnie de mai puțin de trei ani, Constantin ia măsuri în administrația imperială care schimbă ordinea lăsată de celebrul său frate. Conducerea guvernului revine în mâinile eunucilor, pe care îi izgonise Vasile iar cei mai buni militari și funcționari sunt schimbați cu indivizi mediocri și incapabili. Sever și chiar dur s-a arătat Constantin în pedepsele grave date cu ușurință celor slabi, care mergeau până la orbire și nejustificate, fiindcă se bazau pe calomnii și lipsă de discernământ.

Roman al III-lea Argyr (1028-1034)

Cu toate că Psellos îl prezintă ca un om mediocru, de necomparat cu marii oameni din trecut, el a fost totuși cel mai însemnat din suita celor cinci împărați ajunși pe tronul Bizanțului după moartea lui Vasile. Este considerat singurul căruia trecutul familial și personal îi dădeau un oarecare prestigiu

și în același timp capacitate să conducă o armată. Ca reprezentant al aristocrației civile, politica sa economică se va deosebi de cea a lui Vasile. El desființează impozitul *allelengyon,* pe care îl fixase Vasile, ca opreliște în calea îmbogățirii marilor proprietari de domenii în dauna micii proprietăți țărănești. Prin aceasta el lăsă calea liberă celor bogați să acapareze bunurile țăranilor liberi, periclitând astfel baza recrutării armate și plata unui important impozit.

Căsătorit cu Zoe, Roman socotea că este dator față de el, de Zoe, de răposatul împărat, socrul său, și de rațiunea de stat să dea cât mai curând un moștenitor imperiului. Mihail Psellos care avea un rol important la palat ne relatează prin ce mijloace magice, fiziologice și de amulete au încercat Roman și Zoe să-și realizeze dorința. Dar vârsta lor i-a împiedicat să-și realizeze dorința. De aceea împăratul Roman descurajat, a lăsat deoparte rațiunea de stat și pe soția sa și s-a mulțumit să guverneze bine monarhia.

Zoe nu a fost însă mulțumită cu indiferența în care o lăsase soțul și s-a simțit jignită în amorul propriu, și ceea ce a deranjat-o și mai mult a fost faptul că împăratul a pus capăt cheltuielilor ei imense și fără rost. Furioasă, Zoe își caută consolarea și o găsi fără greutate. Cu talentul său de neîntrecut de portretist și povestitor, Charles Diehl ne prezintă cu farmec, în Fig. Biz. I, p. 378, această împărătească, ”care timp de aproape un sfert de secol avea să umple palatul cu aventurile ei scandaloase”. Amănunte despre ea ne dă cu prisosință Psellos, unul din oamenii cei mai inteligenți, remarcabili, pe care i-a produs Bizanțul, iar Diehl știe să le folosească. Psellos a fost, prin funcțiile sale importante de la palat, unul dintre cei mai apropiați împărătesei, de aceea a și cunoscut-o bine. Relatările lui atât de bogate au făcut ca în istoria bizantină, Zoe să fie una dintre cele mai cunoscute împărătese. Ea trecea ca o femeie frumoasă și unii istorici văd dovada acestei frumuseți în portretul mozaic din galeria dreaptă a Sfintei Sofii, unde alături de unul dintre soții ei, este reprezentată ca făcând o importantă danie marii biserici.

Mie mi se pare acest portret destul de schematizat, nu mult deosebit de al altor împărătese din tablouri votive de la Sfânta Sofia, ori din alte părți. De aceea, pentru a sugera cititorului o imagine mai apropiată de portretul fizic și psihic al împărătesei, îl sfătuiesc să citească paginile scrise despre ea de către Charles Diehl, din care spicuiesc: ”Se pare că semăna cu unchiul ei Vasile, avea ochi mari, umbriți de sprâncene dese, nasul puțin încovoiat, admirabil păr blond. Tenul și trupul ei erau de o albeață strălucitoare. Toată ființa ei era de o grație și o armonie incomparabile. Cine nu ar fi știut câți ani are, spune Psellos, ar fi crezut că vede o fată tânără. De statură mijlocie dar zveltă și bine făcută, avea o ținută cu totul elegantă. Și deși mai târziu s-a îngrășat puțin, fața i-a rămas minunat de tânără.

La 72 de ani, atunci când mâinile tremurânde și spatele încovoiat îi trădau bătrânețea, fața ei, declara în continuare Psellos, strălucea de o frumusețe proaspătă." În sfârșit, avea o înfățișare cu adevărat imperială. Totuși nu-i plăcea peste măsură ceremonialul. Foarte preocupată de frumusețea ei, se simțea mai bine în toalete simple decât în rochiile grele, tivite cu aur, pe care le impunea eticheta și sub găteala grea a diademei și a bijuteriilor somptuoase, după expresia biografului ei: "ea își înfășura trupul frumos într-o rochie ușoară". În schimb ea adora parfumurile și cosmeticele; ea trimitea să i le aducă din Etiopia și din India, iar apartamentul ei în care ardea tot anu focuri mari pentru pregătirea cremelor și aromatelor, pe care i le fabricau cameristele, semăna cu un laborator. Și de fapt ea trăia acolo, mai bucuroasă decât unde. Îi plăcea foarte puțin aerul de afară, plimbările prin grădini, tot ce putea întuneca strălucirea falsă a unei figuri și strica o frumusețe silită de aici înainte să se păstreze… Un compliment o încânta, când i se vorbea de vechimea familiei și de gloria unchiului ei Vasile, mai încântată decât atunci când i se vorbea de ea însăși. Și devenise o distracție printre curteni să o facă să creadă că nu puteau să o vadă fără să se îndrăgostească de ea. Cheltuitoare pentru ea însăși, generoasă prostește pentru alții, ea risipea nebunește; dar în unele împrejurări știa să fie neînduplecată și crudă. În sfârșit, ca o bună bizantină, era credincioasă… "Foarte mândră de frumusețea ei, convinsă că era irezitibilă, furioasă că-și pierduse în gineceu cei mai frumoși ani ai tinereții, plină de dorințe nesatisfăcute și sedusă de atracția necunoscutului, la peste 50 de ani avea să umple orașul și curtea de zgomotul aventurilor sale, cu atâta înfocare și așa de puțină discreție, încât contemporanii s-au îndoit câteodată de echilibrul judecății ei."

Această împărătească neglijată de Roman își va găsi consolarea în prietenia unui tânăr, Mihail din Paflagonia, de origine modestă, dar frate al eunucului Ioan Orphanotrophul, unul dintre intimii împăratului și cu mare trecere la palat. Cu acesta se va și căsători, după ce Roman va fi omorât într-un complot pus la cale de împărătească. După spusele lui Psellos împăratul pare să fi fost lent otrăvit și apoi înecat de unul din servitorii lui în baie, în seara zilei de 11 aprilie 1034.

Timp de șase ani, cât a fost în fruntea imperiului, Roman a beneficiat de prestigiul pe care statul bizantin și/l dobândise în exterior, datorită lui Vasile al II-lea. De aceea, nici problemele externe nu au fost deosebit de grele. La granița cea mai mobilă, din Orient, sunt înregistrate unele încercări ale arabilor de a se extinde spre Apus, cu care prilej au și înregistrat unele victorii asupra armatei bizantine. Numirea bravului general George Maniakes și tratativele duse la fața locului și la Constantinopol vor contribui la menținerea păcii și la o situație favorabilă împeriului. În cadrul acestor ostilități chiar împăratul Roman s-a pus în fruntea armatei bizantine, de 2 ori, în 1030 și 1032.

Cu excepția unor incursiuni ale pecenegilor la Dunăre, despre care vom vorbi mai departe, bilanțul politicii externe a lui Roman poate fi apreciat ca pozitiv.

Mihail al IV-lea (12 aprilie 1034-10 decembrie 1041)

Era fratele puternicului eunuc Ioan Orphanotrophul, care avea în mâna sa conducerea administrației imperiului. În afară de Ioan mai erau încă trei frați și o soră, toți cu funcții modeste: Mihail fusese zaraf, la fel ca și fratele lui Niceta, iar alți doi frați, Constantin și George erau vraci vindecători, de fapt înșelători, după mentalitatea timpului. Sora sa era căsătorită cu Ștefan, muncitor în arsenalul armatei din Constantinopol, de aceea mai este numit ”calafatul”.

Familia provenea din Paflagonia, iar venirea ei la putere însemna o degradare a demnității imperiale. Ioan Orphanotrophul, a încercat totuși ca prin intermediul fratelui său Mihail, să creeze o dinastie proprie. De aceea a înlocuit în funcție pe toți care i-ar fi stat în cale și a numit în locul lor pe frații săi sau alte persoane apropiate. De pildă, Niceta a fost avansat la funcția de guvern al Antiohiei, iar cumnatul său Ștefan, comandant al unei importante flote trimisă în Sicilia împotriva arabilor, dar incapacitatea de conducător a contribuit la insuccesul expediției. Lacom de avere și de putere, Ioan Orfanotroful a înlăturat din importante funcții și a confiscat averea multor generali și demnitari, care fuseseră colaboratori de seamă ai lui Vasile al II-lea. Mai mult decât atât Ioan a râvnit gradul suprem, acela de patriarh, dar nu l-a putut înlătura pe Alexios.

În aceste condiții aria de acțiune a împăratului Mihail era în multe privințe limitată și aceasta cu atât mai regretabil cu cât, se pare, potrivit relatărilor tuturor cronicarilor și a marelui contemporan al său Mihail Psellos, că împăratul era un om ponderat și serios, în ciuda lipsei de instrucție. El s-a achitat conștiincios de obligațiunile militare și pe cât a putut a păstrat în funcții oameni capabili, iar pe prieteni nu i-a avansat atât de repede pe cât ar fi dorit frații săi.

Cu toate că economia a scăzut și acest lucru s-a reflectat în devalorizarea monedei, iar la Dunăre au avut loc în 1033 și 1036 incursiuni prădalnice ale pecenegilor, totuși împăratul Mihail s-a pus în fruntea armatei în 1040 și a potolit răscoala bulgarilor și a altor populații din vestul Peninsulei Balkanice, conduse de Petre Delianu, un nepot al țarului Samuel. Răscoala avea la bază nemulțumirile populației create de obligativitatea plătirii impozitului în bani iar nu în natură, așa cum era fixat de Vasile al II-lea. Tot în vestul Peninsulei Balkanice bizantinii au fost mai puțin norocoși în lupta lor de a aduce la ascultare pe prințul de Zeta, Ștefan Voislav.

În Sicilia, cum am amintit-o, încercările bizantine de a alunga pe arabi au eșuat, datorită incompetenței lui Ștefan, cumnatul lui Ioan Orfanotroful, care a aruncat vina pentru eșec pe bravul

general George Maniakes și a uneltit chemarea acestuia la Constantinopol, soldată cu arestarea. Italia de sud a fost și ea limitată de cuceririle normande, bizantinii putând păstra cu greu cetățile Tarent și brundisium.

Pe frontul oriental, în Mesopotamia și Siria, au continuat fricțiunile locale bizantino-arabe din cauza reținerii populației de a plăti impozitele datorate Bizanțului și a pretențiilor ridicate de califul Egiptului de a controla Alepul. Unele dificultăți au apărut și în Armenia, Georgia și Caucaz, unde familiile aristocraților militari nu vroiau să colaboreze cu împăratul paflagonian, organizând chiar revolte.

În Armenia, după moartea regelui Ioan Sempad și a fratelui său Asho dîn 1040, împăratul Mihail a pretins orașul Ani, care fusese promis Bizanțului în timpul lui Vasile al II-lea prin tratatul de la 1021 dar tânărul rege Kakig al II-lea, fiul lui Ashod, s-a opus, și armata bizantină trimisă în regiune a fost înfrântă în 1042. La total general însă se poate spune că Mihail al IV-lea a menținut teritoriul imperiului pe care-l moștenise.

Viața sa particulară a fost însă plină de suferință. Conviețuirea cu Zoe n-a mers după cum aceasta visase. La scurtă vreme după încoronare împăratul simulând pasiune și gelozie pentru împărăteasă a obligat-o să se retragă în gineceu și i-a limitat libertatea de mișcare și de acțiune. El era și foarte bolnav; suferea de epilepsie și boala se agrava. Dar se pare că atitudinea adoptată față de Zoe avea la bază în realitate teama de a nu-l otrăvi pe ca pe Roman al III-lea precum și remușcările crimei la care îl împinsese. Aceste remușcări par să fi determinat ca în clipa morții să nu dorească s-o vadă pe Zoe.

Toate acestea l-au făcut să caute iertarea și să dobândească vindecarea de boală, prin pelerinajul la moaștele sfântului Dumitru de la Thessalonic și aducerea la palatul imperial a unor călugări înduhovniciți care se rugau pentru el. Se spune că unora dintre aceștia le-a dat să doarmă chiar în patul imperial, sperând ca să fie sfințit în acest mod. El prefera să doarmă jos. A zidit și o mănăstire la Constantinopol închinată sfinților Damian și Cozma, doctori fără de argint. În această mănăstire i-a fost dat să se și retragă cu câteva zile înainte de moarte și să îmbrace haina monahală. Retragerea în mănăstire și îmbrăcarea hainei monahale au fost grăbite de nepotul său de la soră, Mihail, și de Ioan Orfanotroful, care vroiau să asigure continuitatea dinastiei în sânul familiei. Așa s-a și întâmplat, căci Ioan a determinat-o pe Zoe, împărăteasa legitimă, să-l adopte ca fiu pe Mihail, în Biserica Sfânta Maria din Vlaherne, după obiceiul străvechi, în cadrul unei ceremonii religioase. Potrivit tradiției Mihail al IV-lea a fost așezat pe genunchii împărătesei și i s-a acordat în același timp,

titlul de Caesar. Toată această solemnitate s-a petrecut în fața demnitarilor de la curtea imperială și a poporului.

După moartea la 10 decembrie a lui Mihail al IV-lea în mănăstirea sfinții Damian și Cozma rămâne succesor la tron Mihail al V-lea, a cărui domnie va fi doar de 132 de zile, până la 21 aprilie 1042.

La început Mihail a fost prudent, arătând cel mai mare respect împărătesei Zoe și unchiului său Ioan Orfanotroful. Curând însă omul de încredere al împăratului devenise celălalt unchi al lui Constantin, căruia împărăteasa Zoe, la cererea lui Mihail îi acordă titlul de nobilissimus. Cu sprijinul său, împăratul exilează pe împărăteasa Zoe la mănăstire, chiar în prima zi de Paște din 1042, în insula Prinkipo din Marea Marmara, ordonând să îmbrace haina monahală și să-și taie părul. A cerut chiar să-i fie adus acest păr pentru a se convinge că ordinul a fost îndeplinit. Cronicarii vremii spun că i-a fost adus lui Mihail părul înălbit al împărătesei; ea îl avusese blond și atunci i s-a cărunțit. Pretextul exilului comunicat poporului a fost tentativa împărătesei de a-l otrăvi. În realitate era însă dorința de putere nelimitată. Tot spre exil îl sortise și pe patriarhul Alexis, dar acesta nu s-a lăsat intimidat, a poruncit să se tragă clopotele bisericii și populația s-a revoltat, năpustindu-se asupra palatului imperial. Înfricoșat, împăratul a trimis să fie adusă împărăteasa, care a fost arătată poporului din balconul imperial al hypodromului. Se spune în graba sa de a potoli mulțimea împăratul nu a lăsat-o pe Zoe să-și schimbe îmbrăcămintea monahală, ci doar i-a pus pe deasupra o mantie roșie imperială. Mulțimea nu s-a liniștit ci s-a revoltat și mai puternic. Palatul imperial a fost din nou asaltat iar în biserica Sfânta Sofia a fost adusă din mănăstirea Petrion din Constantinopol, Teodora, sora lui Zoe și proclamată fără voia ei împărătească. Imperiul avea acum două femei împărătese: Zoe și Teodora. Când porțile palatului au fost sparte împăratul Mihail și unchiul său Constantin n-au avut timp decât să fugă cu barca la mănăstirea Studios, unde au căutat azil în altar. Ei au fost prinși, orbiți în piața publică și apoi exilați în câte o mănăstire separată fiecare.

Așa s-a terminat aventura împăratului Mihail al V-lea povestită cu amănunte și talent de un martor ocular și înalt funcționar, Mihail Psellos. Evenimentul acesta este caracteristic pentru modul în care se declanșau nemulțumiri populare în capitala imperiului și pentru daunele materiale pe care le provocau, căci mulțimea pătrunsă în palatul imperial a distrus valori de seamă, a furat bani și bijuterii și lucruri de mare preț. Pe de altă parte, cele întâmplate sunt o dovadă a atașamentului popular față de reprezentanții legitimi ai unei dinastii, în cazul de față cea macedoneană.

Perioada când monarhia bizantină s-a aflat în mâna a două femei bătrâne a fost scurtă (aprilie-iunie 1042), căci Teodora ieșită din mănăstire renunță la conducere, iar Zoe se căsătorește pentru a treia oară la vârsta de 64 de ani cu Constantin Monomahul. Guvernarea imperiului de către cele două împărătese a fost echilibrată și înțeleaptă: nu au luat măsuri care să tulbure administrația imperială, ci, dimpotrivă, au înlăturat funcționarii corupți, numiți de Mihail al V-lea și nobilissimul Constantin, încercând astfel să stârpească venalitatea, care era împotriva legilor.

Constantin al IX-lea MONOMAHUL (12 iunie 1042 – 11 ian. 1055)

După înlăturarea lui Mihail al V-lea Zoe se hotărăște să ia în căsătorie pe Constantin Monomahul, un reprezentant al aristocrației civile, pentru care se pare, împărăteasa nutrise o simpatie atunci când era soția lui Mihail al IV-lea. Constantin fusese chiar exilat politic în insula Lesbos, la Mytilene, unde stătuse vreo 12 ani. Cronicarii timpului ni-l descriu ca fiiind un barbat atletic, ”frumos ca Ahile” (Psellos, VI, 12,126) și în același timp elegant, preocupat de înfățișarea exterioară cu succes la femei, glumeț, zâmbitor și totdeauna binevoitor cu cei din jur. Toate acestea îl făceau simpatic și iubit de popor, căci era și darnic. În același timp ca împărat Constantin s-a dovedit om inactiv, iar domnia lui este considerată perioada când se pune capăt politicii ofensive de cuceriri. Psellos spune despre el că a privit domnia ca ”un repaus de oboseli și prilej de a-și satisface plăcerile” (VI, 47). A fost de aceea un suveran mediocru, căci, după cum spune același cronicar ”învestit cu puterea regală acest om nu a guvernat bine treburile statului, nici cu vigoare, nici cu prudență. El nu a înțeles demnitatea regalității, care cere întotdeauna un suflet prezent, bun administrator al treburilor publice.” Inactivitatea aceasta ar putea fi explicată și prin aceea că în momentul preluării funcției era destul de bolnav, abia se putea mișca, aproape paralitic. Detenția în insula Lesbos, orașul Mytilene, lăsase probabil urme asupra sănătății lui. Cu toată această incapacitate de mișcare, el a făcut față cu eroism obligațiilor de protocol. Constantin a fost însă un mare cheltuitor, secătuind tezaurul statului prin daniile exagerate făcute favoriților și favoritelor sale ori prin ctitorii fastuoase, ca de pildă Biserica Sfântul Gheorghe, din cartierul Mangan ori Noua Mănăstire din insula Chios.

Astfel, Constantin era un om inteligent și cultivat încât el se va cultiva de o echipă de oameni de știință și cultură contribuind astfel la renașterea învățământului.

Înainte de căsătoria cu Zoe, Constantin mai fusese însurat de două ori și vroia să facă și a treia cu Sklerena, o iubită a lui din familia Skleros, dar i se opuneau canoanele. Sklerena îi arătase o mare

afecțiune și fidelitate în detenția de la Mytilene, fiind alături de el. Era o femeie frumoasă și distinsă, încât se spune că un curtean i-a făcut o dată un compliment care a plăcut tuturor. Trecând cortegiul imperial, acest curtean a strigat de pe margine, salutându-o pe Sklerena cu vorbele preluate din Homer, puse de acesta în gurile bătrânilor ce au salutat-o pe Elena: ”NU, nu este un lucru blamabil că troienii fac război pentru o femeie atât de frumoasă”.

După încoronare el a obținut asentimentul împărătesei Zoe s-o aducă la palat în baza unui ”contract de prietenie” și chiar să-i acorde titlul de Augusta (Sebaste), ceea ce atrăgea după sine participarea acesteia la festivitățile de protocol și chiar la consilii de coroană. Poporul suporta cu greu prezența Sklerenei la palat și vedea în aceasta lezarea drepturilor împărătesei legitime. Rezolvarea a adus-o moartea timpurie a Sklerenei, spre marea durere a împăratului. Ea a fost înmormântată în mănăstirea Sfântul Gheorghe din cartierul Mangan, fondată de împărat.

Locul Sklerenei l-a luat în curând o frumoasă prințesă alană, care se afla ca ostatecă la palat. și aceasta a fost cinstită cu titlul de Augusta, luându-i în toate privințele locul Sklerenei.

În această vreme Zoe trăia retrasă la gineceu, ocupându-se mai mult de prepararea parfumurilor și de rugăciune. Uneori picta icoane și ei i se atribuie o icoană a Mântuitorului, pentru care zidește o biserică și o așează acolo în mare cinste. Împăratul îi lasă lui Zoe toată libertatea să ia bani din tezaurul public, încât contribuie și ea prin cheltuieli fără rost la secătuirea finanțelor.

În anul 1050 Zoe moare la vârsta de 72 de ani.

Situația internă

Mijlocul secolului al XI-lea și în speță domnia împăratului Constantin al IX-lea reprezintă o etapă decisivă în cursul pe care îl cunoaște imperiul după moartea lui Vasile II, în sensul orientării spre o politică pacifistă, condusă de birocratism. Am arătat măsurile luate de împărații anteriori pentru limitarea puterii aristocrației militare. Acum se face un pas hotărâtor înainte în această direcție și se conturează pregnant clasa aristocrației civile, formată din senatori, birocrați și burghezia orășenească. În mâinile acestei clase va intra întreaga putere politică a statului și vom asista chiar la alegerea împăraților cu precădere din rândul acestei clase. Ea își va consolida puterea și prin faptul că Universitatea din Constantinopol, reorganizată sub conducerea unor mari învățați ai timpului avea printre principalele ei meniri formarea de funcționari capabili în stare să se ocupe de servicii de bază ale statului. Aristocrația birocratică devine o clasă privilegiată prin faptul că mulți înalți demnitari sunt în același timp și senatori, iar onoarea aceasta atât de râvnită va face să se înmulțească numărul

pe lor. Pe de altă parte, unii dintre demnitari primesc din partea împăratului, ca răsplată pentru serviciile aduse, mari domenii spre administrare, bucurându-se pe timpul vieții de întregul uzu-fruct.

Beneficiarii acestor danii, proniarii, nu puteau însă vinde domeniile încredințate lor ori să le lase moștenire. Veniturile scoase și scutirile de impozite de care beneficiau contribuiau la mărirea bogăției acestora și la grăbirea procesului de feudalizare a imperiului. Un sistem asemănător de gratificații este instituit pentru mănăstiri, cunoscut sub numele de charistikaria. **Dania (χαριστική)** se făcea de către împărat, patriarh, de înalți demnitari bisericești, de ctitori ori chiar de monahi. Celui căruia i se făcea dania, charisticarul, beneficia de întregul venit oferit de bunurile respective, de aceea el era interesat să le administreze bine. Deși instituția charistikariatului își are originea în secolul anterior, ea se extinde acum. Între primii charistikari se numără marele învățat Mihail Psellos. Cu toate că sistemul acesta a dus la unele abuzuri economice și morale, criticate de Ioan Oxites, viitorul patriarh al Antiohiei, totuși în general, se apreciază că el a contribuit la o mai bună administrare a pământurilor mănăstirilor. Tot în vremea lui Constantin al IX-lea sunt cunoscute unele privilegii, solemnia, acordate de data aceasta bisericilor și mănăstirilor și prin care se înțelege dreptul de a încasa impozitele în folosul lor, din anumite circumscripții financiare.

Existența proniarilor și a atâtor privilegii acordate lor și mănăstirilor a avut ca urmare crearea a și mai mari dificultăți administrației centrale. Cel mai mult de suferit a avut fiscul care nu-și putea strânge impozitele, fiindcă funcționarii respectivi nu aveau îngăduință să pătrundă în teritoriile controlate de proniari și de Biserică. Pentru a-și asigura totuși strângerea impozitelor, statul a recurs la arendași, care se puteau impune în zonele amintite. Aceștia plăteau în avans administrației centrale impozitele apreciate iar apoi realizau sume și mai mari prin încasări suplimentare de la populație. Arendașii își creiau un aparat administrativ propriu pentru strângerea impozitelor, asemănător aceluia al statului, dar se înțelege că o bună parte din impozite nu intrau în tezaurul central, ci în buzunarul unor profitori.

Cele mai grave consecințe ale schimbărilor economice și politice s-au recuperat asupra armatei și aristocrației militare. Concesiile făcute de Roman Argyr bogătașilor civili prin scutirea de impozituri allelengyon nu au fost considerate suficiente. Forța lor politică și economică trebuia să crească și mai mult și aceasta prin diminuarea puterii rivalilor lor militari.

În acest scop s-a procedat la o deplasare masivă a trupelor din Europa spre Asia și invers cu scopul de a rupe legătura dintre conducătorii militari locali și ostașii recrutați de pe domeniile lor. O măsură și mai gravă a fost anularea obligativității prestării serviciilor serviciilor militar, în schimbul

plății unei sume de bani. Acestea le-a dat prilejul bizantinilor să se eschiveze de la prestarea serviciului militar și, pe de altă parte a făcut necesară încadrarea în armată a mercenarilor străini (ruși, varegi, franci, englezi, bulgari, uzi, alani, germani, turci, etc.) nelegați de glie și de conducătorii militari bizantini, ci de cei care îi plătea, adică de împărat și de birocrații săi. S-a ajuns la armată mai puțin eficientă și mai costisitoare. Impozitul pe care militarii autohtoni îl plătiseră până aici contribuia la întărirea bugetului statului, dispare, și o dată cu aceasta se ivește necesitatea plății mercenarilor, în general infideli și mai slabi luptători. Mai mult decât atât, și acest buget militar este diminuat în numele unei politici pacifiste. Este evident că urmarea nu putea fi decât micșorarea efectivelor militare. Dar împăratul era liniștit fiindcă socotea că atât la graniță cât și în interior domnește liniștea și nu este nevoie de o armată numeroasă: ”Dușmanul stă acum în liniște iar supusul trăiește în pace. Un mare calm domnește la romei și nu există nimic, care să ne îndrepte grijile în direcția opusă” (Jus Graeco-romanum I, 621).

Cât de greșită era această apreciere o vor arăta evenimentele externe. Oricum, prin aceste măsuri sistemul themelor, întemeiat de Heraclius și care fusese păstrat ca bază administrativă și militară de toți împărații succesori, slăbește și mai mult și o dată cu el puterea statului. Chiar forța strategului scade în favoarea aceleia a praetorului, care este reprezentant al puterii civile.

Unii istorici văd totuși în reformele care au loc la mijlocul secolului al XI-lea în societatea bizantină o revenire la un sistem mai democratic decât cel monarhic al împăraților militari. Ei relevă în acest sens rolul crescut al Senatului și Poporului, cele două instituții de bază ale democrației grecești. Poporul, sau Demos, participă acum la viața politică, exprimându-și alături de Senat voința sa. Au loc adunări publice organizate pe baza corporațiilor (breslelor profesionale, care preiau funcții politice ale demelor de altă dată sau ale partidelor din hipodrom). Dar această participare a poporului la conducere a vulgarizat în ochii unui contemporan ca Psellos nivelul deliberărilor politice și a permis intrarea în demnități superioare a vulgului, stricând astfel ordinea tradițională de avansare. Dacă pentru unii istorici moderni, această pătrundere a oamenilor de jos în demnități înalte avea menirea să înlocuiască nobilimea de sânge cu o alta a capacității, pentru alții, politica aceasta a împăraților avea ca scop formarea unor partide politice favorabile lor.

O reacție la politica antimilitară a lui Constantin al IX-lea o reprezintă revoltele armate a doi generali: George Maniakes în 1043 și Leon Tornikios în 1047.

George Maniakes era considerat unul dintre cei mai buni conducători militari. El își căpătase mari merite pe frontul oriental, unde recucerise Edessa în 1032, dar succesele sale răsunătoare le-a

avut în Sicilia, începând cu anul 1038, unde recucerește de la arabi partea orientală a insulei cu orașele Siracuza și Messina. Din 1042 devine comandant suprem al armatei bizantine din Italia. Văzând în el un posibil rival, împăratul Constantin îl destituie de la comanda din Italia. Maniakes nu execută ordinul dat de împărat și este proclamat de către ostașii săi împărat, și pornește cu armata prin Tarent, Dyrrhachium, apoi pe via Egnatia împotriva Constantinopolului. Aproape de orașul Amphipolis obține o victorie împotriva armatei imperiale condusă de sebastoforul Ștefan, dar o săgeată rătăcită îl lovește mortal și cade de pe cal. Așa a luat sfârșit revolta acestui mare general, care-i oferă împăratului Constantin prilej să-și serbeze triumful în hipodrom. Acțiunea lui George Maniakes nu a rămas fără ecou în lumea bizantină, mai ales că el era privit ca model ideal de conducător militar. Îl favoriza înfățișarea sa maiestuos atletică (cca. 2,30m înălțime), voce tunătoare, mâini puternice, menite, cum spune Psellos, ”să sfărâme porți de fier și să dărâme ziduri”. Persoana sa a intrat în legendă, s-au scris despre el poezii și glorificări, care au ajuns chiar până în țările scandinave.

Revolta lui Leon Tornikios a avut un caracter mult mai amplu, la pregătirea ei participând mai mulți șefi militari, nemulțumiți de politica antimilitară a împăratului. Centrul de organizare a revoltei a fost orașul Adrianopolis. Leon se trăgea dintr-o familie de domnitori armeană și purtase titlul de patricius și vestiarius. A îndeplinit chiar funcția de strateg al Iberiei, dar acuzat de tiranie, a fost destituit și obligat să intre în monahism. Pământurile lui trecuseră în proprietatea statului. Dezbracă haina de monah, o îmbracă pe cea de general și ridicat pe scut este proclamat de armată împărat. Timp de 4 zile, 25-28 sept. 1047, capitala este asediată. Împăratul Constantin, deși bolnav de gută conduce cu curaj apărarea și în final, profitând de lipsa de decizie a lui Leon Tornikios de a da atacul hotărâtor, are timp să aducă trupe de sprijin din Asia Mică, care anihilează acțiunea uzurpatorului. Leon este prins și orbit și așa ia sfârșit și a doua încercare a reprezentanților aristocrației militare de a stopa politica dusă de împărat împotriva lor.

Renașterea învățământului și culturii

Se pare că, după moartea lui Ioan Tzimiskes, Universitatea din Constantinopol, ca învățământ public de stat, nu a mai avut un împărat pe tron, care s-o sprijine în chip deosebit. Vasile II a fost prea ocupat cu problemele militare, ca să poată acorda Universității o atenție specială. Cu toate acestea se cunosc în vremea lui și după aceea, retori și oameni de cultură de seamă, formați mai ales în școli particulare. Împărații succesori lui Vasile nu au făcut nici ei mai nimic în această privință, încât

Constantin al IX-lea rupe acest curs. Lui îi place literatura, avea gust pentru cultură și știință și vede în Universitate un fel de pepinieră în care să crească viitorii oameni de care avea nevoie administrația publică. Nu avea încredere în militari și de aceea vroia să-i înlocuiască peste tot. Prima măsură a fost să întemeieze o facultate de drept cu sediul în mănăstirea Sfântul Gheorghe în cartierul Mangan. El făcea acest lucru în jurul anului 1045 sau poate chiar mai devreme cu 3 ani, promulgând o novella (Jus Graeco-Romanum I, 618): ”despre hotărârea și propunerea profesorului de legi”. Responsabil al acestei facultăți a fost Ioan Xifilinos din Trapezunt, din familie umilă. El devine membru al senatului și primește multe privilegii și onoruri. Sarcina sa era să expună studenților cât mai clar cu putință și mai exact și să-și dedice tot timpul ziua și noaptea studierii și înterpretării lor. În același timp Ioan Xifilinos primea și titlul de ”păzitor al legilor” (nomofilax), de illustris și un salariu mare de 4 libre pe an. Toate acestea îl situau înaintea tuturor din imperiu. Cursurile erau gratuite pentru toți studenții, dar cei bogați erau îndemnați să ofere cadouri profesorilor, fără să pretindă pentru acestea nici o recompensă.

Facultatea de Filozofie

A fost întemeiată tot în aceeași vreme, dar fără să cunoaștem actul constitutiv. Șeful acestei facultăți a fost numit M. Psellos, care primește în același timp și titlul de ”consul al filosofilor”, ceea ce îl situa pe un loc foarte înalt în ierarhia bizantina, asemănător aceluia de nomophilax. Și Psselos era, după modelul colegiului de la drept, șeful tuturor filosofilor, erudiților, din imperiu. Această poziție i se pare lui Psellos atât de înaltă, ca și a patriarhului contemporan, Mihail Cerularie, fiindcă îi scria acestuia: ”La fel și eu ocup un scaun nu mai puțin important ca al tău”. Facultatea de filozofie denumită de Psellos gimnaziu (gimazion) își avea sediul la Biserica Sfântului Petru. În cadrul ei funcționau două catedre: cea de filozofie deținută de Psellos și cea de gramatică, condusă de Nicetas Byzantios (Bizantinul). Programul de învățământ urmărea să dea studenților o cultură filosofică și literatură complexă, pentru a face din ei oameni de stat și în același timp umaniști, capabili să cunoască filosofia, cultura și literatura greacă ți s-o acorde cu creștinismul. Psellos nu a separat în cursurile sale filosofia de retorică, cosmografie, geografie, logică, muzică și chiar de astrologie. Nici Nicetas nu limita gramatica la noțiunile ei elementare ori la ortografie, ci cuprindea studierea capodoperilor literaturii antice, probleme de vocabular și semantică. Colaborarea lui Psellos cu Nicetas a fost bună, căci aceasta îi fusese chiar profesor. Același lucru este valabil și pentru Ioan

Byzantinul, (numit de adversarii săi Mavropus, adică omul cu picioare negre) și care-i fusese, de asemenea, profesor lui Psellos.

Ioan Mavropus a predat din 1053 filosofia și retorica, iar mai înainte avusese o școală proprie la Constantinopol, unde studiase și Psellos. Opera lui literară și teologică este importantă, deoarece în ea găsim informații privind și teritoriul românesc.

Aceluiași grup de învățați i se adaugă Constantin Lihudis, jurist vestit, ales primministru de Mihail al V-lea și păstrat de Constantin al IX-lea. Mai târziu el devine chiar patriarh.

Avântul învățământului declanșat de această pleiadă de învățați nu a durat multă vreme din cauza inconsecvenței și irascibilității împăratului Constantin al IX-lea. El este criticat cu curaj de Constantin Lihudis pentru delapidările din tezaurul statului și din această cauză este destituit de împărat în anul 1050. va intra în disgrație și Ioan Mavropus, care devine episcop. Psellos și Xifilinos se retrag la mănăstirile de pe Muntele Olymp. Locul acestora l-a luat un favorit incapabil, logofătul Ioan.

Sub Constantin Monomahul se petrece și un eveniment de o deosebită importanță pentru viața Bisericii cu urmări care mai durează și azi. Este vorba de Marea Schismă din 1054 care a sfâșiat în două ”cămașa fără cusătură” a Mântuitorului, adică ”Biserica una sfântă” a lui. Schisma are rădăcini adânci în trecut, dar se datorează și împrejurărilor vremii și caracterului protagoniștilor acestei drame. Prin schismă se consumă oficial o despărțire care se anunțase de foarte multă vreme și luase grave proporții în secolul al II-lea sub patriarhul Photios. De data aceasta Schisma nu va mai fi trecătoare ca atunci, ci definitivă. Temperamentul lui Mihail Cerularie, ambițios patriarh ecumenic și al cardinalului Humbert, om arogant și autoritar, au contribuit la această dureroasă ruptură. Sensul mai adânc al acestui act, de care nimeni nu se aștepta să dureze vremuri, este acela al sfârșitului unor pretenții de universalitate: papa va trebui să renunțe la o universalitate ecleziastică, înțeleasă cum dorea el, după cum împăratul bizantin este silit să renunțe de a mai gândi la o universalitate politică.

Constantin al IX-lea nu a supraviețuit decât puțin acestui eveniment.

La 11 ianuarie 1055, împăratul, care demult era bolnav de gută și uzat de viață plină de plăceri pe care o dusese, se stinge din viață. Soția sa, Zoe Porfirogeneta murise încă din 1050. Mai supraviețuia doar Teodora, care va rămâne singura împărătească până în septembrie 1056, când trece din viață și ea, fără ca domnia ei să se fi deosebit prin vreo înfăptuire mai de seamă. Cu Teodora se stinge, în linie feminină, dinastia macedoneană, după ce linia masculină se încheiase, odată cu moartea tatălui ei, în 1028. cea mai strălucită dinastie din întreaga istorie a Bizanțului dispare astfel, după o existență de

aproape o sută nouăzeci de ani. În acest răstimp, imperiul de Răsărit după ce a depășit tristele urmări ale decadenței, s-a anunțat pe drumul Renașterii.

Bizanțul în perioada dintre Macedoneni și Comneni (1056-1081)

La moartea Teodorei, cea din urmă reprezentantă a dinastiei macedonene, tronul a fost ocupat de un bătrân dregător, care fusese un fel de ministru al armatei și a purtat astfel numele de Mihail al VI-lea Sratioticos sau ”cel bătrân”. Era un tipic reprezentant al aristocrației civile gata să facă concesii senatului și înalților funcționari trecând cu vederea în același timp interesele armatei. Militarii au proclamat în Asia Mică un împărat al lor, pe generalul Isaac Comneanul, care ajutat de patriarhul Mihail Cerularie, a izbutit să îl înlăture pe Mihail al VI-lea și să ocupe pentru doi ani tronul (1057-1059). De data aceasta puterea va veni aristocrației militare al cărui reprezentant era Isac, originar din Anatolia (Asia Mică). Politica pe care o duce noul suveran se opune aceleia a senatului. Pentru că tezaurul statului, atât de îndestulat pe vremea lui Vasile II Bulgaroctonul, fusese secătuit de urmașii săi, Isac I Comneanul recurge la o politică fiscală dar lovind atât în interesele aristocrației civile cât și ale Bisericii și pornind chiar la confiscări. Evident că luând asemenea măsuri el și-a înstrăinat multe simpatii din rândul Bisericii și în primul rând va duce la un conflict deschis cu însuși Mihail Cerularie. Astfel, pe lângă interesele Bisericii pe care le apăra, avea și ambiții de ordin personal tinzând la o promovare a sa într-o situație care ar fi echivalat (pe linie ecleziastică) cu demnitatea imperială. Din cauza acestei atitudini opresive dar și a cerbiciei împăratului s-a ajuns la o înveninare a raporturilor dintre basileu și patriarh, care a dus în toamna anului 1058 la exilul și trimiterea în judecată sinodală a lui Cerularie. Acesta rămâne dârz până la capăt și moare în timpul procesului. Aceste triste împrejurări lovesc în autoritatea și popularitatea suveranului care în decembrie 1059 se hotărăște să abdice și să se retragă la mănăstire.

Locul patriarhului este luat de Constantin al III-lea (Lichudia) iar Mihail Psellos devine ceea ce noi numim astăzi prim ministru, ei doi fiind unii din marii oameni de cultură bizantini din acea perioadă. Partidul aristocrației civile după o scurtă pauză revine la cârma statului în perioada noului împărat Constantin al X-lea Dukas (1059-1067) care are drept prim sfetnic și atot puternic dregător pe Mihail Psellos. Toate vechile păcate ale aristocrației civile ies la iveală. Se înmulțește peste măsură numărul

senatorilor. Se neglijează interesele armatei, se lățesc în finanțe și fiscalitate corupția și delăsarea. În hotare, primejdiile cele mai mari vin din partea pecenegilor și uzilor, o seminție tiranică înrudită cu cumanii, care năvăleau și pustiau ținuturile de la sudul Dunării, până departe în Grecia de azi. În Italia normanzii care au acum în fruntea lor pe vestitul principe Robert Guiscard, își făuresc un stat puternic amenințător și smulg din mâinile bizantinilor orașul Hari, cel mai mare centru din Italia de Sud. Ungurii ocupă în anul 1064 Belgradul.

Asia Mică cunoaște înaintarea spectaculoasă a turcilor selgiucizi care reușiseră să îi înfrângă pe arabi. După ce ocupase Feraia și Mesopotamia și ocupă Bagdadul, califatul rămâne o demnitate de natură pur religioasă, deținută în continuare de arabi, dar puterea militară se află acum în mâinile unui sultan selgiucid. Acesta va începe incursiuni în Anatolia ocupând în anul 1067 Cezareea Capadociei. Când în 1067 Constantin al X-lea încetează din viață, văduva sa Eudoxia Macrembolitissa, (o nepoată a lui Cerularie) care rămăsese regentă în numele fiilor ei, este viu îndemnată de oamenii politici de vază (printre care și noul patriarh Ioan al VIII-lea Xifilinos), să se recăsătorească cu un general energic care să poată face față situației. Sorții cad lui Romanos Diogene, fost strateg al armatei Paristrion de la Dunărea românească, un militar destoinic originar din Capadocia. Noul basileu Roman (1068-1071) va trebui să poarte lupta decisivă cu turcii selgiucizi. El dispune de o armată relativ numeroasă, alcătuită din mercenari străini în cea mai mare parte. După unele succese inițiale în August 1071, la Mantzikert, lângă lacul Van (Armenia) Roman Diogene este înfrânt de trupele sultanului selgiucid și făcut prizonier. La această înfrângere a bravului oștean a contribuit și trădarea unui membru al familiei Ducas care îi era ostilă. Alp Arslan încheie cu împăratul captiv o înțelegere care prevedea plata de către Bizanț a unui tribut anual și a unei sume de garanție pentru eliberarea lui Roman, și înapoierea turcilor selgiucizi luați prizonieri de bizantini precum și ajutoare militare. Roman se întoarce astfel în patrie, unde fusese înlocuit timp de 3 luni de către Mihail al VII-lea Dukas. Familia Dukas îi rămâne vrăjmașă lui Roman, care, cu toate asigurările solemne primite, este prins de ai săi și i se ard ochii cu fierul roșu. În 1072 va muri din cauza suferințelor îndurate.

Sub Mihail al VII-lea (1071-1078), Fiul lui Constantin al X-lea Dukas, un tânăr cultivat (fusese învățăcelul lui Psellos) dar lipsit de energie și de personalitate, imperiul va cunoaște o perioadă de grave tulburări și nemulțumiri, cărora nu le poate face față. Psellos este tot mai mult înlăturat de un parvenit, logofătul Nikeforiță, om fără scrupule, care prin măsurile sale, printre care monopolul grâului, contribuie la scumpirea vieții și la sporirea nemulțumiților. Acesta ajunge tot mai puternic în stat și disprețuit de populație; își va pierde viața după câțiva ani în urma unei răscoale.

Puține domnii au fost mai tulburătoare decât cea a lui Mihail al VII-lea Dukas de insurecție militară. La un moment dat însăși comandantul mercenarilor se răscoală împotriva împăratului, susținând că un alt membru al familiei Dukas este împotriva basileului. Acesta a trebuit să recurgă în chip neașteptat la ajutor selgiucid pentru că răsculatul, Roussel de Bailleul să fie înfrânt. Aristocrația militară este nemulțumită pentru că a fost nesocotită ridică uzurpatori care năzuiau să ocupe tronul. De la Duresso, pe coasta Mării Adriatice, se ridică un duce bizantin pe nume Nichifor Bryennios, înaintând până la Adrianopol. Împotriva lui va porni strategul anatolicilor din Asia Mică, Nichifor al III-lea Botaniates. (Botaniatul), care până în sfârșit va câștiga partida reușind să ajungă la Constantinopol biruitor.

Împăratul este detronat și trimis la mănăstire, iar uzurpatorul ajunge el basileu sub numele de Nichifor III, după care se va căsători cu soția fostului suveran cu numele de Maria și va cârmui țara de la 1078-1081. Nichifor Botaniatul, ca vârstnic și fără deosebite însușiri, va asista în timpul scurtei sale domnii la răscoala altor strategi; Nichifor Basilakios și un alt Nichifor Melissenos, care s-a proclamat împărat în Asia Mică la Niceea. În luptele care se vor desfășura biruitor va fi nu împăratul Botanistes, ci un tânăr și iscusit general care îl servise o bucată de vreme pe Alexios Comneanul. Acesta va reuşi să câştige disputa nu numai datorită vredniciei sale militare ci mai ales a diplomației, pe care a desfăşurat-o izbutind să atragă simpatiile familiei Dukas, ale lui Nichifor Melissenos şi al unui pretendent la tron şi al puternicii sale familii Comnenii.

În primăvara anului 1081 el va putea intra în Constantintinopol unde se vor desfăşura scene de jaf şi astfel Alexios Comneanul va deveni împărat şi întemeitor al unei strălucite dinastii, care ocupă tronul Bizanțului între 1081-1185.

Să mai amintim că în epoca de care ne-am ocupat e plină de frământări şi în care sunt vădite tendințele de destrămare feudală a statului; s-au produs răscoale şi la Dunărea românească, despre care vor vorbi cronicarii bizantini. Din acest an se poate vorbi de unele formațiuni mici politice independente născute pe teritoriul bizantin în regiunea Paristrion, conduse foarte probabil de pecenegi dar în care este cu putință să se fi găsit şi elemente româneşti.

DINASTIA COMNENILOR. RELAȚIILE CU VECINII.
CRUCIADELE.

După crima care a zguduit Bizanțul în decada a opta a veacului al unsprezecea şi înlăturarea lui Nichifor Botaniastes, unii dintre generalii răsculați, care izbutise să ocupe tronul imperiului din 1078 în 1081, conducerea supremă a revenit unui general, încă tânăr, reprezentant al feudalității militare, cu întinse posesiuni în Asia Mică, şi care, printr-o abilă acțiune, reuşise să câştige simpatia familiei Dukas, din mijlocul căreia îşi alege şi soția, Irina Dukas.

Cu Alexios I Comnenul (1081-1118) o nouă dinastie – poate ultima cu adevărat strălucită – va ocupa tronul Bizanțului timp de o sută patru ani. Dintre aceştia, 99 s-au împărțit între domniile a numai 3 cârmuitori, adică amintitul Alexios I, apoi Ioan II (1118-1143) şi Manuil I (1143-1180). Personalitățile lor, precum şi durata şi rezultatele conducerii ne silesc să ne oprim întrucâtva asupra lor, pentru o scurtă caracterizare.

Alexios, întemeitorul dinastiei este un bun militar şi un iscusit diplomat. Dă o însemnătate deosebită problemelor religioase şi bisericeşti, socotind că unitatea şi tăria Bisericii ajută esențial la consolidarea statului feudal. Este un iubitor de cultură, este el însuşi creator literar. Ataşamentul față de mama sa, o femeie întru totul superioară, Ana Dalassena – pe care la un anume moment o face regentă a imperiului. La fel admirația nemărginită pe care a ştiut să o inspire fiicei sale, Ana, cea mai strălucită figură feminină din istoria culturii bizantine.

Fiul său Ioan este mai mult un militar, echilibrat şi având un caracter integru. Ctitoria sa de la Constantinopol, mănăstirea lui Hristos Pantocratorul, cu aşezăminte spitaliceşti şi de asistență socială, organizate până în cele mai mici amănunte de el, dovedesc gândirea largă a unui om care anticipează realizări ale veacurilor viitoare.

Manuil I, fiul precedentului, pare un cavaler occidental suit pe tronul din Constantinopol. Niciodată până atunci înrâurirea apuseană în civilizația bizantină nu s-a dovedit mai activă. Plin de proiecte, dornic să refacă imperiul lui Iustinian I, interesat de probleme religioase, dar şi de astrologie relativ nestatornic şi neprevăzător, dar plin de farmec, Manuil vesteşte şi el vremuri noi. El întruchipează ceea ce N. Iorga numea Imperiul de penetrație latină (occidentală), care va cunoaşte însă şi catastrofa de la 1204, la mai puțin de un sfert de veac după moartea lui Emanuil.

Relațiile cu vecinii în „ veacul Comnenilor” sunt dominate de câteva realități politice şi geografice în acelaşi timp. Normanzii rămân, pe întreaga durată a dinastiei o primejdie permanentă. Amenințând puternic Bizanțul imediat după suirea pe tron al lui Alexios I, îl sileşte pe acesta să încheie un tratat plin de consecințe cu venețienii. Mai târziu în timpul cruciadei a doua, ei folosesc confuzia din Imperiu pentru a năvăli în Grecia, răpind pe lucrătorii manufacturilor de mătase din Corint şi Teba. În

1185, sub ultimul Comnean, Andronic I, ei năvălesc asupra Thesalonicului şi pricinuiesc, indirect, prăbuşirea de pe tron a suveranului.

Veneţienii ajung – datorită tratatului din 1082 cu Constantinopol – o putere care va interveni mereu, într-un fel sau altul în treburile imperiului, ajungând în cadrul cruciadei a 4-a un factor determinant pentru prăbuşirea Imperiului de Răsărit. O zăgăzuire a amestecului lor a încercat, în zadar, Ioan al II-lea, în 1126.

Dinspre nord, popoarele migratoare continuă să ameninţe Bizanţul. Alexios I îi zdrobeşte pe pecenegi în 1091; Ioan II îi desfiinţează ca popor în 1122. Alături de ei, uzii şi cumanii stau la pândă la frontiera dunăreană.

Primejdia cea mai mare o vor constitui însă turcii selgiucizi. Aceştia zdrobiseră oştile bizantine în 1071 la Mantzikert. Datorită imprudenţelor lui Manuil I îi vor şi înfrânge încă odată – hotărâtor – pe bizantini, în 1176 la Kyriokephalon în Frigia. Cu aceasta, soarta Asiei Mici bizantine va fi pecetluită pentru totdeauna.

Epoca Comnenilor aduce însă Bizanţului şi un neaşteptat contact masiv cu lumea apuseană. Este vorba de cruciade, vastele mişcări de oşti şi populaţii, pornite din Europa occidentală, pentru dezrobirea Locurilor Sfinte din mâinile necredincioşilor. Prin cruciadă, propovăduită de papa Urban II, reuşeşte să cucerească la finele secolului al XI-lea oraşe şi întinse teritorii în Siria şi Palestina, inclusiv Ierusalimul. Pretutindeni se alcătuiesc formaţii politice accidentale de structură feudală. Bizanţul vroia să păstreze suveranitatea sa asupra acestor noi state. Astfel, s-au produs expediţiile prestigioase ale lui Ioan II şi Manuil I în Siria. Trecerea cruciaţilor prin Bizanţ a produs ea însuşi diferende şi învrăjbiri. Normanzii cruciadei întâia s-au purtat cu mare aroganţă faţă de Alexios I. În cruciada a III-a, Frederic I Barbarossa, străbătând Serbia şi Bulgaria, ajunge la un adevărat conflict.

Orizontul politic al Imperului se lărgeşte spre Europa. Ioan Comnenul, căsătorit cu o principesă maghiară (Irina), se amestecă autoritar în afacerile dinastice ale ungurilor. Manuil I va porni expediţii împotriva acestora, trecând peste teritoriul românesc. Manuil îşi va extinde amestecul său şi în treburile cnezatului rus de la Kiev. Sub raport ecleziastic, nenumărate sunt contactele între Constantinopol şi Roma în vederea unirii Bisericilor. Pretutindeni constatăm, deci, prezenţa unei politici europene, o politică de prestigiul, nu totdeauna izbutită, dar care a contribuit în felul ei, să asigure strălucirea din urmă a imperiului de Răsărit.

În lăuntrul hotarelor, procesul de crescândă feudalizare va avea înrâuriri însemnate asupra vieţii poporului şi asupra dezvoltării instituţiilor, aşa cum vom constata în lecţiile următoare.

Pentru noi românii, epoca Comnenilor își are importanța ei. Dacă românii din stânga Dunării nu sunt amintiți în izvoarele istorice bizantine, cei din dreapta Dunării – vlahii balcanici – sunt menționați. mai mult, istoric bizantin Ioan Cinnamos, care l-a însoțit pe Manuil I în expedițiile sale, vorbește – cel dintâi dintre bizantini – despre acești vlahi ca fiind coborâtorii vechilor coloniști romani. Este o recunoaștere, străveche, a latinității poporului nostru care ne este cu deosebire scumpă.

Expediția lui Ioan II, care străbate Banatul; a lui Manuil I, care trece, în orice caz, prin Țara Românească, dacă nu și prin Moldova, fuga lui Andronic I la principele Galiției, după ce a străbătut un teritoriu românesc, fac ca regiunile noastre și desigur și poporul nostru, să fie mai bine cunoscute de bizantini.

Tzimiskes și, încă și mai statornic, după cuceririle lui Vasile. Însă civilizația bizantină se consolidează aici mai ales sub Comneni. Monumente, sigilii și nenumărate monede dau mărturie pentru prezența binefăcătoare a bizantinilor în regiuni în care trăiau și strămbuni de-ai noștri. Bazele unei ierarhii eccleziastice, dependente de Constantinopol, cu scaune ierarhice în această regiune (d.p. Vicina), se înfiripează pe vremea Comnenilor. Legăturile se vor rupe din nou abia odată cu răscoala Asăneștilor din 1185, care a cuprins și Dobrogea.

Chiar dacă nu este vorba răspicat de români, relatări ca ale Anei Comnena, care își scrie după 1130, opera sa istorică ”Alexiada”, sunt de un mare preț când vorbesc de începuturile unei vieți de stat în regiunile Dunării de Jos pe vremea domniei tatălui său, împăratul Alexios I.

Din aceste date sumare putem vedea cât de însemnată este epoca Comnenilor – veacul al XII-lea nu numai în ea însăși și pentru slava Bizanțului împărătesc, dar și pentru popoare care încep să-și capete conștiința de sine și să se ridice la o viață de atât proprie, în orbita strălucitei civilizații a Bizanțului. și printre aceste popoare s-a numărat și cel românesc.

Politica internă a Comnenilor

Feudalismul, pronie și charistikon

Politica internă a Comnenilor se poate înțelege pe deplin numai dacă ținem seama de dezvoltarea feudalismului în Bizanț, în sec XII. Feudalismul a apărut mai de mult; acum însă cunoaște deplina sa înflorire și instituțiile sale își capătă caracteristicile cele mai apăsate în această vreme, multă vreme s-a crezut că feudalismul reprezintă o orânduire politico-socială proprie Occidentului european și anume

Evului Mediu European. Azi se știe că această orânduire aparține unor numeroase societăți din Asia și Africa, precum și Răsăritului European, inclusiv Țărilor românești. Orânduirea urmează celei sclavagiste proprii antichității și este caracteristică prin raporturile dintre suveran și vasalii săi. Firește că feudalismul bizantin nu are aceleași trăsături cu cel apusean; în esență însă răspunde aceluiași moment din evoluția societății. În Bizanțul din vremea Comnenilor, observăm astfel, unele instituții foarte apropiate de cele apusene. Cea mai caracteristică pare a fi pronia. Aceasta constă dintr-o întindere mai mare de pământ în general un număr de sate, cu ogoarele, pădurile, heleșteele lor, etc. care sunt date în îngrijirea unui om de încredere al stăpânirii, care va purta numele de proniar. Acesta primește ținutul ca o posesiune, nu ca o proprietate în înțelesul modern al cuvântului. Această posesiune se face cu titlul personal și revocabil, adică ea se acordă beneficiarului personal, fără ca acesta să poată să o înstrăineze prin vânzare, donație sau testament.

În caz că proniarul se dovedește infidel față de împărat, acesta are dreptul să-i retragă pronia. În cadrul acesteia beneficiarul avea servi sau iobagi ca pareci pe locuitorii satelor respective. El le încasa impozitele și alcătuia din rândurile lor o mică unitate militară înarmată de el, care să poată lupta când este chemată la arme.

Alexios Comnenul a încurajat această instituție feudală tocmai pentru a avea la îndemână un număr tot mai mare de oșteni echipați în caz de război. Din nefericire numărul acestora rămânea relativ mic și statul este obligat ca și în epoca anterioară, să recurgă la armate de mercenari recrutați din rândul multor neamuri, mai ales din nordul și apusul Europei, dar câteodată și dintre turcii selgiucizi. O a doua instituție care ne interesează mai din aproape este charistikariatul. Împăratul acorda unui favorit al său din clasa conducătoare ”privegherea” unor mănăstiri, cu toate bunurile ei mișcătoare și nemișcătoare. Unitatea astfel ”priveghiată” purta numele de charistikion, iar beneficiarul cel de charistikas. Acesta strângea veniturile mănăstirii având îndatorirea să poartă grijă de Sfântul locaș cu acareturile sale și de călugări. Este ușor de înțeles câte abuzuri se puteau produce; charistikarul având grijă să strângă cât mai mulți bani și produse și să lase mănăstirii cât mai puțin. În afară de acest aspect economic, instituția păcătuia și prin faptul că acești favoriți ai stăpânului se instalau deseori în incinta mănăstirii uneori chiar cu familiile lor și se nășteau, între ei și călugări și călugărițe, situații sub raportul moral al demnității umane.

Împotriva acestei stări de lucruri a protestat, într-un vestit memoriu al său patriarhul Antiohie, Ioan Oxites, cerând respectarea adevăratei vieți monahale în cuprinsul mănăstirilor.

Proprii feudalismului sunt și unele așezăminte și practicile care țin de fiscalitate. În tradiția anterioară, și deci în veacurile precedente, impozitele se încasau de slujbași ai fiscului (ai statului). Pentru că aceștia nu mai aveau autoritatea necesară să acționeze pe domeniile marilor proprietari sau ale proniarilor, s-a recurs la ”închirierea” perceperii impozitelor. Adică, un cetățean, cu bună stare materială și agreat de autorități, se îndatora să plătească tezaurului statului o sumă fixă anual; în schimb el, prin agenții lui, percepea direct de la locuitori dările cuvenite statului. Bine înțeles exista o diferență care îi revenea lui. Fiscul era totuși mulțumit că se putea baza pe o sumă dinainte cunoscută care intra în tezaurul statului.

Marii proprietari și Biserica de altfel (pentru proprietățile ei) se bucura și de un număr variabil de scutiri de impozite, care se acordau, firește, după cum socotea stăpânirea, anumite persoane fiind favorizate în dauna altora. Aceste scutiri dar nu imunități, nu aveau un caracter fiscal. Uneori era și de natură juridică. Justiția nu avea voie să se amestece (măcar pentru unele încălcări ale legii) pe pământurile marilor proprietari, care exercitau și funcțiile justiției la posesiunile lor.

Firește că aceste măsuri nu aveau un caracter general și permanent. Fiscul continua să-și exercite atribuțiile sale alături de cei care ” închiriau” (pentru anumite provincii) perceperea dărilor. Alexios I a procedat chiar la o nouă așezare a impozitelor ”bazate și pe o revizuire a titlurilor de proprietate” ale posesorilor de pământ. Impozitele erau grele și lumea le plătea; la ele se adăugau, pentru țărani și numeroase corvezi și îndatoriri de găzduire pentru slujbași, armată, etc. Și aceste trăsături sunt proprii epocii feudale și s-au întâlnit și în Țările Românești în timpul feudalismului.

Alexios a mai fost obligat să recurgă și la o devalorizare a monedei ceea ce a produs multe nemulțumiri și perturbări în societatea bizantină. O trăsătură care merită amintită este ridicare unei noi pături în sânul aristocrației, formată mai ales din membrii familiei imperiale și din devotați ai ei. Titlurile care desemnau înalte ranguri dobândite devin din ce în ce mai pompoase, ajungându-se până la exagerări care azi trezesc zâmbete. Din cauza aceste ”inflații” nobiliare, vechile titluri nu mai erau îndestulătoare și unele se demontaseră. Era nevoie deci de altele tot mai răsunătoare. Este evident că posesorii acestor titluri trăgeau foloase de pe urma lor și alcătuiau în schimb, o pătură de profitori devotați împăratului și familiei sale.

Sub succesorii lui Alexios I (fiul său Ioan II și nepotul său Manuil) aceste trăsături ale feudalismului se observă în continuare. Nevoia de a avea o armată mai puternică și mai bine echipată i-a silit pe suverani să continue aspra lor politică fiscală și monetară. Se cheltuia mult pentru războaie, pentru răsplătirea bănească a unor militari, dar și pentru luxul exagerat de la Curtea imperială, mai ales sub

domnia lui Manuil I Comnenul. Acesta a încercat în schimb să zăgăzuiască creșterea averilor mănăstirești și chiar pe cele laice. Fiscalitatea rămâne necruțătoare, dar prilejuia și corupția, la mulți slujbași mai înalți sau mărunți.

Câtă vreme basileii cu înalt prestigiu ca primii trei Comneni au stăpânit țara, s-a putut menține o unitate a statului și o ținere în frâu a marilor feudali. Pe măsură însă ce slăbește autoritatea centrală, tendințele centrifugale ale feudalismului ies la iveală. Vom asista astfel la marii feudali care – mai ales la hotarele imperiului – tind să-și croiască un mic principat pe seama lor știind că suveranul din Constantinopol este prea slab ca să ia măsuri eficiente împotriva lor. Acest fenomen, cunoscut și sub numele de ”fărâmițarea feudală” se întâlnește și în Bizanț, începând cu progresele dobândite de feudalism, și reprezintă un ferment de dezagregare pentru stat, cu grave consecințe pentru bunăstarea materială și culturală a societății bizantine.

POLITICA RELIGIOASĂ A COMNENILOR

Grija deosebită pe care suveranii din dinastia Comnenilor o arată Bisericii se lămurește atât prin pietatea lor personală cât și prin interesul ca această instituție, care este principala susținătoare a statului din timpul orânduirii feudale, să fie puternică, unitatea ei nefiind primejduită de erezii care să o dezbine și de secte care să o submineze.

Această solicitudine imperială se manifesta și prin atenția mănăstirilor și monahilor, cât și clerului de mir. Alexios I Comnenul, întemeitorul dinastiei, s-a arătat în tot timpul domniei lui un suveran cucernic preocupat de probleme teologice (a și scris unele lucrări cu caracter dogmatic). Autoritatea pe care a dorit să o aibă asupra Bisericii a fost permanentă și aproape absolută.

Este drept că, la începutul stăpânirii sale, războiul purtat cu normanzii i-a cerut cheltuieli considerabile. Nu le-a putut face față decât recurgând la bunurile mișcătoare ale Bisericii (bani lichizi, dar și vase de metal prețioase ba chiar îmbrăcămintea din aur și argint a unor icoane).

Măsurile luate de Alexios în această privință au fost ridicate de cler; au fost chiar glasuri care vorbeau de un anume iconoclasm. Criza în raporturile dintre Biserică și Stat a fost din fericire trecătoare și bunele intenții nu au putut fi puse la îndoială.

În lupta împotriva eterodocșilor, măsurile cele mai aspre au fost luate împotriva pavlicienilor din Tracia și a bogomililor care se răspândiseră în întreaga Bulgarie în sec. al X-lea, dar centrul și-l avea la Plodviv (PHILLIPPOPOLIS).

Aceștia din urmă au fost loviți de suveranul bizantin. Căpetenia lor, Vasile, un așa zis medic care umbla înconjurat de doisprezece învățăcei după pilda Mântuitorului, a fost chemat la Constantinopol unde a ținut o dezbatere teologică cu gândul că Vasile își va părăsi credința lui rătăcită. Fiindcă nu a izbutit să îl câștige, Alexios a poruncit ca Vasile să fie ars pe rug în mijlocul hipodromului. Gândirea laică începuse să facă unele progrese sub influența filosofiei lui Platon, care era cultivată de ceva vreme în Bizanț mai ales de către marele învățat din sec. XI, Mihail Psellos. Un cirac al acestui Ioan Italos, care îi luase locul ca principe al filosofilor la Universitatea din Constantinopol, răspândea de la catedră idei care nu concordau întotdeauna cu învățăturile Bisericii. El vorbea despre eternitatea materiei, deci cerul și pământul erau veșnice și neschimbabile. Adică învățătura sa afirmă că sufletul muritorului, când înceta din viață, se întrunează în alte vietăți, în orice caz – sufletul preexistă zămislirii omului ceea ce Biserica respinge. Din inițiativa lui Alexios I, filosoful acesta Ioan a fost trimis în judecata sinodului. Deși acesta s-a apărat demn până la a trezi simpatia unor înalți ierarhi, împăratul a determinat condamnarea lui și alungarea din Universitatea din Constantinopol. Alexios I a luat măsuri și pentru îmbunătățirea nivelului intelectual iar pentru stârpirea moravurilor a silit chiar doi arhipăstori să-și părăsească scaunul patriarhicesc. Prin privilegiile extraordinare pe care le acordă Sf. Hristodulos, care întemeiase o mănăstire în insula Patras, unde a viețuit Sfântul Ioan Evanghelistul, Alexios a dorit să reformeze viața mănăstirească, fără să fie stânjenit de nimeni, nici chiar de patriarhul ecumenic, care se putea amesteca în viața mănăstirii. În intenția lui Alexios pare să fi fost ca și charistikarii să ajute la bună administrarea sfintelor locașuri și să îi lase pe călugări să se îndeletnicească numai cu cele duhovnicești. Din nefericire, rezultatele aduse de instituția charistikiului au fost mai degrabă dăunătoare vieții monahale.

Fiul lui Alexios I, care i-a urmat la tron, Ioan II Comnenul (1118-1143) este mult mai preocupat de aspectul teologic al vieții religioase față de cum o făcuse tatăl său. Este preocupat de rolul important pe care îl puteau juca mănăstirile în funcția de slujire a societății pe care trebuia să o îndeplinească Biserica. Pe lângă vestita sa ctitorie din Constantinopol, mănăstirea Pantocratorului, Ioan II a înființat un spital cu 50 de paturi pentru bărbați și femei, împărțit în câteva secții și deservit de un număr mare de medici, asistenți medicali și oameni de serviciu. Spitalul era prevăzut cu oficii și ateliere anexe (brutărie, bucătărie, farmacie, băi). Organizarea acestor instituții de asistență au trezit admirația

tuturor cercetătorilor de astăzi. Un frate al lui Ioan II, Isaac Comnenul, fondase deasemeni pe lângă mănăstirea ctitorită de el, Maica Domnului Cosmosotira, de la Enos – Tracia un spital, dar mai mic decât al lui Ioan al II-lea Comnenul.

Fiul lui Ioan II, Manuel I Comnenul (1143-1180) reia într-o anumită măsură politica religioasă autoritară pe care o luase bunicul său Alexios I. Ca și acesta, Manuil I se dovedește un aprig prigonitor al bogomililor, din rândul cărora se ridicaseră propovăduitori primejdioși ai ereziilor cum a fost un călugăr pe nume Nifon. Bazileul a urmărit ca și Alexios I pe aderenții platonismului în Bizanț, elevi sau urmași ai lui Ioan Italos. Din inițiativa lui s-au susținut în capitala imperiului câteva sinoade. În primele două din 1156, 1157, s-a discutat caracterul de jertfă al Sfintei Euharistii, osândind părerile lui Soterichos Pantengenes. Zece ani mai târziu (1166) câteva sinoade au avut drept sarcină să dea o interpretare autorizată versetului din Evanghelia după Ioan, în care Mântuitorul zice ”Tatăl este mai mare decât Mine”. De data aceasta au fost condamnate învățăturile greșite ale lui Dimitrie din Lampe (Asia Mică). Tot ca Alexios I Comnenul, nepotul său Manuil s-a preocupat de unirea bisericească cu Roma. Alexios convocase în 1089 un sinod la Constantinopol ca să ia în discuție propunerile de unire venite din partea papei Urban II, care câțiva ani mai târziu va binecuvânta prima cruciadă. Manuil I convoacă și el o conferință sinodală în 1171, deasemeni în capitala țării, ca să se cerceteze de data aceasta planurile de unire făurite de însuși împăratul. Se știe că Manuil O a fost înclinat către unirea Bisericilor și s-a străduit să aducă în sânul ortodox pe armeni și pe sirienii necalcedonieni. Chiar față de mahomedani a arătat îngăduință și interes cu gândul să-i convertească mai ușor la adevărata credință, lucru care a adus împotriviri din partea ierarhiei bisericești.

Din toate acestea se poate vedea cât de vii au fost preocupările Comnenilor cu privire la Biserică și cât de mult au ținut, în deosebi Alexios I și Manuil, să-și exercite deplin autoritatea în treburile eclesiastice ale Bizanțului.

ANGHELII ȘI IMPERIUL ROMÂNO-BULGAR AL ASANESTILOR

După înlăturarea la tron și uciderea lui Andronic I Comnenul, tronul a revenit celui care aținâțase poporul la răscoală împotriva fostului suveran, anume Isaac Anghelos, care va lua numele de Isaac II (1185-1195).

Noul basileu este o figură lipsită de strălucire. Iubitor de viață ușuratică și de lux, cheltuitor și lipsit de preocupări mai înalte, Isaac al II-lea a dovedit uneori curaj, luptând în fruntea trupelor. Situația pe care a moștenit-o și complicațiile care s-au ivit în anii următori s-au dovedit prea apăsătoare pentru posibilitățile noului împărat care nu le-a putut face față decât în mică măsură. A avut totuși norocul să-i respingă pe normanzii care atacaseră Thesalonicul, la sfârșitul domniei lui Andronic I. o armată bizantină sub conducerea lui Alexios Branas a biruit, la Dinitritza, pe năvălitori în nov 1185, silindu-i să părăsească teritoriile ocupate în Peninsula Balcanică. Normanzii vor mai ocupa în continuare, în Marea Ionică, doar insulele Cefalonia și Zanie. Din nefericire pentru Isaac Anghelos o primejdie mai serioasă se ivea în Balcani. Este vorba de marea răscoală a vlahilor și a bulgarilor, începută în 1185-1186 care a dus la întemeierea așa numitului imperiu româno-bulgar sau a celui de-al doilea imperiul bulgar, cum i se spune astăzi. Răsculații erau bogați posesori de turme și cirezi din munții Haemus (Balcani), pe de o parte vlahi, pe de alta bulgari. În fruntea lor s-au așezat frații Petru și Asan, pe care istoricii îi socotesc în general vlahi, adică de aceeași obârșie și de aceeași limbă cu românii din stânga Dunării.

Primii asănești (Petru și Asan dacă nu și fratele lor mai tânăr Ioniță, zis și Caloian), protestează la curtea imperială din Constantinopol față de noile impozite rânduite, foarte împovărătoare pentru localnici. Se spune că Petru și Asan doriseră să devină și ei proniari ai împărăției, ceea ce li se refuzase. Oricum ei au fost înfruntați și loviți în timpul audienței la împărat. Întorși la ei în patrie, asăneștii pun la cale o puternică răscoală care a pornit de la Târnovo, noua capitală a statului care va lua în curând ființă. în luptele care se duc între vlaho-bulgari și bizantini, aceștia din urmă dobândesc la început unele biruințe. răsculații sunt însă ajutați de cumanii din Nordul Dunării și bizantinii sunt înfrânți. Încercările Imperiului Bizantin de a relua ofensiva vor eșua în anul 1190 la Verria și în 1194 Arcadiopolis, Asan este încoronat țar la Târnovo. Biserica Bulgară devine o biserică națională care se desprinde de Constantinopol.

În acest răstimp, însă, Bizanțul se vede pus în fața unor alte amenințări. O nouă Cruciadă (a III-a) se organizează în Apus sub conducerea împăratului Apusului Frederic I Barbarossa a principelui moștenitor (apoi rege) al Angliei, Richard Inimă de leu și a regelui Franței Filip August. Cruciada este provocată de cucerirea în anul 1187 a Ierusalimului de către Saladin, sultanul Egiptului și al Siriei, întemeitorul dinastiei Eibizilor în anul 1173. Dintre cruciați, Richard și Filip August pornesc pe mare spre locurile sfinte. Frederic I Barbarossa străbate pe uscat continentul. În 1188 el încheiase, la Nurenberg o convenție cu Isaac II pentru ajutoare de dat trupelor sale, când vor trece pe teritoriul

bizantin. În 1189 trupele lui Frederic I trec în Peninsula Balcanică, unde sunt atâțate împotriva Bizanțului atât de sârbi cât și de vlaho-bulgari.

Neînțelegerile dintre cei doi împărați și neîncrederea pe care o nutreau reciproc (Isaac Anghelos tratã, pe ascuns, cu emisari ai sultanului Saladin) duc la un conflict. Frederic I Barbarossa va putea trece cu trupele sale în Asia Mică unde își găsește o moarte neașteptată (în iunie 1190, se înecă în râul Salef). Celelalte căpetenii ale cruciadei vor lupta ceva vreme în Siria, mai ales Richard, cu succese modeste și fără să poată elibera Ierusalimul.

În 1193, Isaac I Anghelos trebuie să facă față și pretențiilor marelui jupân sârb Ștefan Nemania, care se proclamase neatârnat și cucerise întinse teritorii jugoslave în nordul și vestul Rasciei (provincie sârbească de unde se ridicase el). Bizanțul va înfrânge pe Nemania, care va trebui să recunoască în continuare suzeranitatea bizantină. În 1195 Isaac II cade pradă unui complot urzit de propriul său frate Alexios III care înlătură de la tron, îl orbește și îl aruncă în temniță împreună cu fiul acestuia, Alexios al IV-lea. Noul basileu este o figură și mai jalnică decât Isaac; la cusururile aacestuia se mai adaugă perfidia și lașitatea. El se va menține totuși pe tron până în 1203. în acest răstimp noul stat româno-bulgar este zguduit de rivalități între căpetenii, care duc la asasinarea lui Asan (1196) și a lui Petru (1197) de boieri, pe care Bizanțul caută să-i atragă de partea sa. În același timp între bulgari se observă și tendințe separatiste proprii regimului feudal.

Succesorul lui Petru este însă un om energic, fratele său mai mic, Ioniță, care domnește 10 ani (1197-1207). În acest timp, Ioniță primește coroana regală din partea papei, iar capul bisericii din Târnovo, se desparte de Bizanț și este ridicat la treapta de arhiepiscop.

În 1201 Alexios III Anghelos este obligat să recunoască noul stat vlaho-bulgar. În Serbia se produce o evoluție asemănătoare, statul sârb ajungând independent sub Ștefan, ”primul încoronat”, fiul bătrânului Ștefan Nemania, care abdicase. și de data aceasta titlul de rege căpătat de Ștefan este acordat de papalitate care concurează Bizanțul în lumea slavă din Balcani.

O primejdie mai mare întâmpină Alexios III din partea urmașului la tron a lui Frederic I Barbarossa noul împărat Henric VI care se consideră moștenitor al statului normand (era ginerele regelui Gulielm II) și înțelege să revendice de la bizantini acele teritorii din Peninsula Balcanică, pe care normanzii le cuceriseră în trecut chiar pentru puțină vreme. Alexios III se vede silit să plătească împăratului apusean un tribut de 1500 livre de aur pe an și basileul va trebui să pună un impozit special pentru a putea face față acestei grele și umilitoare poveri. Alexios trăia deci terorizat de pretențiile și planurile militare ale lui Henric VI și a respirat mai ușor după moartea timpurie a acestuia (1197).

În curând scaunul papal va trece în mâinile celui mai mare papă pe care l-a cunoscut Evul Mediu, și anume, papa Inocențiu III (1198-1216). Acesta intră în legături și cu Alexios III cerându-i să-și intensifice strădaniile în lupta împotriva musulmanilor și să ia parte la cruciada pe care o plănuia papa.

CRUCIADA A IV-A, REZISTENȚA BIZANTINĂ

Cruciada a IV-a a fost proclamată foarte puțin după instalarea ca papă a lui Inocențiu III și anume în august 1198. Intenția papei a fost ca, de data aceasta, conducătorii cruciadei să nu mai fie suverani ci cavaleri, adică înalți feudali, care puteau mai ușor sta în dependență de Vatican. În Franța, de unde s-au și recrutat cei mai mulți din viitorii cruciați, expediția a fost predicată de cardinalul legat Pietro Capueno și de Foulques de Neuilly. Primele echipe se și formează în noiembrie 1193. în fruntea lor se găseau, printre alții, conții Thibaud de Champagne și Lois de Blois. Pentru a putea străbate mările era nevoie de o flotă și de asigurarea mijloacelor de subzistență pentru cruciați. în urma unui tratat încheiat cu ducele Enrico Dandolo, Veneția își ia sarcina să îndeplinească aceste deziderate pentru suma de 85.000 mărci de argint. S-a mai hotărât cu acest prilej ca expediția să atace întâi Egiptul, unde se afla centrul puterii lui Saladin. Obiectivul acesta trebuia totuși să rămână secret. Între timp însă, Thibaut de Champagne moare și căpetenie a cruciaților este ales Bonifaciu de Montferrat, un nobil italian aparținând unei familii care avea de mult legături cu Bizanțul.

Expediția trebuia să pornească în aprilie 1202, dar cruciații, strâmtorați, nu au găsit decât în parte suma care trebuia plătită Veneției pentru serviciile făgăduite. În această situație dogele Dandolo propune cruciaților un târg: aceștia, în contul datoriei pe care nu o puteau plăti, să recucerească pentru Veneția cetatea Zara, de pe coasta Dalmației, care fusese smulsă venețienilor de regatul maghiar, în 1186. condiția este primită, expediția pornește și în noiembrie 1202 Zara este cucerită. Faptul a constituit un scandal. Regele Ungariei era un vasal al papalității, un rege apostolic care trebuia cruțat, mai ales de cruciați. Câțiva cavaleri francezi amenință că se retrag din expediție dacă țara va fi excomunicată de Inocențiu III (ulterior excomunicarea rămâne numai pentru venețieni) care totuși va trebui să se împace cu această situație. Cruciații iernează la Zara unde îi ajung trimiși ai regelui Filip de Suedia și ai lui Alexios IV, fiul împăratului bizantin detronat, Isaac II Anghelos. Acest Alexios izbutise să scape din temnița sa de la Constantinopol, în 1201, și pornise după ajutoare în Apus, la Inocențiu III și la cumnatul său Filip de Suedia care-l trimite să stea de vorbă cu cruciații.

Alexios le face acestora mari făgăduințe în cazul care cruciada va fi deviată spre Constantinopol, pentru a-l restabili pe bătrânul Isaac și pe însuși Alexios IV pe tronul Bizanțului.

Opoziția venită din partea multor cruciați este până la urmă înlăturată. Cruciada își reia drumul în aprilie 1203 la Chalkedon, în fața Constantinopolului. După ce ocupă Galata, cartier vecin cu capitala, atacă orașul imperial în iulie 1203. Alexios III fuge, înspăimântat, și Isaac II împreună cu fiul său Alexios IV își recapătă tronul.

Cruciații rămân, în afara orașului, așteptând ca noii suverani să-și îndeplinească făgăduințele făcute la Zara. Alexios IV nu poate găsi însă mijloacele necesare și pe de altă parte, întâmpină opoziția poporului care vedea în el un partizan al papistașilor.

În ianuarie 1204, o răscoală populară îi înlătură pe Isac II și Alexios IV care vor cădea uciși. tronul este ocupat de Alexios V Dukas, poreclit Murțuflos (Sprâncenatul), un adversar al latinilor. Aceștia se orientează tot mai mult spre o soluționare radicală a conflictului: desființarea imperiului bizantin care va fi împărțit între cuceritori.

O primă înțelegere se și încheie, în martie 1204, pentru această Partitia Romaniae (Împărțirea Imperiului Bizantin); în aprilie cruciații vor putea ocupa Constantinopolul, unde Alexios V este prins și ucis.

Urmează câteva zile de jaf cumplit, în care capitala imperiului este deposedată de multe din comorile ei artistice și de foarte numeroase Sfinte Moaște, care sunt răpite și purtate în Apus. Se va trece totuși la înscăunarea unei noi autorități, punându-se în aplicare prevederile înțelegerii din martie precedent… O comisie alcătuită din 6 reprezentanți ai cavalerilor și 6 ai venețienilor, decide ca noul împărat să fie un ”frânc” (un cavaler apusean) și anume Balduin de Flandra; venețienii au izbutit să-l înlăture pe conducătorul cruciadei, Bonifaciu de Montferrat, care li se părea prea energic. În schimb venețienii, nedobândind tronul imperiului îl vor căpăta pe cel de patriarh. Acesta va fi nobilul venețian Tommaso Morosini, care se va instala la Sf. Sofia.

Se trece apoi la împărțirea Imperiului. Din 4 sferturi, unul îl va reprezenta Imperiul **latin de Constantinopol** iar celelalte 3 sferturi se vor împărți între ”cavaleri” și venețieni.

În acest chip, noul împărat latin după ritul latin în biserica Sf. Sofii din Constantinopol, va stăpâni, pe lângă cele 5/8 din Capitală în cele două palate imperiale (Vlaherne și Bukolea), Tracia, nord-vestul Asiei Mici și insulele Lesbos, Chios și Sacos.

Venețienii vor lua restul de 3/8 din Constantinopol, cu Sf. Sofia, Adrianopolul (în Tracia), dar mai ales porturi și insule de care avea nevoie pentru a domina comerțul lor maritim (din Alexandria până în

Marea Neagră), Durazzo (în Albania de azi), Coron și Modon (în Peloponez) și numeroase insule în Marea Egee (în 1207, un nobil venețian, Marino Senudo va deveni duce al Arhipelagului, în insulele Andros și Naxos, etc.).

Curând după sfârșitul expediției și împărțirea Imperiului, Veneția va cumpăra de la Bonifaciu de Montferrat și insula Creta, care va rămâne în stăpânirea lor până la 1669.

Feudalii apuseni vor căpăta „celălalt sfert și jumătate". Dintre cele mai însemnate posesiuni vom nota Macedonia și Tesalia, care alcătuiesc regatul de Thesalonic, încredințat lui Bonifaciu de Montferrat. Atena și împrejurimile formează ducatul de Atena (al familiei burgunde de la Roche). În Peloponez se organizează principatul de Achaia, condus de familia de Champlitte și apoi, vreme mai îndelungată, de membrii ai familiei ca Villehardouin. Numărul micilor feudali este uriaș: circa 600.

Cât privește pe bizantinii care pornesc în "exil" și organizează rezistența, ei se formează în trei regiuni mai de seamă. În jurul orașului Niceea (Asia Mică), unde vor cârmui noii împărați bizantini din familia Lascaris, până în 1261, când vor reveni în Constantinopol. Apoi în Trapezunt, pe țărmul Mării Negre (Asia Mică), având de împărați pe așa zișii Mari Comneni, David și Alexios, protejați de regatul Georgiei. În sfârșit, în nord-vestul Greciei se alcătuiește Despotatul de Epir (și Neopatros) cu capitala la Arta.

Fiecare din aceste grupări de greci luptă pentru recâștigarea Constantinopolului, care va rămâne însă în mâinile latinilor vreme de 57 de ani. Cei care s-au retras mai curând din această competiție au fost cei din Trapezunt. Imperiul lor, care a durat până în 1460, a jucat un rol tot mai șters și au renunțat foarte repede să încerce să ajungă înaintea celorlalți pe Bosfor.

Imperiul de Niceea, însă, și despotatul Epirului, nu numai că vor urmări fiecare cucerire a Constantinopolului, dar se vor lupta și între ele în acest scop. Datorită organizării și conducerii mai pricepute a grecilor de la Niceea, aceștia vor izbuti să-și înlăture competitorii și până la urmă să refacă unitatea imperiului Bizantin spre folosul lor.

LASCARIZII DIN NICEEA. ANGHELII DIN EPIR ȘI LATINII DIN CONSTANTINOPOL, PÂNĂ LA 1261

Rezistența bizantină se constituise – cum am văzut – după catastrofa din 1204, cu intenția recuceririi Constantinopolului și refacerii Imperiului bizantin, prin eliminarea participanților la cea de-a patra cruciadă, care-și croiseră posesiuni teritoriale, mai în tot cuprinsul Imperiului de Răsărit.

Dintre formațiile politice grecești, doar Niceea și Epirul vor rămâne în competiție. Marii Comneni de la Trapezunt, după o încercare neizbutită de a se opune Niceii, se vor mulțumi să conducă peste două veacuri și jumătate un mic stat situat la periferia lumii bizantine și orientat spre Asia Mică, spre Caucaz și Nordul Mării Negre.

În lupta care se angajează între cele două state grecești amintite – Imperiul de la Niceea și Despotatul Epirului - și latinii din Constantinopol, vor mai interveni, însă, și statele slave din Balcani: mai puțin sîrbii, dar în chip precumpănitor bulgarii, care-și consolidează cel de al doilea imperiu al lor, al Asăneștilor. Jocul politic și militar care se desfășoară până în 1261 nu poate fi schițat decât în liniile sale cele mai generale, amintindu-se doar câteva date și evenimente mai de seamă. Trebuie, însă, să ne oprim asupra protagoniștilor acestor complicate acțiuni.

Centrul cel mai ănsemnat al ”Bizanțului în Exil” este Niceea, în Bithynia (Asia Mică), în jurul căruia se extinde un teritoriu, condus de membri ai familiei Lascaris. Cel dintâi Lascaris, Teodor I (1204-1222), va fi urmat de Ioan III Dukas-Vatatzes, ginerele său (1222-1254) și fiul acestuia, Teodor II Lascaris (1254-1258), care la moartea sa lasă un fiu nevîrstnic, Ioan IV, menit să sfîrșesc dureros din cauza uneltirilor viitorului împărat, Mihail VIII Paleolegul.

În Epir, despotatul a căzut în mâinile familiei Anghel, rigura cea mai proeminentă va fi a fratelui lui vitreg, Teodor Anghelos, (1215-1230). Urmașii acestuia sunt mai puțin însemnați.

Constantinopolul și imperiul latin va fi condus de Balduin I de Flandra până în 1205. Acestuia îi urmează fratele său, Henric (1206-1216), cumnatul său Pierre de Courtenay (împăratu numai cu numele), apoi soția acestuia iolanda (1217-1219), fii ei Robert (1219-1228) și Balduin II (1228-1261). Acesta din urmă a ajuns încă nevârstnic la tron, va fi – câțiva ani – tutelat de fostul rege latin al Ierusalimului, Jean de Brienne (+1237).

În Serbia, până în 1228, domnește Ștefan ”Primul încoronat”, urmat de succesori fără însemnătate. În Bulgaria, Ioniță cârmuiește țara până la moartea sa, în 1207. Dintre urmași cel mai strălucit este ioan Asan II (1218-1241). În Grecia, dăinuiesc statele occidentale ale cruciaților.

Aceștia fiind factorii politici ai epocii și ai regiunilor geografice (la care se pot adăuga turcii selgiucizi și mongolii, care năvălesc în acest răstimp în Europa și Asia Mică), să prezentăm pe scurt, mersul evenimentelor.

Încă din 1205 latinii din Constantinopol suferă o mare înfrângere la Adrianopol din partea lui Ioniță Asan. Balduin I este luat prizonier și dispare, înlocuit de fratele său Henric. Ioniță luptă împotriva regatului de Thessalonic. În 1207 își află moartea pe când asedia – fără succes – orașul. În același an moare și Bonifaciu de Montferrat și regatul său decade din importanța pe care o avusese.

Henric de Flandra este un împărat latin destoinic ce deține biruințe împotriva grecilor de la Niceea, cu care în 1214 încheie o pace. Aceștia biruiesc și ei pe Marii Comneni din Trapezunt și-și lățesc hotarele în dauna lor. Se dovedesc deopotrivă superiori turcilor selgiucizi, care cunosc o perioadă de civilizație superioară, dar de relativă slăbiciune politică.

Statul de la Niceea se consolidează în interior. Din 1208 are un patriarh, pe Mihail IV Autoreianos(1208-1214).

În Epir, îndrăzneț și vicleanul teodor Anghelos, luptă cu succes împotriva latinilor din Thesalonic. În 1224 va izbuti să intre în acest mare oraș și să se încoroneze împărat de către arhiepiscopul grec al Ohridei, Dimitrie Cnomatianos.

La această dată tronul de la Niceea se află în mâinile unui mare suveran, Ioan III Dukas – Vatatzes, mare om de stat, excelent administrator, cu o viață pilduitoare, socotit sfânt la moartea sa, care a progresat necontenit, cu forțele militare, în dauna latinilor și a grecilor din Epir.

Aceștia, folosindu-se de slăbiciunea tânărului împărat, Robert, încearcă să înainteze spre Constantinopol. Până la sfârșit, Teodor Anghelos, conducătorul lor, este zdrobitor înfrânt de țarul vlaho-bulgar, Ioan Asan II, la Klokotniza (1230). Astfel, aripile cutezătoare ale Epiroților sunt frînte. Succesorii lui Teodor nu vor mai relua acțiunile cutezătoare ale acestuia (care fusese făcut prizonier de bulgari și orbit). Lupta pentru Constantinopol rămâne să o ducă Lascarzii de la Niceea, care – însă – sunt stânjeniți de politica agresivă a țarului vlaho-bulgar. Acesta – când se împotrivește latinilor din Constantinopol – când le ia parte, alarmat de puterea crescândă a grecilor din Niceea. La 1235, Bulgaria rupe legăturile canonice cu Roma, cu binecuvântarea patriarhilor răsăriteni, bulgarii vor avea și ei un patriarh ortodox. Încă din 1219, Biserica sîrbească se îndreptase spre Niceea pentru învestirea unui arhiepiscop al Sofiei, Sf. Sava Nemania.

Moartea, în 1241, a lui Ioan Asan II și marea năvălire a mongolilor, în Europa și Asia Mică, va schimba raportul de forțe în spațiul bizantin. Bulgaria, atacată de tătari, își pierde importanța politică. Pe de altă parte, în Asia Mică, atât Marii Comneni din Trapezunt, cât și Statul Selgiucid, cad sub dominația mongolă. Turcii de la Niceea sunt cruțați. ei se folosesc de aceste împrejurări pentru a câștiga cât mai mult tereb în dauna grecilor disidenți de Epir. În 1246, Thessalonicul cade în mâinile

împăratului din Niceea, Ioan III, care întreținea bune legături și cu marele împărat al Apusului , Frederic II, căruia îi va deveni ginere. În această vreme continuă și tratative între cele două Biserici creștine pentru unirea lor, care totuși nu se va putea înfăptui. La moartea lui Ioan III din 1254, imperiul bizantin "in exil", de la Niceea, își dublase suprafața inițială, datorită politicii chibzuite a suveranului. Această politică este la fel de bine condusă și înlăuntrul țării. Ioan încurajează ceea ce numim autankia economică (țara să nu depindă economic de state străine), încurajând agricultura, avicultura, comerțul cu selgiucizii. În schimb se oprea importul de materiale costisitoare și care nu erau cu totul necesare. Fiul său Teodor II Lascaris; este un personaj interesant în multe privințe, cu trăsături deosebite de ale tatălui său. Foarte cultivat, elev al marelui cărturar Nicefor Blemmydes, el era și un teolog iscusit, alcătuitor de tratate dogmatice. El este și autorul celui de-al doilea Paraclis al Maicii Domnului. Mult mai asprudecât Ioan III, noul împărat este intransigent în chestiunile ecleziastice, neîncurajând unirea cu Roma, decât dacă i s-ar fi recunoscut împăratului un arbitraj care-l așeza deasupra papei și a patriarhilor. Asprimea lui Teodor se vădește și în felul cum tratează pe aristocrații bizantini. În peninsula Balcanică va trebui să lupte cu Bulgarii și cu epiroții. Față de Biserică, împăratul se arată deopotrivă de autoritar. Lui se datorează numirea în scaunul de patriarh a lui Arsenie Autoreianos (1255-1259), un ascet, pe care spera să-l domine. Consilier își luase pe un om de condiție mai umilă, George Muzalon, fapt care a trezit mânia nobilimii. La moartea sa prematură (Teodor nu avea decât 36 de ani), pricinuită și de crizele de epilepsie, pe care le moștenise de la tatăl său, Muzalon a fost numit regent și tutore al nevârstnicului Ioan IV. Vom vedea în lecția viitoare, soarta crudă pe care o va rezerva amândurora Mihail Paleologul, care în 1259 dobânziște coroana imperială.

MIHAIL VIII PALEOLOGUL
(1259-1282)

Mihail VIII Paleologul ocupă o poziție specială în istoria Imperiului bizantin. Pe de o parte, el este ultimul împărat care a mai avut reședința la Niceea, ca urmaș al Lascarizilor, izbutind apoi să reocupe tronul din Constantinopol, după recucerirea vechii capitale, în 1261. Sunt istorici, contemporani cu noi, ai Bizanțului care-l socotesc ca pe ultimul suveran al unui Imperiu universal, odată cu el încheindu-se o epocă din istoria Bizanțului. Și aceasta,cu atat mai mult cu cat el izbutește

să recâștige multe din teritoriile pierdute și să asigure Imperiului de Răsărit o poziție în Europa și la hotarele Asiei.

Sunt însă bizantiniști care pun în lumină faptul că el este primul Paleolog, întemeietorul unei dinastii, care a ocupat tronul o sută nouăzeci și patru de ani, mai mult ca oricare alta în istoria statului. El ar trebui, deci, să fie socotit mai degrabă ca un începător, decât ca ultimul reprezentant al unei epoci.

Oricum ar fi atitudinea pe care o adoptăm, trebuie sa-i recunoaștem lui Mihail VIII merite excepționale de om de stat și diplomat, alături de scăderi grave sub raport moral. Fapt este că, după moartea sa, Bizanțul încetează să mai fie o putere mondială, devenind – așa cum susțin bizantiniștii eminenți – un stat național grecesc, care luptă din răsputeri ca să supraviețuiască.

Din nefericire, ascensiunea la tron alui Mihail stă sub semnul unui grav păcat. La moartea lui Teodor II Lascaris, împărat legitim, rămăsese copilul Ioan IV Lascaris, sub tutela lui George Muzalon și a patriarhului Arsenie Autoreianus. Mihail Paleologul, care ocupase demnități înalte în stat, dar fusese de mai multe ori bănuit de necredință, izbutește să pună la cale asasinarea lui Muzalon, căruia îi va lua locul, devenind apoi coregent al lui Ioan, pe care – în cele din urmă – îl orbește și îl trimite în surghiun. În asemenea împrejurări ajunge singur stăpânitor (autocrat) în Bizanț și întemeiază – cum am amintit – o nouă dinastie.

O consecință a acestei acțiuni a fost protestul și afurisenia pe care patriarhul Arsenie o aruncă ceva mai târziu asupra lui Mihail. Împăratul îl va alunga din scaun, aducând în locul său pe Ghermanos III apoi pe Iosif I. Dar Arsenie își va avea în timpul și după ce a trăit, partizani fanatici, care vor determina în Biserica Bizanțului ceea ce s-a numit schisma arsenită, cu consecințe nefaste pentru stabilitatea vieții politice.

Primul act răsunător al domniei lui Mihail VIII a fost înfruntarea unei coaliții apusene puse la cale de regele Siciliei, Manfred, fiul natural al împăratului apusean, Frederic II (+1250). Acesta s-a aliat cu despotul Epirului și cu principele de Achaia, un Villehardouin, făcut prizonier. Ca să scape din captivitate, va trebui să cedeze câteva localități importante din Peloponez. Nu mult după această victorie, Mihail încheie o alianță plină de urmări importante, cu genovezii și anume la Nymphaion (1261). Genova, republica maritimă italiană, adversară de veacuri a Veneției, va căpăta privilegii neobișnuit de mari în imperiul de Răsărit, printre care și dreptul de a-și întemeia un mic oraș al ei la porțile Constantinopolului, considerabile privilegii comerciale. În schimb, genovezii trebuiau să dea

ajutor militar (mai ales naval) Bizanțului, ceea ce de altfel au și făcut, fiind prezenți alături de greci și în vremea atacului final, împotriva Constantinopolului din 1453.

În iulie 1261, Constantinopolul, printr-o neașteptată împrejurare (dar în primul rând din cauza slăbiciunii lui Balduin II, ultimul împărat latin), cade în mâinile unui corp expediționist bizantin comandat de strategul Alexios Stratigopulos. Mihail VIII intră, în august, în vechea capitală și se mai încoronează din nou la Sfânta Sofia, ca și basileu.

Domnia îi va fi însă mereu pusă în primejdie și nu de factori interni ci de un concurs de împrejurări petrecut în Italia și care trebuie amintit. Manfred, Regele Siciliei, personaj tenebros (ales ca erou de câțiva poeți romantici ai sec XIX), moștenea vrăjmășia cumplită pe care papalitatea a purtat-o familiei imperiale de Hehenstanfen și mai cu seamă lui Frederic, tatăl său. Până la sfârșit, papa, care-și aroga drepturi suzerane asupra regatului sud-italian, l-a proclamat pe Manfred decăzut din drepturile sale de suveran și l-a invitat pe Carol de Anjou – fratele lui Ludovic IX cel Sfânt, regele Franței – să vină cu oaste și să ocupe tronul regatului Siciliei. Carol va izbuti să înfrângă pe Manfred (în 1266), apoi pe urmașul acestuia Conrad (1268) și să rămână suveran necontestat în fostul regat normand. În 1267, însă, la o consfătuire ce s-a ținut la Viterbo (Italia), ultimul împărat latin de Constantinopol, Balduin II, alungat de pe tron cu șase ani în urmă, și care rătăcea fără mijloace materiale prin Apus, își vinde acum așa zise drepturi la scaunul împărătesc al bizanțului, lui Carol de Anjou. Acestuia îi rămânea însă obligația să recucerească cu armele și acest nou tron. Așadar începe un nou șir de noi coaliții, urzite de tenacitatea proverbială a lui Carol, împotriva lui Mihail VIII, dar care se dovedesc, până la urmă, zadarnice. Prezentarea lor mai amănunțită nu este necesară.Ajunge să amintim, doar, că Mihail trebuie să se apere împotriva unui număr mereu sporit de adversari, mai ales din Peninsula Balcanică. Patronul spiritual al coaliților era însă Papa, care îl considera pe Carol de Anjou ca pe un fidel ostaș al său și care urmărea readucerea Bizanțului ortodox in Sânul Bisericii catolice.Mihail s-a apărat cu resursele uimitoare ale diplomației sale, mai mult chiar decat cu oastea. Când s-a simțit încolțit, fără nădejdi de scăpare, a făcut apel la regele Franței, Ludovic, socotit ca un arbitru al lumii creștine, în timpul în care exista o vacanță a Scaunului papal (Clement IV murise în 1268), dar și a celui imperial de Apus. Regele catolic, Ludovic IX ținea seama de tratativele de unire dintre Biserici (Roma și Constantinopol), care se întrerupseseră prin moartea papei Clement. A hotărât să-și oprească fratele (Carol de Anjou) să mai atace Bizanțul, așa cum era gata să o facă și la luat împreună cu sine în cruciada de la Tunis, unde Ludovic a încetat din viață (1271).

Primejdia devenea din nou gravă pentru Bizanț.Alegerea drept Papă a lui Grigorie X (sept.1271) i-a venit oarecum în ajutor. Papa nu mai era atât de legat de Carol de Anjou și se găsea dispus să-l sprijine pe Mihail VIII, dar numai în schimbul realizării unirii religioase, care mereu întârziase până atunci. Împăratul din Constantinopol, văzându-se lipsit de orice altă perspectivă, a trebuit să îmbrațișeze Unirea, care s-a săvârșit la Lyon (1274). Mihail a trebuit să desfășoare o acțiune de convingere a clerului bizantin, arătând că papa Grigorie are pretenții mai moderate decât predecesorul său, cerând doar recunoașterea – din partea ortodocșilor – a primatului papal și pe omenirea papei în slujbele bisericești.

Deși clerul grec s-a opus cu fermitate (dar fără violențe), basileul a hotărât trimiterea unei delegații, în Franța, alcătuită din fostul patriarh ghermanos, marele istoric și om de stat George Akropolites și mitropolitul de Niceea, Teofan. Între timp, cauza uniației câștiga – la Constantinopol – adeziunea unui teolog de frunte, Ioan Bekkos, până atunci adversar al unirii – în Lion la 6 iulie 1274 Unirea a fost proclamată.

La Constantinopol și în imperiul de Răsărit, opoziția a fost puternică, mai ales în rândurile poporului, ale monahilor și ale clerului mărunt. Totuși, vrăjmași ai ei s-au găsit până în rândurile familiei domnitoare. Patriarhul Iosif I, neacceptând Unirea a trebuit să părăsească scaunul, în locul său fiind ridicat Ioan Bekkos (1275-1282). Mihail VIII a respectat însă făgăduințele de la Lyon și a fost desul de aspru cu cei din jurul său care i se împotrivesc. Numai că, și această tranzacție, nu a adus imperiului ajutorul pe care-l așteptase.

Relațiile prietenești care se legaseră între Mihail VIII și papa Grigorie X (se vorbea și despre un plan de cruciadă împotriva turcilor din Asia Mică) au fost curmate de moartea papei la începutul anului 1276. Carol de Anjou începe să-și reafirme ascendentul său asupra noilor papi, care devin și ei mai exigenți față de Constantinopol și cer garanții mai grăitoare decât cele date până atunci. După pontificatul lui Nicolae (1277-1280), care arată fermitate față de Constantinopol, dar se desprinde și de Carol de Anjou, va urma o perioadă dificilă, după ce un francez este ales ca nou pontif sub numele de Martin IV (febr.1281). acesta ajunge să-l excomunice pe Mihail, deși împăratul depunea mari eforturi să mențină Unirea, cu prețul unor adevărate cruzimi și instaurând un regim de teroare. Salvarea Bizanțului a venit de pe urma prăbușirii domniei – în Sicilia – a lui Carol de Anjou. ”Vespele siciliene” (martie 1282) au dus la izgonirea sângeroasă a francezilor de Palermo și din Sicilia, prin acțiunea regelui aragonez, Petru al III-lea, ajutat activ de împăratul bizantin.

Când, așadar, Mihail VIII a încetat din viață în toamna aceluiași an, cea mai cumplită amenințare, care plutise ani de-a rândul asupra Imperiului de Răsărit, se risipea.

Silit să-și îndrepte atenția asupra pericolelor ce pândeau din Occident, Mihail VIII nu a putut duce decât acțiuni puțin coordonate în Balcani. Totuși câteva câștiguri teritoriale, în Grecia, i-au ridicat prestigiul. Orizontul, însă, era frământat de mari schimbări politice, aduse de năvălirile mongole din prima jumătate a secolului. Mihail a făcut tot ce i-a stat în putință ca să se strecoare printre puternicii suverani necreștini din Egipt, Asia și Rusia (tătarii din Kipciak).

În lăuntrul țării sunt mai puține evenimente vrednice de amintit, în afara celor legate de biserică și pe care le-am menționat. Mihail VIII își promovează membrii familiei în posturi importante. În 1272 își asociază la tron pe fiul său de 16 ani, Andronic, pe care-l căsătorește cu o principesă maghiară. Alianța cu Genova, despre care am vorbit, începe să-și arate unele urmări nefericite. De asemenea, Mihail VIII neglijează trupele de frontieră (grănicerești), fapt ce va avea consecințe serioase asupra securității Imperiului.

REACȚIA ORTODOXĂ SUB ANDRONIC II. TURCII OTOMANI. PRIMELE RĂZBOAIE CIVILE

Moartea lui Mihail VIII Paleologul a fost întâmpinată de mulți bizantini ca o ușurare, deși răposatul împărat izbutise, prin iscusința sa, să izbăvească țara de primejdiile din afară. Încordarea pricinuită de unirea de la Lyon (1274), crescuse cu trecerea vremii și moștenitorul – asociat la tron – Andronic – era fățiș împotriva politicii religioase a tatălui său. La venirea în scaun a acestuia, sub numele de Andronic II (1282-1328) întreg cursul acestei politici a fost schimbat. Hotărârile luate la Conciliul lionez au fost socotite drept nule, patriarhul Ioan XI Bekkos a fost depus și înlocuit cu Iosif I, venit pentru a doua oară (1282-1283), căruia îi va urma marele cărturar, cunoscut pentru acțiunea sa antiuniosnistă, Grigorie II din Cipru(1283-1289). Biserica ortodoxă și mai ales lumea călugărilor de la Athos și de pretutindeni – au cunoscut o epocă de mari satisfacții. Andronic II a dat o nouă orînduire (Diataxis) pentru scaunele ierarhice ale Bisericii. Cât privește mănăstirile de la Sfântul Munte, ele au fost trecute sub înalta priveghere a patriarhului de Constantinopol, care – începând din 1312 – va numi pe protosul (mai marele) mănăstirilor athoniste, numit până atunci de împărat. Învățații au remarcat, cu drept cuvânt, că pe măsură ce statul bizantin decade și își îngustează granițele, în aceeași măsură Biserica Ortodoxă câștigă un prestigiu sporit în țară și mai ales peste

hotare. Această evoluție va continua în întreg veacul al XIV-lea datorită mai ales mișcării spirituale isihaste, despre care vom vorbi într-o lecție viitoare.

Andronic al II-lea este îndeobște criticat de bizantiniști ca unul care este începătorul unei epoci de regres sub multe raporturi. Totuși învățați ca G. Ostrogorsky, relevă meritele lui, umbrite doar de vitregia vremurilor. Oamenii cu care s-a înconjurat, George (Grigorie) din Cipru sau Teodor Metochites, ilustru om de cultură și om de stat deopotrivă, dau mărturie pentru discernământul său.

Din păcate, în interiorul țării, procesul de crescândă feudalizare continuă, în dauna puținilor țărani liberi câți mai rămăseseră și care sunt transformați în pareci (șerbi). Moneda suferă o devalorizare puternică.

Un hyperper (moneda de aur = nemisma) de la 24 de carate scade până la 14 și apoi 12 carate, adică la jumătatea din valoarea nominală. Faptul aduce scumpire a bunurilor de consum și deci, o scădere a nivelului de viață. politica pro-genoveză începută de Mihail al VIII-lea a adus mari neajunsuri, prin concurența exercitată de comerțul genovez și prin veniturile de pe urma vămilor, acaparate în cea mai mare măsură de comercianții străini privilegiați. Andronic – încrezându-se în genovezi – a renunțat aproape la întreaga flotă de război bizantină, punând statul într-o situație de gravă inferioritate militară. După urma unor politici greșite a predecesorului său, au avut de suferit și trupele de graniță, băștinașii. Statul va trebui să recurgă la mercenari, plătiți cu bani grei din bugetul tot mai redus al său.

În politica externă a lui Andronic nu putem releva decât marile linii pe care s-a desfășurat. În grecia mai dăinuiau state grecești separate de Bizanț (în Epir și Tesalia) care decad politicește și dau prilej imperiului să-și extindă dominația sau influența asupra unor noi teritorii. Asistăm însă la ridicarea la rangul de mare putere a Serbie, care – în veacul al XIV-lea atinge culmea gloriei sale politice și militare. Cu Andronic al II-lea este contemporan regele (Kral) Ștefan Milutin (1282-1321) cu care basileul este obligat să se încuscrească, dându-i în căsătorie pe fiica sa nevârstinică, Simonida. Împrejurarea merită să fie reținută pentru că va ajuta la răspândirea civilizației bizantine în Serbia Medievală. Cu vremea, însă, Serbia devine o rivală a Bizanțului, mai ales după dispariția lui Andronic II. Un alt mare neajuns l-a pricinuit imperiului rivalitatea dintre genovezi și venețieni, care și-au dus războaiele lor navale în apele teritoriale bizantine, pricinuind mari papgube grecilor.

Primejdia cea mai însemnată o reprezintă, însă, ridicarea în Asia Mică (provincia Bythinia) a turcilor otomani, o seminție până atunci nebăgată în seamă, dar care cunoaște o ascensiune nebănuită în ultimii ani ai sec XIII și în primele decade ale celui următor. În prima etapă a răspândirii lor ei ocupă

teritoriile rurale, lăsând încă bizantinilor un număr de oraşe, care încetul cu încetul, vor fi şi acestea ocupate.

Bizanţul, lipsit de forţe militare proprii, recurge la militari alani care însă nu dau rezultate aşteptate. După 1302 Andronic se va îndrepta spre mercenari apuseni: aşa numita Companie catalană (Alungavarii), o bandă de câteva mii de mercenari, conduşi de un aventurier, Roger de Flor, care sunt invitaţi să ajute Bizanţul împotriva turcilor otomani. Aceştia sosesc în această perioadă, ispitiţi de condiţiile materiale prielnice care li se asiguraseră şi de onorurile acordate lui Roger, conducătorul lor. Transportaţi în Asia Mică, dobândesc câteva victorii hotărâtoare asupra turcilor. Curând însă încep neînţelegerile cu grecii, care ajung la grave conflicte. După asasinarea lui Rogert de Fluor, printr-un complot bizantin de care nu era străin Mihail IX, fiul lui Andronic II, asociat la tron, conflictele ajung să se transforme într-un adevărat război. Jafurile sunt cumplite; catalanii iau însă drumul Traciei, al Macedoniei şi a Tesaliei, după ce atacă însuşi Sf.Munte. Până la sfârşit, ei lovesc ducatul Atenei, ucid în luptă pe ducele Gautier de Brienne în 1313 şi transformă Atena, Teba şi împrejurimile într-un stat catalan care va dura circa optzeci de ani.

Turcii otomani ocupă Brusa (în Asia Mică), făcând din ea noua capitală a statului lor.Treptat cad în mâinile lor şi alte oraşe.

În interior, Andronic îşi vede anii bătrâneţii întunecaţi de neînţelegerile cu nepotul său, Andronic, după ce Mihail IX, tatăl tânărului Andronic, moare în 1320. Bizanţul este acum confruntat cu războaiele civile care-l vor bântui în două rânduri în vremea acestui conflict, dintre cei doi Andronici: cel bătrân, adică bunicul (Andronic II) şi cel tânăr, nepotul (viitorul Andronic III). Fiecare nu se mulţumeşte să-şi atragă de partea sa un număr de localnici, în frunte cu membrii clasei conducătoare.Ei se îndreaptă şi spre ajutoare din afară, unul – Andronic cel bătrân – se aliază cu sârbii; celălalt – Andronic cel tânăr – cu bulgarii.

Războaiele civile din acest deceniu (1321 – 1328) nu sunt sângeroase, dar ele zdruncină, totuşi, din temelii unitatea statului, prevestind o viitoare împărţire de fapt (dacă nu de drept) a acestuia prin aşa numitele apanaje, posedând un soi de autonomie şi fiind guvernate de membri ai familiei imperiale.

Cele trei faze ale acestui lung conflict au fost separate de perioade relativ paşnice.În 1325 intervenise o împăcare între bunic şi nepot. Acesta din urmă, va fi încoronat coregent la 2 februarie. Doi ani mai târziu, izbucneşte însă a treia şi ultima fază a conflictului, care se termină cu biruinţa tânărului Andronic.Acesta intră în Constantinopol, înlătură de la tron pe bătrânul bunic (1328) ,care, după ce

mai rămâne câtva timp oaspete al palatului imperial, se retrage la o mănăstire, unde încetează din viață în 1332.

Andronic III (1328 – 1341), cuminţit după zbuciumata lui tinereţe, încearcă să îndrepte lucrurile, ajutat de câţiva partizani în frunte cu marele domestic (un fel de prim – ministru) Ioan Cantacuzino, om destoinic şi plin de energie. Măsuri grabnice trebuiau luate pentru salvarea statului care era în pragul prăbuşirii. Trebuie refăcută, măcar în parte, flota aproape desfiinţată sub bătrânul Andronic. În acesc scop s-au făcut eforturi, care au dus la construirea unui număr de nave, în bună parte prin contribuţia sfetnicilor lui Andronic III, mai ales a lui Cantacuzino.

În al doilea rând trebuie reformată justiţia, năpădită de corupţie. O reformă încercase, către sfîrşitul secolului XIII (1296) Andronic II, numind 12 judecători ce alcătuiau - la Constantinopol – un fel de instanţă supremă de judecare apelurilor venite de pe întreg cuprinsul imperiului. Rezultatele nu au răspuns aşteptărilor. În 1329, tânărul Andronic III reformează instanţa, rânduind 4 ”judecători universali ai Romeilor”, doi eclesiastici şi doi laici, Să remarcăm însemnătatea care se accedă clericilor (la fel procedase dealtminteri şi Andronic II), care sunt chemaţi să se pronunţe şi în procese civile sau penale. Numai că peste 8 ani, trei dintre cei patru înalţi magistraţi sunt dovediţi că s-au lăsat mituiţi,au fost destituiţi şi trimişi în surghiun.Instituţia însă a continuat pînă la sfârşitul Imperiului şi a fost adăugită cu înalţi judecători aşezaţi şi în alte centre urbane.

În afara hotarelor, imperiul a cunoscut unele succese în Grecia de nord. Statele greceşti separatiste şi cele latine sunt tot mai slabe şi cedează în faţa Imperiului. În schimb, în Balcani, raportul de forţe se înclină puternic în favoarea Serbiei. În lupta memorabilă de la Velbujd (iulie 1330), bulgarii sunt zdrobiţi de oştile sârbeşti. Epoca de un sfert de veac de hegemonie sârbă începe. Un an mai târziu, în amândoua ţările – Serbia şi Bulgaria – sunt înscăunaţi noi conducători: regele Ştefan Duşan, în Serbia (1331 – 1355) şi ţarul Ioan Alexandru (1331 – 1371) în Bulgaria, amândoi printre cele mai strălucite figuri pe care le-au dat ţările respective în Veacul de Mijloc. Merită să se amintească că noii suverani se împacă, se unesc prin alianţe matrimoniale şi pornesc, amândoi la cuceriri în dauna Bizanţului. Aceasta este, însă, şi mai greu lovit de turcii otomani din Asia Mică, ei cuceresc în 1331 Niceea în 1337 Nicomedia. O oarecare mulţumire au avut bizantinii când au recucerit,cu noua lor flotă, insula Chios, care le fusese răpită şi le-a revenit pentru un număr de ani. Mai multe biruinţe au repurtat oştile lor în Tesalia, Epir şi Acarnania (provincii din Grecia) care se întorc la ascultarea faţă de Constantinopol.

În vremea aceasta, însă, Imperiul cunoaște și puternice frământări de natură religioasă. Isihasmul – despre care urmează să vorbim într-o lecție apropiată – trezește adversități. Un sinod, convocat în vara lui 1341, fusese chemat să aducă liniște în aceste dispute în jurul persoanei Sf.Grigorie Palamas. Puțină vreme după ce sinodul și-a încheiat lucrările, Andronic III, încă tînăr, încetează din viață, lăsând în urma sa un fecior nevîrstnic, pe Ioan V, o văduvă de obârșie occidentală – Ana de Savoia - și câțiva devotați, care se vor dezbina repede, ținând țara într-o nouă serie de războaie civile.

BIZANȚUL SUB IOAN PALEOLOGUL ȘI IOAN VI CANTACUZINO

ISIHASMUL SECOLULUI AL XVI-LEA – SF.GRIGORIE PALAMAS

Andronic III Paleologul încetase din viață la 15 iunie 1341. Numai cu 5 zile înainte se ținuse la Constantinopol un sinod local care luase măsuri disciplinare împotriva călugărului Varlaam din Calabria, adversar al Sf.Grigorie Palamas. De atunci și până în 1368 s-au mai ținut nu mai puțin de opt sinoade locale, probabil în Constantinopol și în chestiuni legate de palamism. Niciodată în întreaga istorie a Bisericii bizantine nu s-a atins un număr atât de mare de sinoade particulare într-un răstimp atât de scurt și toate legate de aceeași problemă, toate în favoarea sau împotriva aceleiași persoane. Faptul trebuie lămurit pentru că este hotărâtor pentru înțelegerea cursului însuși al istoriei bizantine.
Palamismul despre care am vorbit este învățătura Sfântului Grigorie Palama, din 1347 mitropolit al Thessalonicului și care a încetat din viață în 1359. el este socotit un reprezentant al isihasmului care a dat o bază dogmatică acestui curent al spiritualității ortodoxe. Isihasmul a căpătat un nou avânt prin a treia decadă a veacului al XIV-lea, datorită propoveduirii și scrierilor Sf. Grigorie Sinaitul care, după o ședere la Muntele Sinai și apoi în Creta, a ajuns la Muntele Athos răspândind învățătura sa despre rugăciunea inimii sau a numelui lui Hristos. Grigorie Sinaitul a murit în noiembrie 1346.
Grigorie Palamas a reluat, sistematizându-le și îmbogățindu-le, învățăturile lui Grigorie Sinaitul și învățătura isihastă îndeobște, provocat fiind de un conflict pe care l-a avut cu Varlaam din Seminara (Calabria), un teolog pătruns de dialectica aristotolică proprie școlasticei apusene. Acesta se împotrivea practicei isihaste, care implică o anumită tehnică în exercitarea rugaciunii inimei (poziția corpului, ritmul respirației etc.) și avea ca rezultat, după spusele trăitorilor care practicau îndelung această rugăciune – perceperea lumii necreate, care l-a înconjurat pe Mântuitorul, pe Muntele Thabor, în clipa Schimbării la Față.

Polemica dintre Grigorie Palamas și Varlaam a început în 1338. Ea l-a făcut pe cel dintâi să-și precizeze învățătura într-un număr de scrisori. Pentru dogmatica ortodoxă ceea ce era mai ales de reținut din ele era învățătura despre lucrările (energiile) divine necreeate, cu care Dumnezeu comunică permanent cu lumea creeată de El și pe care oamenii le pot cunoaște (așa de pildă, bunătatea, dreptatea, harul lui Dumnezeu etc.) pe când esența lui Dumnezeu este inaccesibilă oricărei creaturi de pe pământ sau din cer, oameni sau îngeri. Lumina (necreeată) de pe Muntele Thabor este și ea o energie divină care poate fi cunoscută, în condiții excepționale, de rugătorii lui Hristos. Grigorie Palamas se deosebea de Varlaam nu numai prin ideile sale, dar și prin metoda de expunere, el fiind potrivnic aristotelismului și în general felului de gândire împrumutat din filosofia păgână.

Conflictul dintre cei doi teologi a cuprins cu timpul straturi largi ale societății bizantine, adânc preocupate de problemele teologice.

În această atmosferă tulbure moare Andronic III și se deschide succesiunea la tron. Ioan Cantacuzino cel mai apropiat prieten și cel mai înalt dregător al defunctului se așteptase să devină el regent. Se profită însă de lipsa lui din Capitală pentru a se organiza puternica opoziție împotriva persoanei sale. În fruntea adversarilor stătea însăși împărăteasa văduvă, Ana de Savoia și un iscusit aventurier, fost devotat lui Cantacuzino, Megaducele Ioan Apocankos. În aceste împrejurări, Cantacuzino se proclamă împărat, în Tracia, la Demotika, pe 26. oct. 1341 și cu aceasta deschide o nouă serie de războaie civile. Nu vom da amănunte asupra lor. Vom preciza doar că pe când Ioan Cantacuzino se sprijinea pe marii aristocrați, posesori de pământ, și pe lumea călugărească de la Athos, îndeosebi adversarii săi aveau partizani în rândurile pro-occidentalilor, în pătura mijlocie de la Constantinopol și chiar în popor. Situația s-a complicat și prin faptul că de câțiva ani, marele port al Bizanțului, Thessalonicul, va fi stăpânit de așa zișii zeloți, căpeteniile unei răscoale populare, cu adânci revendicări sociale, asemănătoare într-un fel cu viitoarea comună din Paris (1871). Zeloții, urmași ai marii proprietăți și ai aristocrației, se împotriveau și ei lui Cantacuzino. După lupte de câțiva ani, în care au fost implcați și sârbii lui Ștefan Dușan (care în 1346 se proclamă țar și râvnește la cucerirea Constantinopolului) și turcii, ale căror bande armate sunt chemate într-ajutor de Cantacuzino, aceste izbutește să intre biruitor în Constantinopol. Nu răstoarnă dinastia, ci se asociază la tron, măritându-și fiica cu tânărul Ioan V. în timpul domniei lui (1347-1355), Ioan VI Cantacuzino luptă din răsputeri să restabilească liniștea și să salveze finanțele imperiului. Toate străduințele vor fi zadarnice. Doar sub raport religios, palamismul triumfă sub Cantacuzino. După ce Sfântul Grigorie Palamas fusese osândit de sinoade locale, la instigarea patriarhului Ioan XIV Kalekas și chiar întemnițat la suirea pe tron a protectorului

său îi redă toate avantajele. În 1351 intră în Thessalonic, unde fusese numit mitropolit; în 1351, sinodul de la Vlaherne (Constantinopol) constituie pentru el un adevărat triumf. Învățătura sa este proclamată doctrină oficială a Bisericii ortodoxe. Doi dintre adepții săi, Calist I și Filotei vor deveni patriarhi ai Constantinopolului. Isihasmul și învățătura palamită se întind în Balcani și apoi în întregul Răsărit ortodox. Imperiul este însă zguduit de rivalitatea și războiul dintre genovezi și venețieni, de amenințările sîrbilor lui Ștefan Dușan, de intrarea turcilor otomani în Europa. Pe plan intern se văd semnele unei dezagregări a Statului prin crearea de apanaje (adevărate autonomii teritoriale, în provinciile imperiului), acaparate de membrii ai familiei Cantacuzino (Matei și Manuil). Când Matei, fiul lui Ioan VI este proclamat coregent și viitor împărat (patriarhul Calist refuză să-l încoroneze), un nou război civil va începe, care sfărșește cu alungarea de pe tron a lui Ioan VI Cantacuzino (1355) care se călugrește, sub numele de Ioasaf, locuind ceva vreme la mănăstirea Vatopeduâi (Athos) apoi la Mistra, capitala despotatului Moreii, condus de fiul său Matei. Acolo moare în 1383.

Ioan V Paleologul rămas singur stăpânitor se izbește de greutăți tot mai numeroase, pricinuite între alții de genovezi și de turci. Certurile religioase nu se sfârșesc, deși palamistul nu va mai fi pus în discuție. O ușurare putea aduce Bizanțului moartea (în 1355) lui Ștefan Dușan, puternicul țar sârb. Statul sârbesc se descompune după moartea lui, dar avantajul va veni doar în avantajul turcilor. Aceștia, după ce ocupaseră în Europa, Gallipoli, se întind în Tracia unde ocupă Adrianopolul, care va deveni noua capitală a otomanilor. În 1363 cade Philippopoli (azi Plovdiv) unde se instalează un bei turc.

Ioan V depune eforturi disperate să câștige sprijinul populației, care trebuia să organizeze o nouă cruciadă pentru salvarea imperiului de Răsărit. Propunerile înaintate de el papei sunt de-a dreptul umilitoare; rezultatele sunt însă neînsemnate. Un oarecare ajutor i-l va da o rudă despre mamă, contele Amedeo VI de Savoia, așa zis ”Conte Verde”, care – cu o mână de ostași – izbutește să elibereze câteva orașe de la Marea Neagră din mâna turcilor și să despresoare Constantinopolul.

Între timp, Ioan V își începe călătoriile sale în Apus, după ajutoare, întâi la Buda, la curtea regelui maghiar Ludovic cel Mare, mai târziu în Italia. Aici, în 1369, va trece fățiș la catolicism, abjurând credința ortodoxă, într-o biserică din Roma, cu speranța că va fi urmat și de concetățenii săi, ceea ce nu s-a întâmplat. Patriarhul Filotei, alarmat de concesiile unilaterale făcute de împărat Scaunului papal, organizează o adevărată ligă de apărare – pe bază isihastă – a ortodoxiei. În aceste împrejurări, ia naștere cea de-a doua mitropolie a Țări Românești, în fruntea căreia va fi pus un votat al patriarhului.

Se organizează chiar o cruciadă – de data aceasta ortodoxă – împotriva turcilor. Numai că principii creștini sunt zdrobiți de otomani la Cernomen, pe fluviul Marița (1371) și atât Vukașin, cât și Uglieșa, doi viteji stăpânitori sîrbi, își găsesc moartea pe câmpul de luptă. De acum încolo, nimic nu va mai sta în calea turcilor, ei se întind în Macedonia și Serbia, în 1389 vor fi biruitori la Cosovo (Serbia), în 1393 și 1396 vor cotropi și robi cele două Bulgarii, pe cea răsăriteană a țarului Ioan Sișman și apoi pe cea apuseană (la Vidin) a lui Ioan Sracimir.

Papa Grigorie XI încearcă, după dezastruoasa bătălie de la Marița, organizarea unei cruciade, de data aceasta a apusenilor. Aceasta nici nu s-a putut constitui, din cauza inerției occidentalilor, dar și deoarece bizantinii nu se grăbeau să realizeze dorita unire cu Roma. În 1374, Ioan V acceptă, printr-un tratat, să devină vasal al turcilor otomani. În același timp, își asociază la domnie pe fiul Manuil (viitorul Manuil II), înlăturând pe fostul asociat, Andronic IV, ceea ce a dus la revolta celui din urmă.

Ultimii ani ai domniei de 50 de ani a lui Ioan V sunt întunecați de amărăciuni familiare și de conștiința eșecului său definitiv.

MANUIL AL II-LEA PALEOLOGUL

BĂTĂLIA DE LA ANKARA ȘI URMĂRILE EI pentru Imperiul Bizantin.

Am întrerupt prezentarea istoriei Bizanțului odată cu moartea, în februarie 1391 a bătrânului împărat, Ioan al V-lea Paleologul. Situația imperiului era în acest moment dezastruoasă. Îndeosebi după bătălia de la Cosovo (15 iunie 1389), când Bayezi I devine sultan al turcilor otomani, în urma asasinării tatălui său, Murad I, situația se înrăutățește considerabil. Manuil, fiul lui Ioan al V-lea, continua să rămână la curtea lui Bayezid și să lupte alături de el – ca vasal al turcilor – când sultanul îi cerea să o facă. El a avut astfel de suferit umilințe de a lupta pentru cucerirea de către turci a ultimului oraș creștin liber din Asia Mică, anume, Filadelfia (sfârșitul anului 1390).

La moartea tatălui său, Manuil izbutește să fugă din Brusa, unde se afla, și să sosească la Constantinopol pentru a prelua tronul imperial, temându-se şi de o intervenție a nepotului său, perfidul Ioan al VII-lea, care mai ocupase capitala pentru câteva luni, în 1390, cu îngăduința otomanilor.

În vara lui 1393, Bayezid, în înaintarea Sa spre Dunăre, cuprinde Târnovo, capitala Bulgariei răsăritene, stăpânită de țarul Sişman. Întreagă această parte a Bulgariei cade sub jugul turcesc sub care va zăcea aproape 500 de ani. Bayezid îşi va continua înaintarea spre nord, trecând Dunărea în Țara

Românească, unde cârmuia Mircea cel Bătrân. În toamna lui 1394 (după unii în mai 1395) se dă lupta de la Rovine.

Situația deznădăjduită a creştinilor din Balcani alarmează Europa centrală și apuseană. Mai ales Sigismund, regele Ungariei, se simțea direct amenințat. O nouă cruciadă se organizase cu contingențe venite din Apus, mai ales din Franța. La Nicopole însă (25 septembrie 1396) oștirea cruciaților, în rândul cărora se găsea și Mircea, cu contingente românești, este înfrântă și din pricina neînțelegerilor dintre căpeteniile militare creștine. Turcii pot astfel ocupa și Bulgaria apuseană, cu capitala la Vidin, unde cârmuia Sarașmir, celălalt țar bulgar.

În Grecia, Thessalonicul fusese, din nou, ocupat în anul 1394. În 1397 Atena este cucerită și ea pentru un scurt timp și oastea otomană pătrunde în Moreea, pe care o pradă cumplit. Manuil II face apel la papă și la unii principi creștini. Singurul ajutor îl va căpăta de la regele Franței Carol al VI-lea care trimite în Bizanț pe viteazul mareșal Boucicaut cu o oaste de 1200 de soldați de elită. Deși el izbutește să înfrângă pe turci în câteva ciocniri, totuși efectivele de care dispunea erau prea mici. Manuil, sfătuit de Boucicaut, se hotărăște să pornească în Apus după ajutoare. La Constantinopol îl lasă regent pe Ioan al VII-lea, în care avea totuși, puțină încredere. Pe la sfârșitul lui 1399, împăratul bizantin pornește pe mare spre Veneția. De acolo va merge în alte orașe italiene: Ferrara, Florența, Milano și – în 1400 – se va întâlni cu papa Bonifaciu al IX-lea, care se străduia să mobilizeze pe creștinii apuseni în sprijinul Bizanțului. Manuil va trece apoi, în Franța; la Paris zăbovește 4 luni, după care pleacă spre Anglia. Atât regele Franței, infirmul Carol VI cât și regele englez, Henric al IV-lea, îi fac o primire fastuoasă pe care împăratul bizantin o merită pe deplin. Într-adevăr, Manuil era o aleasă personalitate și unul din cei mai destoinici suverani Bizantini, împodobit cu o aleasă cultură – îndeosebi teologică și dovedind un caracter de rară noblețe.

Se spune că însuși Bayezid ar fi zis că, dacă-l priveai, chiar fără să știi cine e, îți dădeai seama că e un împărat.

În marile țări ale Apusului pe care le-a cercetat, impresia pe care a lăsat-o a fost foarte puternică. În timpul șederii sale mai îndelungate la Paris (din februarie 1401, când s-a întors de la Londra până în nov 1402), Manuil a avut prilejul să se întâlnească și cu vestiți teologi apuseni și să ducă – după obiceiul vremii – o savantă dispută în probleme religioase, care a lăsat o puternică impresie celor ce l-au auzit.

Totuși, rezultatele cererilor sale de ajutor s-au arătat foarte slabe. Apusul era zguduit de războiul de o sută de ani și, în același timp, și de ceea ce s-a numit Marea Schismă din sânul Bisericii Catolice.

Regele Franței, singur, a acordat lui Manuil ajutorul lui Boucicaut și al oștenilor săi, pe încă un an.

În vremea aceasta Bayezid încerca să pună mâna pe Constantinopol, căutând să intimideze pe Ioan al VII-lea, care însă nu s-a dat bătut. Constantinopolul era împresurat și numai o adevărată minune îl putea scăpa de capitulare.

Această fericită împrejurare a venit datorită conflictului care izbucnește între Bayezid I și Timur Lenk, cunoscut izvoarelor occidentale sub numele de Tamerlan, un mongol turcizat, care a fost unul dintre cei mai mari și mai aprigi cuceritori ppe care i-a cunoscut lumea. Timur mergea pe urmele marelui său înaintaș, din sec XIII, Gengis-Khan. Imperiul său avea, la un moment dat, o întindere uriașă cuprinzand și părți din sud estul Rusiei, dar mai ales în Asia, unde spusese o parte din Persia, Afganistanul, Georgia, Armenie ajungând până aproape de India. Apropiindu-se cu cuceririle sale de teritoriile stăpânite de Bayezis, conflictul dintre acesta și Marele cuceritor mongol a luat sub protecția sa pe câțiva emiri turci din Asia Mică, deposedați de Bayezid. Cu toate că Timur cucerise de la otomani orașul Sivas, care era cea mai temută fortăreață a lor și măcelărise 120.000 de prizonieri, conflictul a putut fi înlăturat până în 1402. în acest an Timur somează pe sultanul turc să restituie bizantinilor teritoriile cucerite de otomani și se adresează Genovezilor pentru a lovi în Bayezid, cu ajutor din partea Apusului. Sultanul răspunde trufaș lui Timur și, până la sfârșit ciocnirea armată se produce, și anume la Ankara, la 28 iulie 1402. Bayezid luptă cu oastea sa otomană de 120.000 de oameni, la care se alăturaseră și armatele vasalului său creștin, despotul sârb Ștefan Lazarevici. Care aduse 10 000 de sârbi. Timur, însă, a zdrobit cu desăvârșire pe otomani, luând captiv pe însuși sultanul. Potrivit unei tradiții, Bayezid ar fi fost închis într-o cușcă cu gratii de fier și purtat prin diferite ținuturi . oricum, acesta încetează din viață, în captivitate, în martie 1403. timur el însuși, deși mereu biruitor, moare la mai puțin de doi ani după aceasta, februarie 1405, în timpul unei campanii împotriva Chinei, după o domnie de treizeci și șase de ani în care nu cunoscuse înfrângeri. Totuși, statul de cotropire ridicat de Timur nu se putea menține după dispariția făuritorului său. Marele câștig pentru Bizanț, dar și pentru Europa, a fost totuși, zdrobirea puterii otomane. Deși aceasta a izbutit să-și revină după mai puțin de 20 de ani, acest răstimp a însemnat pentru creștini o vreme în care au putut să se mai întremeze, profitând de certurile pentru putere dintre fii lui Bayezid.

Cât privește pe Manuil al II-lea, acesta a aflat de înfrângerea lui Bayezid, pe când se găsea în Apus. În noiembrie 1402 în drumul întoarcerii în patrie, merge pe mare și ajunge la Constantinopol la începutul anului 1403. în 1405 el avea satisfacția să încheie un tratat cu noul sultan, Suleyman, care-i înapoia

Thessalonicul, precum și alte regiuni cucerite de turci în dauna Bizanțului, și trimetea și ostateci, pe doi frați de ai săi la Constantinopol.

BIZANȚUL SUB MANUIL II ȘI IOAN VIII

Dezagregarea imperiului otoman în urma luptei de la Ankara (1402) și a captivității (apoi, după puțin) a morții lui Bayezis I, a luat sfârșit odată cu terminarea luptelor dintre numeroșii săi fii; Isa, Suleiman, Musa și Mehmed. În 1413, Mehmed I ucide pe Musa, care se bucurase de sprijinul lui Mircea cel Bătrân, Domnul Țării Romînești și rămâne fără competitori, stăpânul netăgăduit al imperiului otoman. Totuși, pentru Bizanț, domnia lui Mehmed I (1413-1421) a fost o epocă de relativă liniște. În lecția noastră trecută am văzut cum – mai ales în Moreea (Peloponezul de azi), la curtea despoților bizantini de la Mistra, înflorea o cultură remarcabilă prin originalitatea ei.

Odată cu moartea lui Mehmed I și venirea pe tron a fiului său Murat al II-lea, lucrurile au luat o altă întorsătură. Noul sultan, care se va bucura de o domnie îndelungată, de 30 de ani (1421-1451) avea o altă fire și fusese iritat de sprijinul pe care asociatul la tronul din Constantinopol Ioan (viitorul bazileu Ioan al VIII-lea), a dorit să-l acorde unui rival al lui Murad. Acesta s-a hotărât, deci, să asedieze Constantinopolul.

În 1422, așadar, ne găsim în fața primului asediu otoman al cetății imperiale bizantine, pe care-l cunoaștem doar parțial datorită cronicarului bizantin Ioan Kananos. Asediul, n-a dus, însă, la rezultatul dorit de turci și aceasta din mai multe pricini. În primul rând, armata otomană nu se refăcuse complet după dezastrul din 1402 și după luptele fratricide dintre succesorii lui Bayezid I. În cel de-al doilea rând, zidurile de întărire ale Constantinopolului care dăinuiseră atâtea veacuri, se aflau încă în bună stare iar turcii otomani nu dispuneau încă de puterea de de foc excepțională a artileriei, de care vor da dovadă în viitorul și ultimul asediu din 1453. pietatea populară a pus - și de data aceasta – salvarea capitalei pe seama sprijinului sufletesc primit de la populația care s-a luptat cu eroism și din partea Maicii Domnului, păstrarea de veacuri a Cetății lui Consstantin. Sfâșiați și de neînțelegerile lăuntrice, turcii s-au retras, nu înainte de a ataca alte regiuni ale imperiului. Thesalonicul nu a putut fi încă ocupat (ci 8 ani mai târziu); în schimb, oștile otomane coboară până la istrul de Corint, străpungând zidul construit cu puțini ani înainte de Manuil al II-lea și pustiesc întinse regiuni din Moreea.

Bizanțul, în situația sa disperată, recurge din nou la călătoriile pentru ajutoare – în Apus – ale suveranilor. Fiindcă Manuel II, bătrân și bolnav, nu mai putea întreprinde el însuși o asemenea călătorie, îl va trimite pe fiul și asociatul său la tron Ioan al VIII-lea, care vreme de un an zăbăvește în Italia (Milano și Veneția) și apoi în Ungaria, la Buda, unde se va întâlni și cu împăratul apusean din acea vreme, Sigismund de Luxemburg.

În 1424, dându-i-se de știre că tatăl său este grav bolnav, Ioan își grăbește întoarcerea. Un izvor bizantin (Gh. Sphrantzes) ne pomenește de drumul său, din Ungaria spre portul românesc Chilia de la Marea Neagră, unde-l așteptau câteva corăbii bizantine, care l-au și purtat la Constantinopol, unde-l așteptau câteva corăbii bizantine, care l-au și purtat la Constantinopol, unde – mai puțin de un an mai târziu, tatăl său, Manuel al II-lea, încetează din viață, iar el rămâne autokrator (singur stăpânitor).

Trecerea spre Chilia a lui Ioan al VIII-lea, a dat naștere în prima jumătate a secolului al XVIII-lea la o pioasă povestire, pusă pe seama mitropolitului Gheorghe al III-lea al Moldovei, potrivit căreia, la întoarcerea sa spre patrie și anume, în drum spre Chilia, Ioan al VIII-lea ar fi străbătut Moldova, a fost întâmpinat cu mare pompă cu Alexandru cel Bun, de mitropolitul țării și de marii dregători, cărora bazileul le-ar fi făgăduit autocefalia bisericii moldovene, care – până atunci – ar fi atârnat de scaunul arhiepiscopal de la Ohrida. Se adaugă că această recunoaștere a neatârnării Bisericii moldovene s-ar fi și săvârșit puțin mai târziu și ar fi fost întărită prin hrisoave și daruri de icoane, sosite de la Constantinopol.

Legenda, socotită veridică de câțiva cercetători români deoarece trecerea spre Chilia lui Ioan al VIII-lea nu poate fi pusă la îndoială – s-a efectuat în realitate, prin Țara Românească, unde domnea viteazul luptător împotriva turcilor, Dan al II-lea, și nu prin Moldova. Oricum ar sta lucrurile, rămâne un fapt zdruncinat trecerea unui împărat bizantin prin-trunul din cele două principate românești de sine stătătoare. De altfel, această situație l-a și îndemnat pe împărat să apuce această cale. Câtă vreme Peninsula Balcanică nu fusese cuprinsă de turci, drumul spre Europa Centrală se făcea pe acolo, pe uscat, numai că acum întreg acest ținut fusese – încă din ultimii ani ai sec al XIV-lea – ocupat de otomani.

Ajuns împărat de sine stătător, în 1425, Ioan al VIII-lea nu și-a exercitat efectiv dominația, decât asupra Constantinopolului. Celelalte puține regiuni, care mai rămăseseră în mâinile bizantinilor, erau guvernate ca apanaje de frații săi. Thesalonicul însă, va cădea în 1430, și datorită altui cronicar bizantin, Ioan Anagnostes, cunoaștem împrejurimile asediului și cuceririle turcilor a acestui al doilea oraș al imperiului. Silniciile turcești au fost cumplite și s-au exercitat atât împotriva oamenilor cât și

a edificiilor (a bisericilor mai ales, transformate în moschei). Singura biserică Df. Dimitrie, a rămas nepângărită.

Occidentalii – cum a fost călătorul francez (burgund) Bertrandos de la Broquiere, care mai târziu a trecut prin Constantinopol și ne-a lăsat o descriere a situației Capitalei Bizanțului – mai credeau însă în posibilitatea salvării imperiului prin unirea creștinilor între dânșii. Cât privește pe Ioan, acesta a dat dispoziții de întărire a zidurilor de apărare ale orașului. Este ultima încercare a unui împărat bizantin de a-și pune întreaga nădejde în zidurile nebiruite care fuseseră ridicate, cu o mie de ani în urmă de Teodosie II cel Tânăr.

Totuși scăparea stătea tot într-un eventual ajutor din partea apusenilor. Aceasta l-a determinat pe bazileu să intre în tratative cu papa (Eugeniu al IV-lea), care vor duce la Sinodul de la Ferrara-Florența, despre care rămâne să vorbim în lecția următoare.

IOAN AL VIII-LEA PALEOLOGUL ȘI CONCILIUL FLORENTIN.

Am văzut în lecția noastră trecută cum în iulie 1425, bătrânul suveran Manuil al II-lea, una din figurile cele mai alese de bazileu bizantin încetase din viață. după un vechi obicei bizantin, pe care îl găsim și la unii din vechii domnitori români, Manuil se călugărise în preajma morții, luându-și numele de Matei. Ioan al VIII-lea rămâne deci bazileu și autokrator, adică suveran cu drepturi depline. Frații săi guvernau, aproape independenți, așa-zisele apanaje, adică întinse teritorii pe țărmul mării de Marmara, dar mai ales în Peloponez, (Moreea), unde am vazut că s-a petrecut ultima mare înflorire a culturii bizantine, înainte de prăbușirea Bizanțului.

Un asemenea apanaj, guvernat de Andronic, unul din frații lui Ioan, fusese și marele oraș Thesalonic. Cu doi ani însă, înainte de moartea tatălui său, Andronic, bolnav și el, cedase Veneților orașul. Aceștia se hotărâseră să ia sub protecția lor Thesalonicul și să plătească un tribut suveranului otoman, pentru a nu fi atacați.

Din păcate, datorită pretențiilor tot mai exagerate ale sultanului, suma crescuse până la 300.000 **aspri** (bani albi, de argint) anual și încă, și cu aceste sacrificii, veneții, în 1430, au fost atacați. după un asediu care a fost descris de cronicarul bizantin Ioan Anagnostes, în cuvinte mișcătoare, marele port de la Marea Egee a căzut în mâinile turcilor, care au săvârșit numeroase silnicii ce au schimbat în moschei toate bisericile Thesalonicului, cu excepția bisericii Sfântul Dumitru.

Atât Veneția cât și întregul Apus au rămas tulburate de această nouă înfrângere a creștinilor, mai ales după ce cuceririle turcești au continuat cu ocuparea Ianinei, capitala Epirului, cunoscuta provincie de nord-vestul Greciei. Se punea din nou problema unei noi intervenții occidentale. Pentru Bizanț, singurul punct luminos rămăsese Moreea, unde domnea Constantin, fratele împăratului Ioan, alături de frații săi Teodor și Toma și care – în ultimii ani reușise să se zmulgă din mâinile urmașilor cruciaților din 1204 ultimele posesiuni din peninsulă. Altminteri restul imperiului, Constantinopolul, mai cu seamă, era din ce în ce mai amenințat. S-a pus deci, din nou, problema unui nou conciliu de unire cu Roma și Ioan al VIII-lea a consimțit ca aceasta să se țină într-un oraș italian, deși el ar fi dorit mai degrabă la Constantinopol, ca loc de reuniune. Problema unei uniri cu Roma agita spiritele în Constantinopol. Bătrânul Manuil II în preajma morții, își manifestase îndoiala cu privire la putința realizării unei uniri sincere cu Roma. Totuși existau și grupuri de partizani ai Unirii, care se gândeau la ajutoarele materiale care ar putea sosi din Apus, în urma unui asemenea act. Tratativele începute în 1431 s-au continuat și după moartea papei Matei al V-lea, cu succesorul acestuia, Eugeniu al IV-lea. Negocierile au durat 6 ani și au fost complicate de faptul că în acest răstimp se desfășurau lucrările conciliului de la Basel (Elveția) cum era socotit de împăratul Apusului, Sigismund de Luxemburg, și care se considera superior papei. Delegați ai conciliului au mers în 1433 la Constantinopol, cu făgăduințe de ajutoare substanțiale pentru greci, dacă ei își vor trimite delegați la Basel. Ioan al VIII-lea s-a executat, dar nu a întrerupt tratativele nici un moment, legatul papal Garatoni a acceptat chiar ca viitorul conciliu să aibă loc la Constantinopol, ceea ce părinții reuniți la Basel nu au primit. Au urmat mai multe schimburi de ambasadori între delegații papei Eugeniu și cei ai conciliului din Basel, pe de o parte, și trimiși ai Constantinopolul. La Basel s-au dus furtunoase discuții asupra locului acestui viitor conciliu, care trebuia, anume să se țină în Occident. În mai 1437, în urma unei adevărate ”lovituri de teatru” s-a ajuns să se propună (și papa să accepte) un oraș italian, fapt care a fost adus la cunoștința Constantinopolului; Ioan VIII a acceptat sub condiția ca cheltuielile de deplasare și întreținere a delegației bizantine să fie suportate de apuseni.

Ioan VIII a invitat și pe patriarhii apostolici din Orient să ia parte la viitorul conciliu, care ar fi căpătat astfel un adevărat caracter ecumenic. Călugărul Isidr, care însoțise la Basel pe despotul Dimitrie Paleologul în prima ambasadă bizantină, a fost ridicat la treapta de mitropolit al Kievului și a fost încuviințat de Marele cneaz rus să participe la viitorul cocnciliu. Mitropolitul Moldovei Damian și al Ivirului (din Caucaz) au hotărât să participe și ei. Între timp papa, dizolvând conciliul din Basel, hotărăște ca marea adunare să se țină la Ferrara. După ce Ioan VIII, cheamă din Moreea pe fratele său,

Constantin, și-i încredințează locotenența imperiului. O primește, în noiembrie 1437 în fruntea unei mari delegații, pe mare spre Italia. Printre însoțitori era despotul Dimitrie, fostul ambasador la Basel și frate cu împăratul, patriarhul Iosif al II-lea, Visarion al Niceei, Marcu Evghenikos, arhiepiscopul Efesului, Silvestru Syropulos, marele eclesiarh, care ne va lăsa o detaliată istorie în limba greacă a conciliului și alții. În februarie 1438 delegația era primită cu toate onorurile de la veneția, iar în martie, papa Eugeniu îl primea pe Ioan și însoțitorii săi, la Ferrara, unde a sosit apoi și o mare delegație din partea lui Isidor al Kievului.

Sinodul se va deschide la 9 aprilie 1438 și întreg restul anului este ocupat de chestiuni de procedură; mai ales alcătuiri de comisii, pentru rezolvarea punctelor deosebitoare între Biserica ortodoxă și cea romană. Deoarece, însă, a izbucnit ciuma la Ferrara făcând un număr de victime, Eugeniu al IV-lea a hotărât ca lucrările conciliului să se continue, începând cu 10 ianuarie 1439, la Florența.

Istoria conciliului florentin vă este, desigur cunoscută și de la alte materii , așa că putem trece mai ușor asupra ei. Voi aminti, totuși, că primele săptămâni (sau chiar luni) au fost discutate chestiuni de metodă (se recomandă discuțiile publice, măcar odată pe săptămână), rămânând ca restul timpului lucrările să fie prestate în comisii. Cele mai înverșunate discuții se poartă acum în jurul lui Filioque, purtate, din partea răsăriteană, de Marcu Efeseanul și de Ioan de Ragusa, din partea apusenilor.

Luna iunie a fost hotărâtoare pentru încheierea de acorduri asupra punctelor controversate, dar în același timp și pentru discuții de ordin public privind ajutorul care trebuie dat de apuseni bizantinilor. În afara unui ajutor militar, papa Eugeniu făgăduiește că va lua inițiativa organizării unei noi cruciade. Cu destule dificultăți s-a căzut de acord asupra disensiunilor dogmatice: Filioque, purgatoriul, azimele. Cu mari dificultăți – datorită îndemânării lui Visarion al Niceii – s-a căutat acord și asupra unei formulări prudente privind primatul papal și anume la 26 iunie. În sfârșit, la 6 iulie, în catedrala din Florența, decretul de unire se citește, în mod solemn, în limba latină și greacă. Cu excepția primatului papal, pentru care – într-o oarecare măsură, susceptibilitățile grecești erau menajate în toate celelalte chestiuni controversate, se dăduse câștig de cauză latinilor. În semn de recunoștință, papa va înălța la rangul de cardinal, câteva luni mai târziu, pe Isidor al Kievului.

BIZANȚUL DE LA CONCILIUL FLORENTIN (1439) LA MOARTEA LUI IOAN AL VIII-LEA (1448)

Am văzut, în lecția trecută, în ce împrejurări s-a proclamat la 6 iulie 1439, cu mare solemnitate, unirea Bisericii Răsăritene cu cea apuseană. Lucrările sinodului din Florența au mai continuat astfel că, la 26 august, a mai avut loc o reuniune festivă. După care – în octombrie Ioan al VIII-lea și suita sa s-au îmbarcat – la Veneția – pe câte o corabie, pornind spre Constantinopol, unde a sosit la începutul lui februarie 1440. aici, însă, el și-a dat repede seama de împotrivirea poporului și a unui număr mare de clerici față de Unire. Câțiva dintre cei ce semnaseră actul de la Florența și-au retras chiar semnăturile. Împăratul Ioan, cu greu a putut determina să fie ales patriarh în locul defunctului Iosif al II-lea, decedat la Florența, un ierarh partizan al Unirii, anume Mitrofan, mitropolitul de Gyzic. Acțiunea cea mai stăruitoare împotriva Unirii a fost dusă de Marcu al Efesului, care moare în 1444 și de fratele său Ioan Eugenikos, care își extind propaganda lor pretutindeni și mai ales în lumea călugărilor de la Sf. Munte și Marcu este chiar persecutat și închis din această pricină. El izbutește să atragă de partea sa și pe George Schelarios, un distins teolog care până atunci se arătase partizan al Unirii și care, după 1453, va deveni primul patriarh ecumenic în Constantinopolul cucerit de turcii otomani.

În 1443, patriarhii apostolici din Orient se declară și ei, potrivnici Unirii, astfel că Ioan al VIII-lea își dă tot mai bine seama de zădărnicia Unirii din 1439. În Rusia reacțiunea împotriva Unirii este și mai violentă. Isidor al Kievului, care la întoarcerea sa în Rusia, proclamase solemn Unirea în biserica Înălțării Domnului din Kiev, va fi depus din scaun și închis, iar ceva mai târziu, Rusia nu se va mai îndrepta spre Constantinopol ca să-și ceară mitropoliți, ci îi va alege ea singură dintre localnici.

În Apus, Eugeniu al IV-lea se străduise să-și respecte făgăduielile de ajutor militar, date Bizanțului, în schimbul amintitei Uniri, și a făcut apel la numeroși principi ai Apusului.

Cel ce se va dovedi însă, cel mai priceput adversar ai turcilor va fi voievodul Transilvaniei, român de neam, Iancu de Hunedoara, cunoscut și sub numele de Ioan Corvin de Hunyade. Acesta, cu armate ale cruciaților, conduse de regele Ungariei, Vladislav, de George Brancovici, despotul sârb va izbuti, în decembrie 1443, să-i înfrângă hotărâtor pe turci lângă orașul Niș. În această vreme, în Albania, vestitul luptător George Costriatul (ori Costriotul) supranumit Skanderberg, va duce lupte victorioase împotriva cotropitorilor, cucerind teritorii în Albania. Constantin Paleologul, fratele lui Ioan al VIII-lea și acum despot în Moreea, ridică din nou zidul numit Hexamilion și cucerește întinse regiuni din Grecia, până spre munții Pind. Murad al II-lea, care fusese silit să se ocupe mai puțin de Europa din cauza luptelor pe care trebuia să le ducă în Asia Mică cu câțiva emiri turci, se hotărăște să facă pace cu creștinii. În Ungaria, la Seghedin se încheie, dacă nu o pace propriu zisă, măcar o înțelegere de a se înceta atacurile de amândouă părțile. Delegații maghiari și otomani jură pe Evanghelie și pe Cruce că

vor respecta înțelegerea. Murad se va retrage la Magnesia (Asia Mică), cedând tronul fiului său nevârstnic Mehmed II, viitorul cuceritor al Constantinopolului. Creștinii amăgiți de aceste împrejurări din tabăra otomană, cred că pot reîncepe ostilitățile, cu sorți de izbândă. Îndemnul venea mai ales de la legatul papal, cardinalul Cesarini, care a dezlegat de jurământul de la Seghedin pe regele maghiar Vladislav. La Seghedin creștinii obținuseră însă unele avantaje pe care, în curând, le vor pierde, din cauza înfumurării lor: Serbia redevine liberă, iar Țara Românească trecea sub suzeranitate maghiară, deși continuă să plătească tribut turcilor.

Noua cruciadă deține o forță militară ce pornește în septembrie 1444, împotriva părerilor autorizate ale lui Iancu de Hunedoara, care-și dădea seama de slăbiciunea armatei creștine. Cruciații s-au îndreptat spre portul Varna (Bulgaria), unde aveau să întâlnească corăbiile venețiene și genoveze, care trebuiau să îi ducă la Constantinopol. Murad, sfătuit de vizirii săi, și-a reluat însă tronul, și cu o oaste numeroasă a sosit la Varna unde, în noiembrie 1444 are loc o vestită bătălie, pierdută de creștini, deși Iancu de Hunedoara aproape că o câștigase și sultanul Murad era pe cale să fie capturat. Greșeala a fost mai ales a regelui maghiar, care și-a pierdut și viața, în urma unui atac nechibzuit. În luptă a dispărut și cardinalul Cesarini. Flota apuseană nu a fost nici ea prezentă la întâlnire, așa cum fusese stabilit.

Cruciada de la Varna a fost ultima încercare a unei acțiuni internaționale cu caracter militar menită să-i izgonească pe turci înainte de cucerirea Constantinopolului, în 1453. Ioan al VIII-lea care – bine sfătuit – păstrase neutralitatea în acest conflict, rămâne netulburat. În schimb, fratele său, Constantin, care între timp își sporise cuceririle în Grecia, va fi atacat de Murad II în 1446. acesta îi smulge multe dintre cuceririle sale, distruge zidul de apărare, (Hexamilion) de curând întărit de către despotul bizantin și pătrunzând în Moreea, face un nou număr de robi dintre creștini (cca.60.000 oameni). Constantin și fratele lui Toma, fără ajutor din partea lui Skanderberg, vor trebui să se recunoască vasali ai lui Murad și să-i plătească tribut.

În 1448, când sultanul atacă din nou pe căpetenia albaneză, creștinii organizează o campanie împotriva turcilor. În fruntea ei va sta Iancu de Hunedoara, care dispunea de o armată de 24 000 de oameni, dintre care 8000 ar fi fost români, iar 2000 germani. Întâlnirea dintre creștini și musulmani s-a petrecut la Cosovo, uunde în 1389, Murad I fusese ucis, iar fiul său Bayezid câștigase lupta.

De data aceasta lupta a ținut 3 zile și a fost pierdută, spun izvoarele contemporane – din cauză că trupele române au părăsit câmpul de luptă. Pierderile au fost mari, pe de o parte și de alta, mai ales de

partea turcilor. Rezultatul defavorabil al confruntărilor a înverșunat Europa. Singur Skanderberg continua să lupte până la moarte (1468), în Albania sa, împotriva cotropitărilor otomani.
Se spune că această înfrângere de la Kosovo a grăbit moartea basileului bizantin Ioan al VIII-lea, care încetează din viață în ultima zi a lui octombrie 1448. Succesiunea i-a revenit fratelui său, Constantin, zis și Dragases, după numele de familie al mamei sale, sârboaică. Alegerea a fost bine făcută, deoarece ceilalți frați ai lui Ioan VIII-lea Dimitrie, Tudor și Toma, s-au dovedit a fi intriganți și în veșnice conlicteîntre dânșii (De altfel, Teodor murise chiar înaintea fratelui său Ioan al VIII-lea). Constantin, încoronat la Mistra (Moreea), la 6 ianuarie 1449, va purta în viitor numele de Constantin al XI-lea, sau, după cum susțin mai de curând unii bizantiniști de Constantin al XII-lea. El va fi și ultimul împărat al Bizanțului.

MEHMED AL II-LEA ȘI CUCERIREA CONSTANTINOPOLULUI

Venirea la tronul Bizanțului a lui Constantin al XI-lea n-a fost chiar uşoară. La moartea fratelui său, loan al VIII-lea (în oct. 1448) care-l desemnase urmaş, o parte din populația Constantinipolului, protivnică Unirii de la Florența s-a împotrivit şi l-a preferat pe fratele său, despotul Dimitrie, cunoscut anti-unionist. Se pare că şi mama despoților, văduva lui Manuil, cu numele de împărăteasa Irina, s-a împotrivit şi - pînă la sfîrşit - Constantin, cel mai vârstnic dintre frați a putut căpăta tronul. După ce a fost încoronat bazileu la Mistra, de Boboteaza anului 1449, a sosit în martie la Constantinopol, după care a trimis o ambasadă la Murad al II-lea cu care s-a încheiat un nou tratat. În Moreea, care în vremea aceasta avea o însemnătate deosebită pentru imperiul bizantin atât de împuținat. Cei doi frați ai lui Constantin, Dimitrie și Toma au trăit în veşnice neînțelegeri disputându-şi unul altuia părți din teritoriul despotului şi recurgând fiecare la ajutor turcesc.

La Constantinopol de care cei doi frați vrăjmaşi se dezinteresau, situația era tragică. Murad izbutise sa fie din nou stăpîn pe întreaga Peninsulă Balcanică, ocupată mai înainte de turci şl unde creştinii încercaseră să pătrundă. Singur Skandenberg, în Albania, continua rezistența sa eroică. Una din pricinele neliniştei crescânde din capitala Bizanțului o alcătuiau şi luptele religoase între partizanii şi adversarii ai Uniunii. După moartea lui Marcu Efeseanul, fratele său Ioan Eugenikos a luat conducerea anti-unioniştilor înfruntându-l pe împărat. George Scholarios, marele cărturar, cu mai

vechi simpatii pentru Unire, a trecut de partea anti-unioniştilor şi s-a călugărit, luîndu-şi numele de Ghenadie. Rezistența împotriva Unirii cu Roma era mare şi în rândul unor înalți demnitari ca, de pildă Luca Notaras, Megaducele, care - după spusele unui cronicar bizantin contemporan, mai bine preferă să vadă în cetatea lui Constantin turbanul turcesc, decât pălăria de cardinal a Bisericii romane.

Antiunioniştii, luîndu-şi curaj, au strîns chiar un sinod la Sf. Sofia, ajutați şi de marele învățat George Geisthos Plethov și au depus pe patriarhul unionist, Gregorie Mamas. Alarmat, Constantin al Xl-lea (înțelegea sa rămînă credincios Unirii din Florența şi politicii răposatului său frate, Ioan al VIII-lea, ajunge la vreme papă, Nicolae al V-lea, care-l trimite la Constantinopol pe cardinalul Isidor al Rusiei, pe arhiepiscopul latin din Chios şi 200 de oşteni. Ghenadie Schelarios conduce acum lupta împotriva Unirii cu o acțiune foarte susținută adresând împăratului, clerului şi localnicilor oraşului numeroase memorii, adrese , scrisori şi mustrări înflăcărate. In aceste împrejurări Constantin al Xl-lea se vede obligat să procedeze la proclamarea solemnă a Unirii, la Sf. Sofia, la 12 dec.1452, unde slujeşte patriarhul Grigorie împreună cu cardinalul Isidor şi 300 de preoți, dar este boicotat de antiunioniști, care îşi întețesc campania lor.

In aceste împrejurări la curtea otomană se întîmplaseră serbări. Murad al II-lea murise încă în februarie 1451 şi succesorul este fiul lui, Mehmed al II-lea. Acesta este o personalitate deosebită. Cunoscător al limbii greceşti, mare admirator al lui Alexandru cel Mare, la vârsta de 21 de ani era stăpînit de ambiția de a cuceri cît mai grabnic Constantinopolul. Totuşi, neînțelegerile ce le avea cu Emirii din Asia Mică, l-au făcut să mai zăboveacă şi să-şi arate la început dorințe de convieţuire paşnică cu creştinii. Când însă situația din Anatolia s-a limpezit in favoarea sa, Mehmed a început să-ş pună în aplicare un plan bine chibzuit de asediere a Constantinopolului.

Trebuia, în primul rînd să împiedice Capitala Bizanțului de a mai fi aprovizionată cu oameni, muniții şi alimente de puterile creştine. După ce intervine în Moreea şi în Albania, pentru a împiedica pe despoții bizantini, ca şi pe Skanderberg să vină în ajutorul Constantinopolului, Mehmed al II-lea purcede la blocada capitalei, prin ridicarea de fortificații menite să sugrume orice intervenție care ar sosi pe drumul Bosforului. După ce această fortăreață (Rumeli - Hisar), de pe țărmul european al Bosforului a fost terminată (august 1452), Mehmed al II-lea se apropie tot mai mult cu trupele sale de împrejurările Constantinopolului.

La o intervenție a lui Constantin al Xl-lea, care vroia să-și apere compatrioții amenințați de ieniceri, Mehmed răspunde cu declararea războiului.

In aprilie, Sultanul în fruntea unei puternice armate era lângă zidurile oraşului. Constantinopolul nu dispunea decât de cîteva mii de oşteni (cel mult 7000 - greci şl străini), pe cînd turcii aveau contingente cu mult superioare. Dintre apuseni, un ajutor efectiv a dat Bizanțului doar Genova, un număr de 700 soldați comandați de Giustiniani. Puterile creştine nu au ajutat, cum se spera Bizanțul. Regele Alfons al Neapolului, care avea un mare ascendent şi asupra papei, urmărea o politică proprie, recucerirea Constantinopolului pentru a se reconstitui un nou imperiu latino-grec. Ioan Hunyade a pus anumite condiții bazileului. Veneția a procedat cu ezitări şi fără o adevărata eficiență. Împăratul Apusului Frederic al III-lea şi regii mai îndepărtați din Occident, ocupați cu treburile lor proprii, au fost absenți. Astfel că Bizanțul a trebuit să se sprijine aproape numai pe propriile sale forțe, puține la număr. Otomanii pe lângă că aveau o oaste înzecită, dispuneau de o putere de foc înegalată, datorită şi unui tun de o mărime neobişnuită, care a izbutit, la sfîrşitul asediului să dârîme o porțiune din zidurile de apărare ale oraşului. Asaltul final s-a produs în ziua de 29 mai şi turcii, luptînd cu îndîrjire au izbutit sa pătrundă în oraş. Împăratul Constantin al Xl-lea a murit ca un viteaz în mijlocul oştirilor lui, după ce bravul genovez, Giustiniani, fusese grav rănit. Au urmat cîteva zile de jafuri cunplite. Sf. Sofia fost luată de turci, ca şi alte locaşuri şi transformate în geamie. Numărul celor ucişi, dar mai ales robiți, a fost foarte mare. Cucerirea Constatntinopolului nu a însemnat, însă sfîrşitul luptelor. In 1456 Athena este şi ea cucerita şi Partenonul transformat, în geamie. Imperiul de Trapezunt cade în 1461. Belgradul a rezistat cu bravură In 1456, sub Iancu de Hunedoara, care va şi muri în aceste împrejurări. Serbia, însă, este cucerită în întregime în 1459 şi Bosnia în 1463. Pînă la 1500 va veni rîndul şi Albaniei şl altor teritorii de la Adriatică să fie cucerite. Vor mai rămîne însă cîteva insule in Egeea şi Mediterană şi portul pe coasta Mării care-şi mai păstrează un timp independența. Totuşi, imperiul Bizantin ca formă politică, cu o viață milenară îşi încetează existența dăinuiască sub aspectul său cultural, spiritual şi în deosebi eclesiastic. Patriarhia bizantină va continua să existe şi sub turci. În 1454, Mahomed Cuceritorul promovează ca patriarh, în scaunul care rămăsese vacant, pe primul anti-unionist Ghenadie Schelarios, mare teolog, filosof şi literat. Constantinopolul va rămîne, veacuri de-a rîndul centrul spiritual al ortodoxiei post-bizantine, care a influențat binefăcător viața duhovnicească şi culturală a popoarelor ortodoxe din Balcani şi răsăritul Europei. In special Rusia moscovită se face luptătoare pentru drepturile creştinilor in numele Bizanțului pe care socotea că-l moşteneşte. Aceasta mai ales după ce marele cneaz loan al III-lea, s-a căsătorit cu fiica despotului Toma Paleologul (Sofia) şi s-a considerat urmaş al bazileilor bizantini, împrumutându-le şi stema acestora (vulturul cu două capete).

Nu ne putem despărți de Bizanț fără să amintim şi de unele contacte efectuate între Imperiul Bizantin, care se pregătea sa moară şi Țările Româneşti care tocmai se ridicau ca o putere politică de sine stătătoare.

Aceste contacte au avut loc, insă din secolul al XIV-lea, in primul rînd pe line eclesiastica. Amintim întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei la 1359, apoi a celei de-a doua mitropolii (a Severinului), aceasta pe vremea patriarhului isihast Filotel Kokkinos. Contacte politice sunt semnalate pe vremea succesorului lui Mircea cel Bătrîn viteazul Dan al II-lea, şi prin prezența la Constantinopol a lui Vlad Dracul, înainte de a ajunge Voevod. Se mai semnalează, în sec. al IV-lea, negustori greci in Țara Românească. Avem motive să credem că n-au lipsit nici artişti nemți din Bizanț sau din Balcani de cultură bizantină; pictori, muzicanți, etc. Numeroase scrieri bizantine intră în literatura noastră veche, însă sub forma unor traduceri în limba slavă (medio-bulgară), care era la noi limba oficială a Statului şi a Bisericii. Avem astfel, opere istorice, juridice, de literatură populară, dar mai ales religioase bizantine, înveşmîntate însă în haină slavonă.

URMĂRILE CĂDERII CONSTANTINOPOLULUI.

Dacă împrejurările în care Constanținopolul a căzut în mâinile turcilor otomani, în mai 1453 şi imperiul bizantin s-a prăbuşit, vă sunt cunoscute, ni se pare de folos să vedem şl urmările apropiate ale acestei catastrofe.

Expansiunea otomană nu s-a oprit la cucerirea Constantinopolului: care - desigur - avea o mare însemnătate politică şi psihologică, dar nu şi una militară, fiindcă de mult capitala statului bizantin atît de micşorat şi de slăbit , nu mai însemna mare lucru. Turcii au înaintat deci în Europa şi anume in Grecia de azi, pentru a dobândi şi ultimile rămăşițe de stăpînire liberă, fie cele bizantine sau occidentale. In 1456 cade, astfel, Atena, în 1460 se prăbuşeşte despotatul de Moreea, cei doi despoți bizantini fugind, unul (Toma) în Italia, celălalt, anti-unionistul Dimitrie la curtea Sultanului însuşi. In 1461 cade şi Trapezuntul, capitala imperiului cu acelaşi nume al Marilor Comneni, alcătuit după cruciada din 1204 şi căderea Constantinopolului sub Latini. In 1462 marea insulă din Egee, Lesbos, intră în mâinile turcilor iar in 1470, Negroponte (în Eubea, marea insulă din apropierea Atenei, o posesiune Venețiană era cucerit, fapt care - se spune - a făcut o şi mai mare vâlvă decât însuşi căderea Constantinopolului. In Apus, papalitatea, în primul rând, dar şi marele puteri laice, au încercat o nouă cruciadă, de data aceasta împotriva lui Mahomed Cuceritorul. Aceasta însă nu a putut fi organizată şi a

eşuat înainte de a porni. Putem urmări aici celelalte cuceriri turceşti in dauna unor ţinuturi sau insule care odinioară fuseseră ale Bizanţului. Să amintim că ele se continuă in sec. al XVl-ea când cade insula Rodos, posesiune a Cavalerilor Sf. Ioan de Ierusalim, care se vor muta in Malta (1523). Aici e cuprinsă insula Chios (1566) posesiunea genoveză şi Ciprul care aparţinea de un veac veneţienilor (1571). Creta va cădea abia in 1669, în urma unui îndelungat război veneţiano-turc, în mâinile otomanilor.

Influenţa bizantină directă, adică sub formă ei greacă, va pătrunde mai tîrziu la noi, cînd se vor reactiva legăturile patriarhiei din Constantinopol cu Biserica Română, în sec XVI şi XVII, şi când numeroşi greci, negustori, cărturari, călugări şi ierarhi sau membri ai unor vechi familii bizantine (cum este familia Cantacuzino) s-au stabilit sau măcar au poposit vreme mai îndelungată pe meleaguriie noastre. Înrîurirea acestui "Bizanţ de după Bizanţ" cum l-a numit Nicolae Iorga, asupra noastră a fost puternică şi a imprimat pecetea asupra unei pari părţi din vechea cultură românească. Această influenţă era încă şi mai veche în Balcani. În ce priveşte Rusia pravroslavnică, acolo influenţa bizantină s-a continuat pe multe tărîmuri pînă în secolul al XIX-lea. Vom încheia remarcând că Bizanţul a murit la 1453, ca putere politică, de altfel mult impuţinată după lovitura pe care o primise la 1204. Zestrea culturală şi spirituală a Bizanţului a fost, însă, transmisă popoarelor tinere ortodoxe din Europa, dintre care unele îşi mai menţin, în total sau în parte, o neatârnare politică (Rusia, Ţările Române).